ZEMLJOPIS

I

POVIESTNICA

BOSNE

OD

SLAVOLJUBA BOŠNJAKA.

U ZAGREBU.

Bèrzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja.

1851.

Perdius et pernox patrum memorias revolve, scrutare gentis tuae incunabula! res gestas et annalium monumenta observa: turpe enim est in patria sua peregrinum esse.

Cassiodorus.

PRESVIETLOMU I VISOKOUČENOMU

GOSPODINU GOSPODINU

LJUDEVITU GAJU,

C. K. SAVIETNIKU,

SLOBODNIH UMIETNOSTIH I MUDROLJUBJA

DOKTORU,

VLASTNIKU NARODNE TISKARNICE I UČREDNIKU

„NARODNIH NOVINAH“

POČETNIKU NARODNOG ŽIVOTA I KNJIŽEVNOSTI,

U ZNAK

BLAGODARNOSTI

OVO DIELO POSVETJUJE

SPISATELJ.

Presvietli Gospodine!

Ja sam od davno smišljao, s čim bi moju blagodarnost prama Vama izkazao? Što mi je god na pamet dolazilo, to malo poslie spazio sam, da naumljeni dar neodgovara Vašim dobročinstvima, koja sam od Vas primio i primati neprestajem! Najposlie dosietim se, te Vam ovo moje dielo odredih prikazati, uzdajući se, da će Vam ugodno biti; *pèrvo*, što je sastavljeno od onoga, koga medju pèrve Vaše učenike i nasliednike možete brojiti, koi danas na putu književnosti, kako mnogi drugi, tako ni sám, nebi bio, da Vaša *Danica* nije zabielila; drugo, što je ovdie izloženo opisanje one zemlje, koju Vi cienite kano alem kamen dragi — i za koju mnogo brige i truda uložiste. Ja se dakle nadam, da ću ovim mojim malašnim darkom, koliko toliko moju zahvalnost prama Vama ukazati, samo molim, da primite s onom ljubavju, s kojom Vam se prikazuje.

Zahvalnost je rajsko bilje, kako cieli narodi, tako i pojedini ljudi dužni su svojim dobročionicima, svojim spasiteljima uviek biti zahvalni. Kad se samo spomenem natrag 16 godinah, gdie je bila naša književnost, gdie slavjanska uzajmenost, koliko su bratja Hèrvati i Bošnjaci medju sobom odtudjeni bili, da se već ni za rod jedan nisu dèržali, gdie li narodno-politički život; i gdie je sada, u komu je stanju; od milinah prolijem suze, kad u Vama spoznam našeg probuditelja, našeg izbavitelja! Tko nam je dakle narodni put ukazao, nego Vi? Tko nam je prodro stazu, nego Vi? Tko je na toj stazi od

16 godinah prednjačio? Opet nitko drugi nego Vi! Komu nije poznato ono za naš narodni jezik neprijatno vrieme, kada su protiva njemu bile sve gotovo oblasti i škole. Vi mu ipak svojim razboritim i neumornim nastojanjem prokèrčiste stazu do istih oblastih i školah! Oh, koliko ste odtudjenih sinovah priveli k Slavi majci! Koliko ledenih sèrdacah ugrijali ognjem narodoljubja! Koliko domorodacah na visoka dostojanstva da se popnu pomogoste, ol jih Vi Vašim uplivom popeste! — Godine bi se htiele, kad bi Vaša poduzetja narodno-politička i književna htio izbrojiti, koja Vi učiniste za ovo 16 godinah, i činiti neprestajete. Al to za suvišno dèržim spominjati, što je svakomu dobro poznato, i što samo nezahvalnost i samoj sebi pogèrdna zavist niekati i tajiti može; a pribojavam se i onako, da čednost Vama prirodjenu nisam povriedio. Vaše trudne poslove i žèrtve za naš narod učinjene neka Bog blagoslovi, koi Vas je nama dao! — Bog neka Vam dade svaku srieću i napredak! Živio na mnogo godinah rodu svomu na korist, čast i diku.

U Bosni 10. travnja 1850.

Slavoljub Bošnjak.

PREDGOVOR.

Više godinah ima, da se ja bavim oko zemljopisa — geografie — i poviestnice — dogodopisa — moje otačbine, koja, koliko je nesrietna i potlačena, toliko je opet nepoznana i neopisana dosad bila. Što su god o njoj dosad pisali inostranci, više bi dolikovalo — tako rekavši — kojoj dèržavi u petomu kraju svieta, nego Bosni! — Ovomu se nije čuditi: inostranci, koji su po Bosni putovali, što neznajući jezika i običajah ovdašnjih, što pak zazirajući od straha turskoga, koji svakog inostranca doskoro za uhodu dèržaše, i ono tèrkimice što su vidieli, nisu znali opisati. Bošnjaci pak, koji su mogli, nisu marili, njima je milie znati zemljopis od nove Holandie i Kanade, nego od svoje otačbine. Jedini Oćevac Fr. Pilip Lastrić[1]), nešto malo al dobro pisao je, i da ga budu drugi sliedili, dosad bi podpunu geografiu i historiu Bosne imali — naša nemarnost jest naš glavni nepriatelj uviek bio! — Ja sam nastojao što sam bolje znao i mogo izpisati; veći dio Bosne jesam sobom obišo i vidio; gdie nisam mogo dopèrti, pitao sam vieštake od onog kraja, a i priatelji nieki sa svojim dopisima jesu me podpomogli, na čemu im liepo zahvaljujem! — Kad bi ja uvieravao moje štioce, da je ovo opisanje

---

[1]) Epitome vetustatum Provinciae Bosnensis etc. sec. ed. Anconae 1776. Cap. VII. De Bosna Civiliter sumpta, pag. 94—113. i njegova izviestja u Illyrici sacri t. IV., koja je D. Farlati umetnuo pod „Episcopi Bosnenses.“

podpuno i da popravljanja netreba, to bi mi na ludost odbili, ja bi bio malouman. Nikakve knjige dosad na sviet nisu izašle, da bolje uradjene nebi mogle biti? tako isto i ovo moje opisanje, da ga kasnie izdajem, kao što mi je želja i odluka bila, mnogo bi savèršenie i podpunie bilo, al nisam mogo više priateljskim dosadama odolieti: s više stranah moliše me, da ga što pria izdadem na svietlost. — Da sam boljega zdravlja i manje poslovah imao, da su mi nepriatelji malko duševnii bili, te mi ikoliko mira dali, dielo bi ovo mnogo ugodnie izašlo, osobito što se sloga — stila — tiče; buduć da nisam mogo sve redom i uzamanice pisati, već prekidajući na miesece i na godine, to ćeš i način pisanja nejednak opaziti i pogriešakah dosta zazrieti, zato mi oprosti. — Ako Bog podieli mi zdravljé, ja sam te misli, da dielo ovo drugi put opet priuredim i izdam, u to vrieme, nastojati ću još koi put Bosnu u nakèrst prići; molim pako sve domorodce bosanske i priatelje moje, da me u ovome poslu podpomognu, što sam krivo i nepodpuno opisao, nek me pismeno izprave i podpune, što sam izostavio neka nadopune. —

Još jednu rieč upravljam mojim nepriateljima. Nepitajte tko je ovo pisao? Ví me dobro znate, jer za svako moje domorodno poslovanje napojili ste me čašom čemera i pelina! Ja za vas ovo nisam pisao, jer znam, da vam ugoditi nisam mogo: vi malo ol ništa neštijete, pak opet sve znate! i buduć da je vaš maksim „dolce far niente“, to ja znam, da bi vam onda najbolje ugodio, kad kao i vi ništa dobra nebi radio, a sve dobro zlobio i kriepostno nenavidio? Da vam Bog prosti. — —

U pèrvomu dielu, *zemljopisu*, nikakve dosad izišavše knji-

ge[2]) nisu mi mogle biti od pomoći, jer ne samo da su povèršne, već i ono malo što imamo, opisanja pogriešna sadèržavaju; u drugomu dielu, *dogodopisu*, služio sam se s najboljim historičkim knjigama, koje sam mogo imati[3]); svè što je važnie naznačio sam, odklen je izvadjeno. Ovo mi je dosta truda i muke zadalo: često bo historici jedan drugomu o istoj stvari protivno pišu, a na žalost i veću nevolju, gotovo nikakvog domaćeg pisaoca neimamo! Naši stari, svoja diela ustmeno kazivanjem i piesmama hvališe, a zapisati, kao i njihovi današnji potomci, nemarni i nehotni uviek biše; pravo kaže Seb. Dolci: „Hominibus enim Illyrici idiomatis magis usitatum praeclara propriae gentis gesta oretenus tradere, aut cantu nanare, quam calamo describere." — Da već nebudem

---

[2]) Historisch-topographische Beschreibung von Bosnien und Serbien etc. Wien 1809. drugi put 1821., kanoti: „Opisanje Bosne s niemačkoga" u sèrbskomu lietopisu godine 1845. čast vtora, osim imena drugo ništa nevriedi, da se napomene. Po isti način prekratko je: „Kratko opisanje o Bosni" kao dodatak k sèrbskim spomenicima, Biograd 1840. od Pavla Kar. Tvèrtkovića. Godine 1840. u Parizu izdao je Ami Boué u 4 toma: la Turquie de Europe, observations sur la Geographie etc. od dosadašnjih niešto bolje, al ne brez falingah. Ovo se isto i o zemljovidima može reći: Neueste Karte der Königreiche: Bosnien, Serbien etc. von Herrn Car. Schütz 1802. Schimekova, i ona Save Tekelia, pridružena spomenutim knjigama Beschreibung etc. ni mangure nevaljadu, ni deseto nije na svomu miestu. Od ovih mnogo je bolja Lipskoga, Riedlova i Fr. Frieda: „Karte von Bosnien, Serbien etc. Wien 1829." — Ako Bog podieli zdravlje, te drugi put dielo ovo budem izdavati, to ću nastojati i zemljovid Bosne izraditi i dielu pridati.

[3]) Historička diela, s kojima sam se služio jesu sliedeća:

1. Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis: Commentariorum, de rebus suo tempore nimirum ab anno Christi 1480—1522. in Pannonia et finitimis Regionibus Libri XI. Francofurti 1603.

dosadan pomljivom štiocu, zavèršujem ovaj predgovor s pozdravom sve bratje Slavjanah, kojim kako ovo moje malo opisanje, tako i nesrietnu moju otačbinu preporučujem njihovoj dobroti . . . . i razumnosti . . . . S Bogom.

Slavoljub Bošnjak.

---

2. Joannis Lucii de Regno Dalmatiae et Croatiae Libri sex. Amstelodami 1678.

3. Caroli du Fresne, Domini Du Cange: Illyricum vetus et novum etc. Posonii 1746.

4. Illyrici sacri etc. Auctore Daniele Farlato tom. 4. Venetiis 1769.

5. Turocia, Bonfinia, Istvanfia, Katyna, Praya i druge ugarske pisaoce u Scriptores Rerum Hugaricarum etc. cura et studio J. G. Schwandtner. Vindobonae 1746. Tomi 3

6. Il Regno de gli Slavi etc. di don Mauro Orbini, Rauseo, Abbate Melitense etc. etc. in Pessaro 1601.

7. Historia Serviae seu colloquia XIII. etc. etc. Auct. Fran. Xaverio Pejačević. Collocae 1797. — — I mnoga druga: Engela, Schimeka, Gebhardia i Raića.

KAZALO.

Dio I. Zemljopis.

Dio II. Dogodopis.

Dio I.

ZEMLJOPIS.

Ad Consilium de republica
dandum, primum est nosse rempublicam.
Cicero.

§. 1. *Medje i prostor.*

Bosne današnje medjaši jesu, od iztoka: Sèrbska kneževina, od koje razstavljaju je rieke: Vuvac od nahie Sjeničke počmavši, pak do varošice Priboja, odavle rieka Lim do sela Rudah, a odavle Drina do Rače, zatim Kosovopolje iliti nahia Vučitèrnska, koja spada na pašaluk Prištinski; od zapada Hèrvatska vojnička, od koje dieli je rieka Una počmavši od Novoga pa do Jasenovca, više Novoga pak do Tromedje suha je medja, i Dalmacia; od sievera Slavonia vojnička, a razstavlja Sava; od juga: Dalmacia, Cèrnagora, i Arbanske pašaluci Skadarski i Dukaginski iliti Pećki, od koga dieli rieka Ibar. Povèršje ciele ove kraljevine iznosi od prilike 1063. □ zemljopisne milje. Prostire se medju: 42°—45° 15'. duljine sieverne, i 33° 25—36° 24' širine. Duljina od Mitrovice do Bihaća 52, a širina od Nikšića pa do Broda 38. niemečkih miljah. Jedna milja iznosi dva sahata.

§. 2. *Planine i polja.*

Ciela Bosna planinama je prepletena i izpriečana; slobodno je Ilirskom Helveciom zovi! Sve pak na dvie grane mogu se podieliti: 1. dolazi preko Hèrvatske i Dalmacie od Julskih pla-

ninah; njezini ogranci znatnii jesu: *Veleš*, 3,200 visok parižkih noguh. *Zec*, 6,800. p. n. *Vranica*, 5,000. *Vlašić*, 4,400. *Vilenica*, 3,000. *Trebević*, 3,500. *Šćit*, 3,800. *Gèrmeč*, 3,000. *Tisovac*, 2,806. *Radovan*, 2,000. Nadalje: *Kovač-planina* preko Drine: *Romania*, *Igman*, *Batievica*, *Dubošćica*, *Trogir*, *Ozren*, *Majevica*, *Kèrnjin*, *Vučjak*, *Cèrnivèrh*, *Kozara*, *Sèrnatica*, *Cèrnagora*, *Prolog*, *Vran*, *Malovan*, *Šuljaga*, *Bitovnja*, *Ivan-planina*, *Hèrgu*, *Hum*, *Bilećad* i mnoge druge. 2. početak imaju od Bugarskih planinah, koje se Hœmus od Rimljanah, a danas Balkan zovu; njezin ogranak *Šar-planina*, turski Šar-dag, pruža se od Prizrena i po južnoj Bosni razgranjuje se u druge o-granke, a ovi znatnii jesu: *Durmitor*, najviša planina iznosi 7—8,000. p. n. *Sutjenska planina*, 6,300. *Prokletia*, 6,104. *Volujak*, 5,900. *Glieb*, 5,197. *Plievlje*, 5,000. *Ljubešnik*, 4,600. *S. Trojica*, 4,500. *Salia*, 4,464. *Gusinje*, 4,300. p. n. [1]) i mnoge druge. Polja iliti ravnine, najznatnie su oko Save, Une i Bosne; zatim polje *Livansko*, *Grahovsko*, *Glamočko*, *Kupreško*, *Bilajsko*, *Mideno*, *Cèrkveno*, *Knežpolje*, *Jugovo*, *Lievče*, *Banjalučko*, *Skopaljsko*, *Kupreško*, *Duvanjsko*, *Ljubuško*, *Gabelsko*, *Gadačko*, *Nevesinjsko*, *Trebinjsko i Popovo polje*.

§. 3. *Rieke i jezera znatnia.*

Sava, izvire u Kranjskoj zemlji pod Korenom; dieli sievernu Bosnu od Slavonie, proždèrvši mnoge Hèrvatske, Slavonske, Bosanske i Sèrbske rieke, medju Biogradom i Zemunom uvire u Dunav. *Una*, ima vrielo u Liki kod Sèrbah, počmavši od Novoga Bos. pak do Jasenovca dieli zapadnu Bosnu od Hèrvatske a kod istog varoša Jasenovca mieša se sa Savom. *Drina*, neima vlastitog vriela, već rieke

[1]) Visina ova označena je po Francezkom zemljoslovcu — geologu — Ami Bué-u vidi: La Turquie d'Europe &. Paris 1840. Tom. II. str. 33—41. —

Piva i Tara, više Foče na 1 sahat kod Šaranah druže se i njoj ime novo daju, od Rudah do Rače, gdie se sa Savom mieša, dieli iztočnu Bosnu od Sèrbske kneževine. *Bosna*, izvire izpod planine Igmana, kod Blažuja 2 sata od Sarajeva, jest poglavita rieka ciele kraljevine, teče posried dèržave k sieveru, poslie 34. sah. svog tečaja, kod Kukačeva šamca utiče u Savu. *Neretva* (Narenta, po Strabonu i Skilaksu Naro, po Ptolomeu Narbo, a po Porfirogenitu pogriešno Orontius prozvana) poglavita rieka gornje Bosne, izvire u predielju Borču izpod Volujka, teče od sievera jugozapadu kroz Konjic i Mostar, gdie su na njoj kameni mostovi, poslie 24. sah. kod Metkovićah ulazi u Dalmaciu, gdie poslie tri s. u dva traka kod Opuzena utiče u more Jadarsko. *Trebinščica* (kod starih Arion i Ombla) ima vrielo više Trebinja iz pl. Bileće, teče posried Popova polja, gdie pod pl. krije se, te pod novim imenom „Rieka“ i „Ombla“ izvire u Dalm. kod Dubrovačke luke Gruže, poslie 4 sata svog tečaja utiče u more. *Buna i Bregava* utiču u Neretvu. *Trebižat i Tihaljina* ulaze u Dalmaciu. *Ibar*, kod Herodota Brongus, kod Strabona Bargus[1]) izvire izpod pl. Prokletie više varošice Rožaja, dieli južnu Bosnu od pašaluka Dukaginskog, ulazi u Sèrbiu kod Ariljske kose te kod Karanovca utiče u Moravu, zato ga može biti i zovu „Baranskom Moravom?“ *Tara*[2]) izvire izpod pl. Durmitora više Kulašina; *Piva* izvire u predielju tog imena kod samostana kaludjerskog, obadvie čine Drinu. *Morača,* izvire izpod pl. Koma, unišavši u Cèrnugoru mieša se sa Zetom. Lim, ima vrielo više Plievlja iz pl. Gusinja, od Priboja do Rudah,

---

[1]) Katančic: Istri adcolarum et Budae 1826. t. II. pag. 162.

[2]) Stanovnici oko rieke Tare, bili su starim Rimljanim poradi junačtva poznati pod imenom: „Tauriatae“ i „Autariatae“ a i danas od svojih susiedah Cèrnogoracah ništa nisu razstavili: doskoro Kulašinci i Sarani, kako Turci tako i hristjani nikakva poreza nisu plaćali! dok jih Alipaša Mostarski nepodloži; od tud oni prigovor: „Naša Tara neboji se turskog cara.“

gdie utiče u Drinu, dieli iztočnu Bosnu od Sèrbie. *Vuvac*, 2 sata više Sienice ima izvor; za $14^1/_2$ satih dieli Bosnu od Sèrbie, a kod Priboja utiče u Lim. *Sana* iztiče kod sela Pecke iz pl. Cèrnegore, utiče u Unu kod Novoga. *Verbas*, izvire kod Privora izpod pl. Zeca, teče prama zapadu i poslie 38. s. utiče u Savu kod Svinjareva. *Pliva*, ima vrielo u predielju tog imena, kod Sokolca iz pl. Cèrng. utiče u Verbas kod Jajca. *Rama*, izvire kod Varvare izpod pl. Draguše, utiče u Neretvu kod Uduskoga i Ustirame. *Verbanja* i *Ugar* utiču u Verbas. *Ukrina* izvire kod Šnjegotine iz pl. Uzlomca, uvire u Savu kod Koratja. *Usora* ima vrielo u pl. Trogiru; *Spreča* u pl. Majevici, obe utiču u Bosnu kod Doboja. *Krivaja*, vrije više Olova iz pl. Stoborja, utiče u Bosnu kod Zavidovićah; manje rieke: *Lašva, Miljacka, Lepenica, Jadar, Drinjača, Švrakava, Varbaska, Krupa, Bistrica* itd. biti će spomenute na svomu miestu. Do 8,000 vodenih izvorah imade u Bosni. — Jezera znatnia jesu: *Jezero*, medju Varošom tog imena i Zaslapjem, idjući prama Jajcu $1^1/_2$ sata dugačko, a $^1/_2$ široko; ovo jezero rieka Pliva načinja nemogući prodèrti sklopove. *Borci* u nahii Neretavskoj. *Neteka*, u nahii Derventskoj kog Bosna načinja; *Prokos*, u nahii Fojničkoj iz kog rieka Dragača izvire. Kod sela Žrimacah u Skoplju imaju tri jezerca, a na Kupresu 5. — *Barah* ima dosta oko Save i Neretve, najznatnie je Blato Buško i Mostarsko, koja se sirkom nasievaju i kose.

§. 4. *Podnebje.*

Po svom položaju Bosna spada medju južne zemlje, ali buduć da su mnoge planine i dosta visoke, a to osobito posred Bosne, zato je dosta umiereno, ako izuzmemo južni kraj Bosne, gdie je toplota ko i u Dalmacii, gdie ob zimu malo sniega pada; po planinam snieg pade još u listopadu i nediže se do svibnja, a gdiegdie ni do lipnja; u niekim miestima opet bura strašno puše osobito po Kuprisu, Duvnu i Lievnu,

gdie se često ciela stada ovacah zametu, a i putnik mnogi glavom plati.

§. 5. *Proizvodi prirodni.*

Često putah putnik iz dubinah sèrdca uzdahne, gledajući s jedne strane krasotu zemlje, a s druge strane siromaštvo, nevaljaštinu i neumietnost njezinih stanovnikah! Planine šumom većom stranom zaodievene, iz kojih nebrojeni potoci, vriéla, i rieke izviru, te se po dolinama vijugaju, al ove većom stranom puste leže, a i ono malo što se obradjuje, tako je neuredno i neuredjeno, da bi čoviek mislio, da ni gospodara ni kmeta ona zemlja neima; al ga može biti čeka stopèrv, koi je dostojnii! ? Pri svoj tolikoj stanovničtva malići i nemarnosti opet je obilata u proizvodima, i to u kraljestvu *rastnom* rodi obilato žito svake vèrste, najviše sije se: kukuruz, ječam, pšenica i zob; manje: proso, helda, raž, pirevina i bar; pirinač, repica, samo u gornjoj Bosni. Voće: šljive, od više vèrstah, osobito savke ili požegače, kruške, jabuke, ševtelie, tunje, trešnje: smokve i ostalo južno voće samo u gornjoj Bosni. Zatim u izobilju raste razno divje voće: oskuruši, borovnjače iliti vriesinje, kestenovi, mušmulje, divje jabuke, kruške i trešnje. Vinogradah, osim gornje Bosne ima samo u nahiama: neretvanskoj, ramskoj, banjalučkoj, zatim oko Mitrovice i Novogpazara, vino je cèrveno i vèrlo dobro. Duhana se i broća dosta sije, a ruja po planinama ima dosta, tako po isti način imade mnogo liekovitih travah. U kraljestvu *skotnomu:* ovce, koze, goveda, kèrmci i konji, to je blago Bošnjakah, zatim kokoši, tuke, guske i patke odhranjuju se za domaću službu. Zvieradi ima i suviše: medjedah, vukovah, jazavacah, lisicah, zecovah, sèrnah, divokozah, diviprasacah, risovah, vievericah, vidrah, kunah, tvorovah itd. — U kraljestvu *rudnomu:* kako u stara vriemena, tako i danas Bosna je jedna izmedju najbogatiih zemaljah u Europi poznata porad svojih rudah, koje u zemlji sakrivene čekaju ruku slavenskog radina.

Rudah svake vèrste u Bosni imade: zlata, srebra, olova, bakra, mieda, sumpora, gvoždja, živosrebra, hèrmze — auripigmentum itd. Nahie s ovim rudama najbogatie jesu: Staromajdanska, Banjalučka, Pridorska, Visočka, Fojnička, Srebrenička, Zvornička, Tuzlanska i još mnoge druge nahie. *Soli kamenite*, neima nigdie da se očito kopa, al otajno na više miestah, radi šta mnogi su ljudi štetovali i glavom platili, što su se usudili kopati; nahodi se kod Travnika; u pl. Zviezdi u nahii Visočkej, u pl. Vujaku, u Majevici i Dragunji u Tuzlanskoj nahii; imade pako slanikah t. j. vode slane u gornjoj i dolnjoj Tuzli, i u Drienči, al ovi posliednji od niekolike godinah zatèrpan je. *Gvoždje* na više miestah radi se i obradjuje tako i *čelik*, *živo srebro* i *hèrmza* kopa se kod Kreševa, al neumietni kopači malo imaju koristi. G. 1841—2. tadašnji vezir Hurefpaša dobavi rudara Franju Šulca, koi počme rude po Bosni tražiti, al gdie su bogatie rude zlata i srebra, stanovnici tajili su. Medjutim on s reda počme kopati u Borovici i preko 10,000 tovarah nakopano je: po lučbenomu — kemičkomu — ispitu u Carigradu činjenom iste godine, izašlo je iz 100,000 dramah Borovičke rude: 9 zlata; 85 srebra; i 30,000 dramah čistog olova. Dignuvši se spomenuti vezir s Bosne Šulcovo poduzetje prestane. God. 1847. poznati Austrianski ruder u Turskej Paulini po zapoviedi Carskoj dodje istraživati rude po Bosni, i s njim opet Šulc, te pregledaju rude po Fojničkoj i Visočkej nahii, borovička ruda i Paulinia se dopadne; od njega smo razumieli, da se je u Carigradu, na akcie društvo sklopilo, koje će odmah početi izradjivati bosanske rude, al vrativši se Paulini, a kasnie i Šulc, danas ni uspomene od toga neima! Tko je ikad pèrvi počeo u Bosni obradjivati rude, i gdie su novci kovani? malo što iz sgodopisa znamo. Kulinban dao je Dubrovčanim Jagodinu pl. medju Sarajevom i Varešom, odakle su oni veliko blago kući odnosili; al da su na više miestah rude kopane i obradjivane, to sviedoče ostanci od majdanah i pravacah — ortah — pèrvi majstori imali su biti Niemci, jerbo više besiedah u bosanskom rudarstvu niemačkih imade

kanoti: Šlegen, karan, hutman erat itd. Najstarii bosanski novac vidio sam od bana Tvèrtka, i to srebren, zlatnog pako još nisam vidio; a tako isto ni bakrene i miedene! *Vode rudne* stanovnicima veliku korist čine — ozdravljajući jih od mnogih bolestih, nahode se pako na više miestah i to pèrvo: kiseljaci iliti kisele vode: najglasovitii u *Lepenici* u nahii Fojničkoj od Fojnice 3 sata daleko na drumu Sarajevsko-Travničkom. Na ovome drumu još imadu tri kiseljaka: pod *Kobiliom glavom*, pod *Breztovskim*, kod hana, i u *Klokotim*, kod pandurice; osim ovih ima još kod sela *Božići* u Foj. nahii; u nahii Tuzlanskoj imadu tri kiseljaka: na Usini, Majevici i Dragunji; u nahii Tešan, kod Žepča na pet miestah, od kojih *Matina* najznatnii je. Toplice: *Slatina* 3 sata od Banjaluke, najbolje su, zatim u istoj Banjaluci, kod Novogpazara, kod Fojnice; kod Sarajeva i Gračanice; *Krušičica* 4 sata od Travnika; na više pako miestah nahode se druge liekovite vode, s kojim se od različitih bolestih lieče bolestnici.

§. 6. *Obèrtnost.*

Što se obèrtnosti iliti industrie Bošnjakah tiče, ova je dosta znamenita gledajući na ostale Turske pokrajine! isti slavni Obradović s Carigradskim uzporedjuje ju pišući: „Koi god nezna drugog zanata kome krive češlje praviti, taj neka neidje ni u Bosnu ni u Carigrad.“ Zanatah i zanatliah ovdie po načinu Aziatskomu, dosta imade: najviše se ovdie *gvoždje* obradjuje, iz njeg opet posudje i druge stvari načinjaju, te tja u Vlašku i Moldaviu, Sèrbiu, Bugarsku i Dalmaciu raznose gvozdene stvari načinjene; *Olovo* tali se kod sela tog imena, *Živa*, kod Kreševa. *Čelik*, kod Borovice. Zatim kože učinjaju se kod Visokoga, Foče i Sarajeva; Lisičja koža kupuje se po Lipskomu, ovdie se učinja te u Stambol nosi na prodaju, i liepo do u Aleksandriu. Oružja izvèrstna načinjaju se: puške kod Fojnice; sablje u Mostaru; noževi u Foči. Puščani prah načinja se na više miestah, najbolji je pako kod Čelinca u

Banjalučkoj nahii. Poljodielstvo i skotovodstvo dosta je znatno, al gledajuć na zgodu, položaj i plodnost zemlje ni iz daleka nije tako, kako bi moglo biti i valjalo da bude! tomu je uzrok gospodarski zulum i neumietnost težakah. Oko meda i pčelah i tako i ovako, al oko svile i bubah vèrlo slabo, i to samo žene posebno rade, a drugi se nitko za tim nebrine.

Tursko praviteljstvo samo danke zna kupiti, ono ni na kraj pameti neima, da se pobrine o dobromu ekonomičkomu stanju dèržave, već što je još gore, svojim neumietnim vladanjem i kèrvoločnim upravljanjem stanovničtvo sve u cèrniu sirotinju i siromaštvo dogoni!

§. 7. *Tèrgovina i putovi.*

Tèrgovina Bošnjakah nije odpadna! gniezdo tèrgovačko jest Sarajevo, ovdie se inostranska većinom stambolska i rumenlinska roba snosi, te po drugim miestim raznosi; druga tèrgovačka miesta jesu: Banjaluka, Travnik, Lievno, Mostar, Foča, Novipazar, Pridor, Tešanj, Tuzla itd. roba se gotovo sva nosi na konjima, osim one, koja se preko Gradiške u Banjuluku i obratno nosi, i osim one, koja Savom, Unom, Sanom i Bosnom na brodovima idje. Unosi se u Bosnu: só iz Vlaške i Moldavie, iz Sicilie, i malo iz Dalmacie; šećer, kava, mazia i olovo iz Tèrzta. Ulje i liqueuri iz Dalmacie, ulje iz Albanie, pamuk iz Tèrzta i iz Rumenlie, čohu — fino sukno — iz Tèrzta, Bèrna, Beča itd., pamučne i svilene robe iz Carigrada i Austrie. Iznosi se pako: gvoždje u Sèrbiu, Bugarsku, Vlašku, Rumenliu, Moldaviu i Dalmaciu neuradjeno u polugama i uradjeno u pločama, čavlim, tavama, sačim, kotlovim, priekladnjim, mašama, sandjacim, lopatama itd.; zatim marva sitna: ovce i koze u Austriu, tako isto volovi i konji. Svinje u Austriu; žito različito u Dalmaciu, Hèrvatsku i Cèrnugoru; kože volujske, ovčje, kozje i zvierske, uradjene i neuradjene za Carigrad, Dalmaciu, Ugarsku itd. Vuna, vosak, loj, salo, paklina, kosti, za Austriu. Oružje: sablje, puške i noževi za turske

dèržave. Čibuci t. j. tèrske od fudikovine — za Stambol i Aleksandriu; pijavice, duhan itd. u Austriu. Bosanski tèrgovci obće s pèrvim gradovima Austrie i Turske; njihova tèvgovina od dana do dana pada, a to najviše porad golemog gjumruka 13 od 100, drugo što monopol — samotèržtvo u Bosni zavlada, tretje što kako u Bosni nikakva suda neima, tako ni tèrgovačkog neima! Hristjanski tèrgovac Bosanskomu Turčinu velikašu mora dati, t. j. pokloniti — pošto Turčin hoće, i to sve na veresiu, zaiskati dug i na sud ga pritegnuti, to bi veliko smionstvo bilo, i iz onog miesta valjalo bi mu se seliti. — Putovi su po Bosni, onaki kakvi se sami načine, al ih je priroda sama načinila! pobožnii adžie i Turci velikaši običaju mostove popraviti, i kaldérme — kameniti tarac — izmienjivati, al buduć da to o njihovoj volji i dobroti visi, to svak znade, kako je! Medjutim kakvi su da su, napomenut ćemo jih ovdie: i to 1. iz Travnika stambolski put do na medju Bosne i Rumenlie:

Iz *Travnika* u *Sarajevo* satih 16. Travnik — 2. Vitez. — 2. Busovača. — 2. Jehovac — 3. Kiseljak — 5. Rakovica — 2. Sarajevo — Iz *Sarajeva* — 60 u *Mitrovicu*. — Sarajevo — 4. Ćeremethan. — 4. Praća — 3. Hašćane — 8. Gorazdje. — 3. Čajnić. — 6. Plievlje. 8. Priepolje. — 9. Sienica. — 9. Novipazar. — 4. Banjska. — 2. Mitrovica. — Iz Travnika do u Banjuluku 18 satih. Travnik. — 2. Vitolje. — 3. Ugar. — 2. Skender-vakuf. — 3. Ploča. — 6. Svrakava. — 2. Banjaluka. Iz Banjaluke do u Gradišku 8. do na Kostajnicu 16. — Iz Travnika u Lievno satih 18. Travnik. — 1. Rataljska. — 1. Kopila. — 4. Bugojno. — 2. Prusac. — 2. Kupris. — 4. Šuica. — 4. Lievno. Iz Lievna do na Bielibrieg 6 satih. — — Iz Sarajeva do u Mostar 24 sata. Sarajevo — 2. Rakovica — $1\frac{1}{2}$ han. Tèrlin. — $1\frac{1}{2}$ han. Bradina. — 2. Borča. — 5. Konjic. — 6. Podporim. — 3. Sutina. — 3. Mostar. Iz Mostara na Metkoviće 7 satih, a na medju Dubrovačku 18 satih. Iz Travnika do u Brod 32. Travnik. — 4. Gradišće. — 2.

Vranduk. — 2. Orahovica. — 2. Golubinje. — 2. Žepče. — 5: Tešanj. — 2. Pisak — Pudašnica u Kèrnjinu. — Foča. — 3. Dèrventa. — Brod.

§. 8. *Upravljanje.*

U Bosni dva imadu Vezira, jedan u Travniku, a drugi u Mostaru. Veziri Travanjski često se mienjaju, i jesu rodom Osmanlie, poslie njega najveće gospodstvo ima Ćahabeg t. j. njegov namiestnik; Haznadarbeg i Čaušlaraga, pèrvi je obćeniti novčanih poslovah upravitelj, a posliednji dèržavni tomačitelj. Za ovim sliedi šura t. j. saviet u većim nahiam 12, a u manjim 8. Od dvie godine svi poslovi idju na šuru, od šure na kadiu, a od kadie pozivlje se na vezira, vezir ima u svemu punomoćje; samo ubojice vezir pritvori, a odsuda smèrtna od velikog savieta Carigradskog visi. Policajnu oblast od prie imali su vojvode i kapetani, a sad imadu muselimi. Svaka nahia ima muselima i kadiu, gdie su poveće nahie, one su podieljene na mukate, i ovdie stoje njihovi nahipi iliti namiestnici; nahie i mukate podieljene su opet na džemate to jest obćine, obćina pako stoji iz više mahalah. Svaki džemat ima svog imama t. j. župnika; oni se kadkad pitaju u manjim poslovima. Svu dakle oblast kako sudbenu tako i policajnu u Bosni uživaju sami Turci t. j. sliedbenici Muhameda, a Kèrstjani su samo raja t. j. robovi! po selim imadu knezovi, a po varošim mahalbaše, koji samo zovu na begluk raju od strane zemaljskog gospodara ol kadie ol muselima. Kad tko nije zadovoljan s kadinskom odsudom tuži se — arzi — veziru. Vezir kod sebe imade 80—100 kavazah; ovi nikakve stalne platje neimaju, već od ovih šalje koga da izvidi što je i kako je; ovi kavazi ni štit neznadu, al odsuda izreku onomu, koi ga bolje podmiti! poslie toga oni, koi je izgubio valja da plati *izmetin* t. j. trud kavazu, al ova od 500 gr. nikad nije manja, običajna pako 7—900 grošah, tako često biva da stvar ni u pó ciene nevalja, za koju se prija, toliko koliko

izmedio valja da plati!! i ovo je jedna izmedju globah, koja sviet tare a po njoj se turska oglančad bogate! U malo govoreći: u Bosni pravog suda neima, a nit ga može biti, jer počmavši od pèrvog Turčina pa do najposliednjeg, njegova je pèrva briga kasu puniti, druga raju tlačiti i ugnjetavati, zakoni svi samo na ćagetu stoje, a za njihovo obsluženje nitko se nebrine!? Ako si Turčin to ti je sve prosto; raja protiva Turčinu ništa osviedočit nemože, suprotivno pako Turčin slagati nemore, osobito ako je biele brade! po ovim načelima izdaju se sudbene odluke. *Šure* pria spomenute, danas su za hristjane najgore, buduć da u njima viećaju po izboru poznate baše priašnjih godinah, odlikovani kèrvopije nedužne raje.

§. 9. *Danci i porezi.*

Svi sudovi u Bosni za to se samo brinu, da danke i poreze skupe od stanovnikah. Travanjski Vezir na godinu šalje dohodka 8,000,000 — osam miljunah — grošah, al ako ne više, dojsta toliko ostane njemu i drugim Turcima, koji kupe harače i poreze. Mostarski Vezir šalje 1,000,000 grošah, al koliko ostaje njemu, to on koi uzima i žalostna raja dobro znadu! U Pašaluku dakle Travanjskomu platja se na godinu 1. *harač* svaka mužka glava običajno od 16—18 grošah, harač platjaju svi hristjani osim Franciskanah, Čifuti i Cigani 2. porez Jurjevski. 3. porez Lučinski, ove platjaju težaci: od usieva jednog šinika — 100 okah — 7—9 grošah. 4. Dimnjarina, ovu platjaju oni, koji nesiju žita, 6 grošah na godinu. — 5. Kačarina iliti šljivarina na god. po 7 gr. ovu sami hristjani platjaju, pio ol nepio, imo šljivah neimo! Turci buduć da nepiju, već loču rakiu, zato su iznimljeni. — 6. *Menzubhana*, na šinik platja se 6 grošah. — 7. *Kèrška*, za vojnićtvo, daje se: žito, sieno, slama, dèrva, ugalj itd. Valja znati da gospoda turska — aristokracia — ništa neplatja, zatim Livanjski, Glamočki i Kraišnički Turci ništa nedaju. Pria spomenuti danci jesu uredni, a neuredniih ima svake godine, kao što ove

gradjenje kasarne — karšle — u Travniku; dolazak i odlazak vezirov, i drugih carskih kapidžiah; zatim vojeni trošak, što vezir kad vojuje protiva Turcim Bosanskim poharči, to raja valja dvaput toliko, da novcem njihovu biesnoću odkupi. Činovnici neimajući platje, moraju od mita i globe i kèrvarine da živu, dapače kadie, miesto što bi oni morali se platjati, valja da kadiluke zakupljuju na godinu 50—100 kesah, dakle za nevolju jim je globiti; po isti način i muselimluci se zakupljuju, kupljenje harača itd. U gornjoj Bosni t. j. pašaluku Mostarskomu još je cèrnie: ondie bo je harač 22 groša, ostale danke i poreze sami hristjani valja da platjaju, a Turci budući da su još baše, ništa neplatjaju, ovdie se porez nedaje na šinik već na *zubove*; jedan zub čini: 4 velikih govedah, a malih t. j. marhe 40, na jedan zub platja se grošah 20. — Tko zna za siromaštvo bosansko, doista su ovo za njih veliki danci! al mnogo jadnii su od ovih, drugi, koje od zemlje valja da platjaju gospodarima! Na niekim miestima platja se tretje, na niekim peto, a na niekim deveto; desetina pako platja se spahii. Begluk najgora je kuga, koja tare bosanskog kmeta, ne samo mužko već i žensko preko sve godine valja da bezplatno služi svomu gospodaru preko ciele godine; svoje žito gleda da mu od vriemena propada, a gospodarsko obradjivati valja, a kad na njivi posla nestane, onda u kući gospodarskoj službu valja da čini; osim ovog subašu njihovog valja preko cielog lieta hraniti; gospodar na vrieme svoj dohodak neće da uzimlje, već čeka kad žito poskupi, onda mu u najveću cienu naplatjuje; kad se ženi, onda gospodaru, čiju kmeticu vodi, valja čizme — 50 gr. — a subaši opanke — 20 gr. — dati; kad se diele, gosp. idje vó; kad kućni starešina umre, gosp. daje se najbolji vó; kad gosp. u lov idju osim što žita kao da su pusta sataru, već valja jih hraniti njih i njihove kerove, hèrte i lovce; kad gosp. pane na pamet, ondak diže svog kmeta, i ovo mu valja, da ga s kravom ol s dobrim volom podmiti, to biva svake godine; ako je kmet štogod živolazan, često pako drugi se nadmeću kmeti te jedan drugoga

mitom nadhvaća. Osim ovoga što kmeti i drugi hristjani tèrpe od kadiah, muselimah i svojih gospodarah, podnose od drugih velikih Turakah! tako kad koi gradi kuću ol što drugo, kad sa svojim kmetima nemože obradit lietine, ondak i njemu valja o svojoj hrani beglučiti, a onomu, koi bi se usudio protiviti, kaže Turčin: „e more Vlaše! turska je ovo zemlja! nekuca ovdie zvono, već se turski ezan uči!?“ pa često sohom iza vrata, ol mu priveže *ošindiu* t. j. zaprieti pèrvom zgodom osvietiti mu se. Ovo tèrpe kristjani a Turci su na svojoj zemlji, te samo desetinu od siena i žita daju, a bezi nedaju nikom ništa. —

Novom uredbom Vezira Tahirpaše, ukidaju se *Begluci* i Beglučenje sasvim, miesto njiuh kmeti moraju davati svojim gospodarima od žita, bašće, povèrtalja i duhana tretji dio, a od siena polovicu. Gospodari pako valja da platjaju tretji dio od poreza. Nova ova uredba od pèrvašnje mnogo je gora! — Zatim unapredak nitko se od poreza nevadi po spomenutog Vezira odluci, o obodvojim[1] govorit ćemo na drugom miestu.

§. 10. *Narodoslovnost i broj stanovnikah.*

U Bosni je jedan narod i to Slavjanski, koi je u Europi najveći[4]). Bošnjaci su ogranak ovog velikog stabla i spadaju medju pleme Ilirsko — južnoslavjansko. — Nariečje, koje se

---

[4]) Slavjani u Europi danas istom se medju se poznaju, zato od drugih narodah više se i uvažavaju, al prama množini svojoj, ovo uvaženje još nije toliko, koliko bi moralo biti. Zato bratjo najprie poznajmo se medju sobom, pa ćemo onda stopram cilj naš dostignuti! Cielo Slavjansko stablo, dieli se u 4 glavne grane: a) Rusi: 52,000,000; b) Iliri t. j. južni Slavjani: 11,800,000; c) Poljaci: 9,365,000; d) Čehoslovaci: 7,167,000, ukupno dakle: 80,532,000. Od kojih u Ruskoj carevini: 50,502,000; u Austrianskoj: 18,921,000; u Turskoj: 8,821,000; u kraljevini Poljskoj: 2,108,000; u slobodnoj Cèrnojgori: 120.000; u kraljevini Saksonskoj: 60,000. —

u Bosni govori, od svih Ilirskih najčistje se je sačuvalo, njegovu izvèrstitost još davno pripoznali su učeni ljudi[5]). Osobito što se tiče čistog izgovora, glasoudaranja i obilnosti riečih; istina bo po varošima ima dosta turskih riečih, ol ove većinom iz samog prenavljanja, t. j. pohlepnosti, u govor uzimaju, koje lasno sa ilirskim zamienit mogu, n. p. toplice- ilidža; most- ćupria; ugalj- ćumur: stolac- skemlia; vatrelj- ćasegia; veriga-sindžir; skorup- kajmak; tronog- sadžak; peć- furuna itd. Premda u cieloj Bosni pazeći na sprezanje, pregibanje i druge gramatičke forme jesu većinom jednake, to opet nieke rieči niegdi se drugojačie izgovaraju: tako ovi glas „ie" po Lievnu, Duvnu, Ljubuškomu, Rami, Skoplju, Fojnici, Travniku i Jajcu izgovaraju kao i- divojka lipo pismu piva; po gornjoj Bosni, oko i preko Drine: kao *je*: djevojka ljepo pjesmu pjeva; pó krajini Posavini, Visočkoj, Tuzlánskoj i Kladanjskoj nahii kao: ie- dievojka liepo piesmu pievá. Nemože se pako za obćenitu upravu ovo uzeti, buduć da hercegovačkih naselbinah po cieloj Bosni imade, a tako isto i dalmatinskih, već ovo govorim od starosiediocah; tako isto nemože se obćenito reći, da sliedbenici zapadne cèrkve i Turci govore „i," iztočne „je" ol „ie?". — Glas „h" najbolje izgovaraju Turci, a hristjani izgovaraju ga riedko ol ga u „*v*" prekreću, n. p. muha- muva, merha- marva itd. Hercegovci glas „d" umekšavaju, ter ga kao taliansko „*ge*" izgovaraju. Uz Neretvu nieka sela mieste ledja, medja, predja, nedielja, ljubav izgovaraju: leja, meja, preja, nedija, jubav itd. Oko Novogpazara, zatim tako zvani Šokci[6]) nieki podmukli akcenat imadu na način Bugarah, tako

---

[5]) Lucius de Regno Dal. et Croat. Libro 6. Cap. 11. — Popović kod Schlözera: Historia siever. narod. Dio 2. pag. 2. str. 325. Opat Fortis: Putovanje po Dalm. str. 90. — Jakov Mikalia u predgovoru svog riečnika „Blago jezika slovins. u Loretu 1649. Mauro Orbini Regno de gli Slavi: str. 377. — Stiep. Gradić knjižničar Vatikana u životu Junia Palmotića. Katančić de Istro, Cap. 7. p, 145. — —

[6]) Po Bosni i Slavonii ljudi iztočne cèrkve, katolike za spèrdnju i narugat jim se hotiući, Šokcima nasivlju. U nahiah pako: Gradačkoj,

isto i oko Krešova pa do Doljanah, čuje se ostanak tog akcenta.

Osim Slavjanah nahodi se u Bosni i Ciganah, koji su turskog zakona, pa opet moraju harač platjati, a u džamiu jim nedadu, ovih imade po većim varošima i jesu svi kovači, drugog osim bosanskog jezika neznadu. Čifuti stanuju samo u Sarajevu, Travniku i Novompazaru, ovi govore spanjolski po-

Dèrventskoj i Banjalučkoj kraj Save ovo ime Šokac i Šokica, nije kod ondašnjeg stanovničtva porugateljno, već narodno upravo (?), katolici bo ondie sami sebe tako nazivlju; njihov podmuklo zatezajući akcenat, njihovo odiélo, mukli pogled, opominje gledaoca na Bugare; po momu mnienju oni su morali ovamo doći iz Bugarske u ona vriemena, kad su se Bogomili počeli po Bosni širiti (?) oli može biti još od davnašnjih vriemenah, kad su Bugari prelazili preko ove robiti? i preko Save u Brodskoj i Gradiškoj Kraini ima čistih šokačkih selah. — Odakle ovo ime Šokac dolazi? Učeni ljudi različitog su mnienja: Čaplović u opisanju Slavonie, veli da dolazi od rieči Magjarske šok az (to je mnogo) tomačeći to ovako: po padnjutju Bosne, mnogi su biežali u magjarskim ladjama u Ugarsku, i kad su ove pretèrpane bile, bojeći se da nebi potonule, Magjar bi viknuo: šok az — to je mnogo; biva netèrpaj više (?). Čaplovića recensent bez imena, Tomo Ljubiratić u niemačkom časopisu Hesperus godine 1819. dovodi od talianske rieči: sciocco (subudalast). Ljubibratića pobija Rumy u istomu časopisu Hesperus od godine 1820. dovodeći ova rieč od skok i uskok, iz tog uzroka što su Latini od gèrčke cèrkve odskočili, a ova se rieč talianskim pravopisom pisala schokacz, što drugi neznajući proštiti miesto: skokac, proštiu šokac! — Rumya pobija nieki Jablan Šokčević — lažljivo ime — u Kalendaru slavonskom godine 1825. navodeći svoje mnienje, da ova rieč šokac odatle dolazi, što se katolici šakom, a Gèrci samo s trimi pèrstima kèrste. Sva ova nagadjanja svak vidi da netreba pobijati, buduć su suviše slaba. — Učeni O. P. Katančić De Istro, pag. 109. 136. i 145. napominje planinu Succus, koja je razstavljala Ilire od Trakah, i veli: stanovnici ove planine bili su s jedne strane Traci a s druge Iliri, i ove su kako Amianus i Sokrates pišu u staro vrieme zvali Succi t. j. Sukci, a od ovih tečajem vremena postana Šokci, — što i ja dèržim; — koji su se u Bosnu morali naseliti iz one zemlje.

kvareni jezik. Sve dakle stanovničtvo u Bosni od prilike ovako iznosi: 1. Iliri 1,096,000. — 2. Cigani: 6,000. — 3. Čifuti: 2,500. Ukupno: 1,100,000. Osim ovih stanovnikah ima još: a) Čergaši, od kojih jedni su *Cigani*, koji kradu, kotlove kèrpe i skrivaju se; drugi pako Karavlasi, u stara vremena iz Sèrbie ovamo prešli, oni se onamo sele, gdie jasie i jehovie imade, iz kog dèrveta načinjaju: zdiele, vretena, preslice itd.

b) Vojnici uredni — Nizam — 6 taborah, što čini zajedno s topčiama 5,700. Arnauti i Kavazi u Travniku i po drugim miestima 500.

Bosna jedina je turska dèržava, koja je čista ostala sasvim od turskog jezika, kako po selima tako i po varošima, drugi se jezik osim bosanskog negovori, najveća turska gospoda samo onda turski govore, kad su kod Vezira, pogriešno dakle g. Šafařik meće u svomu Narodopisnom Zeměvidu 1840. Turke Osmanlie kod Sarajeva, Travnika, Banjaluke itd. Osmanlia ako koi okući se u Travniku, to ti druge godine već bosanski govori. Oko Mitrovice Turci arnautski ponješto govore.

§. 11. *Vierozakon.*

Tko promisli turska nasèrtanja na hristjanske stanovnike, tursku želju za steći prozelitah — poturicah na svoju vieru, doisto izpoviediti mora, da samomu božjemu providjenju imamo zahvaliti, što naša viera sasvim nije iz Bosne prognana; dapače od dana do dana sve se većma širi, dok turska očevidno propada[7]). Bosanski stanovnici jesu podieljeni u glavna dva zakona hristjanski i turski iliti muhamedanski, i niešto malo Čifutski. Hristjani se diele u dvie sliedbe: sliedbenike *zapadne i iztočne cèrkve;* pèrvi su od naroda: Kèrstjani, a

---

[7]) Kad su kraljevine: Ugarska, Hèrvatska, Slavonia, Dalmacia i Sèrbia od Turakah osvojene, svi ondašnji Turci naselili su se u Bosni i njihov broj mnogo jačji bio je od hristjanah, što sviedoče danas zaostavša mnoga turska groblja kraj selah, koja su sad hristjanska!

drugi Rišćani zovu. Broj Hristjanah na 715,500. Diele se pako:

I. *Kèrstjani* drugojačie Katolici 150,000. Upravljaju se od tri apoštolska Vikariata: 1) Bosanski od god. 1701. Imade župah 46; kućah 14,561; dušah 112,000; tri samostana Franciskanska: Fojnica, Kreševo i Sutiska; u ovim župama služe sami Franciskani. 2) Vikariat Hercegovački god. 1845. od bosanskog odcieplјen; ima jedan još nedovèršeni samostan na *Širokombrigu*; župah 13; broj dušah god. 1844. iznosio je 33,060, i u ovomu služe sami Franciskani. 3) Vikariat Trebinjski preko Neretve; god. 1843. Jezuite protierani iz Skadra, od Propagande rimske i Meternicha ovdie budu premiestjeni, ovi Vikariat ima pod sobom Biskup Đubrovački, imade samo 5 župah i 8,000 dušah.

II. *Rišćani*, koji se pravoslavnim zovu, jesu histjani gèrčke cèrkve, koji Carigradskog Patriarhu za glavara poznaju, od vremena, kad je ovi Pećku sèrbsku Patriaršiu zakupio; imaju tri vladike: Sarajevskog, koi je Mitropolit i Arhiepiskop, Mostarskog i Zvorničkog, koji su episkopi, al i oni sebe Mitropolitima zovu. Pravoslavnih ima okolo 561,500. U Eparhii Sarajevskoj imaju samo dva samostana; kućah 27,000. U Zvorničkoj 1 samostan, kućah 14,100. U Mostarskoj samostanah 12, od kojih su dva prazna. Cèrvkih 135. Kaludjerah 25. Popovah 80. Kućah 9,249.

III. *Turci*, s Ciganima iznose 384,000. Ovo su nasliednici lažljivog proroka Muhameda, zato se Muhamedovci pravie zovu. Ovi su postali u Bosni od zločestih hristjanah, koji

---

Turke najviše satèrla je posliednja kuga g. 1813—1817. zatim bojevi sa Sèrbiom god. 1804—1825. Najviše pako Turci sami sebe taru. Veliki Turci od malih prikupljuju zemlje, na koje hristjane naseljuju, ovi pako ono novacah po varošima, gdie se nastane, zastope, pa onda neoženjeni idju k drugim u službu; mnogo pako na putu stoji njihovomu razplodjenju tako zvani balinski avdest.

svoje gospodstvo neznajući drugčie uzdèržati, poturčiše se, iznevieriše se Bogu, i najveći nepriatelji postadoše svog naroda, i svoje jednokèrvne bratje, samo zato, da uzdèrže svoja posiedovanja zemaljska. Ovi imadu svoje Imame t. j. župnike, koji su podložni kadiama — svietovnim sudcima, kadie pako Carigradskomu Šeh-ul-islamu, koi je glava Muhamedanske viere.

IV. *Čifuti*, iliti Jahudie 6,500, imaju u Sarajevu svog Hahambašu, koi opet svoje rabine imade u Travniku i Novompazaru.

§. 12. *Izobraženje, običaji i praznovierje.*

Izobraženje umno, buduć da je skopčano sa vierozakonom, koi u njega uticaj imade, zato ćemo ga po vierozakonu pregledati:

a) Kèrstjani; svetjenici ovog vierozakona buduć da su nauke običajne po Italii i Ungarii učili, zato su i njihovi kèrstjani najodličnii, i što se tiče znanja nauka kèrstjanskoga i življenja, doista drugim za izgled služiti mogu. — Franciskani dèrže u tri samostana latinske učionice, njihovi pitomci išli su do g. 1842. u Ungariu 32, gdie su imali fundaciu od Josipa Cesara; ove godine Rimska mudra (?) Propaganda zabrani tamo više pitomce slati iz tog jedinog neosnovanog uzroka, da pitomci u učionicama prekosavskim krivovierstvo uče, a ne pravi rimski zakon, ol pravie samovlastje taliansko; ovo je ona učinila na potvoru bivšeg biskupa Barišića. U Taliansku išlo je 24, al buduć da se Propaganda ni za ova 24 nije htiela brinuti, već su se potucali od manastira do manastira, to sada Franciskani prisiljeni su na drugomu miestu pomoći tražiti. — Novieg vremena počeli su Franciskani imati brigu i o narodnim učionicama, tako god. 1848. zavedene su u Travniku, Varcaru, Lievnu, Fojnici i Kreševu; nadati se je da će još i na više miestah zavesti. Narodni običaji kod kèrstjanah gotovo su iz-

triebljeni, jer svetjenici dèržeći jih za praznovierje, ukinuli su i izkorenili su jih, samo gdiekoji ostali su; tako u oči s. Ivana Kèrstitelja pale se *Lile*, kora trešnjova metne se u pracip, kad se užeže, onda se nosa oko kuće obtèrkujući; ovo je običajno po svoj Bosni od hristjanah iztočne i zapadne cèrkve; na niekim pako miestima običaju u oči Cvietnice t. j. velike nedielje, granje na hèrpe sabirati te paliti, poslie sa štapovima izmlate i tako utèrnu, a kad bi se uzpalilo, onda bi preskakivali. Kod ženitbe i udatbe običaji su dosta priprosti; što se tiče praznovierja, i ovo je podobro izkorenjeno. Vierovanje u vieštice, vile, vukodlake itd. većinom je izkorenjeno i pripovieda se samo od šale. Po niešto može se kod kèrstjanah opaziti, da se na udes — fatum — mnogo oslanjaju, što su od Turakah naučili, govoreći: *tako je sudjeno.*

b) Rišćani t. j. pravoslavni iztočne cèrkve, njihovi popovi i kaludjeri, buduć da su neprosvietjeni, niti sriedstva ikakva imaju za prosvietit se, zato ni stado svoje čemu naučiti nemogu; od tuda biva, da ni nauka ni dužnostih svojih, kako nezna svetjenik tako ni puk, već u tminam nevierojatnim stoji tako, da ni deseti *očenaša* neznade; ovo razumeći po selima; po varošima bo uzdèržavaju tèrgovci nieku sliku od učionicah; bivši puk u ovakvom neznanju, nije se čuditi, da neznadući dobro, čini zlo. Psovka, kradja, otimanje itd. običajno bivaju kod neprosvietjena čovieka; al što to nije, odtud dolazi, što naš neumietni seljak od dobre slavenske naravi nečini, tako on je sklonjen na svako dobro svome bližnjemu; svetjenika miesto Boga dèrži, njemu svaka vieruje; mnogo dèrži do *obećanja;* tako jedan drugomu kad rieč zadade *poštenu*, prevarit ga neće. Mladji stariega, osobito kućnog starieš inu sluša, pred njim siesti ol zapaliti duhan nikad ol riedko će, osobito do čistoće i bračne viernosti mnogo dèrže; riečju, sve krieposti svojih starih kano i kèrstjani naslieduju, a i narodne običaje, kano i praznovierje sami su uzdèržali. Slavljenje kèrstnog imena t. j. svog odvietnika, i ovdie je običajno kod rišćanah;

u oči velikih godovah, zatim na svatbi itd. svi su se običaji u svojoj cielosti zadèržali; tako isto i praznovierje, buduć da ga svetjenici nisu morali ugušiti, to se i danas ne samo pripovieda, već i vieruje u različita čaranja, dapače i čaraju, uroke čine, bajanja itd. izvode, vieruju u vukodlake, vile, viešlice, more itd. što se god naravnim načinom dogodi nesrietno, to oni vražjoj sili pripisuju, na to amajlie i zapise uzimaju od svojih popovah, kaludjerah, dapače i od istih hodžah turskih. Turci se Rišćanah najviše plaše porad *osvetè*, oni bo sciene, da je u našemu zakonu uprav zapoviedjena osveta, i govore da je u sv. pismu zapisano: „Ako se neosveti tako se i neposveti."

c) Turci, buduć da je vierozakon njihov gospodujući, to se oni brinu, kako ćè Vlasim zapoviedati, i koi znade Vlaha više obiediti, taj se za učnieg dèrži!! Po varošim i većima selima imadu tobože svoje učionice, veće medreze, a manje mejtefe zovu, u manjim uči se čitati i pisati, u većim turski — Muhamedov — zakon, i turski govoriti; bogatii svoje sinove u Carigrad šalju na nauke, ako nauči turski govoriti, štiti i pisati, odmah kadiom može biti, ostali pako činovnici mogu biti, da toga ni neznadu. — Učenici, koji medreze pohadjaju zovu se *softe*, ove softe, ako dotlen nedotieraju, da se nemogu kadiluku nadati, to idju na sela i postaju hodže t. j. učitelji i imami t. j. župnici, ovi uče prostake na izust moliti se Bogu turskim jezikom, tako da nit razume učitelji ni učenici, šta znače ona molenja. Turci obično su slavjanske običaje pobacili, te se prihvatili predanjah, koje im njihovi šehovi i dèrviši nadlagujući se, kazuju. Buduć da nikakva ponjatja o ćudorednosti neimadu, to nije im se čudit, što su tako zločesti. Njihov zakon pun je praznovierja. Tako orla, i psa ubiti kod njih je griehota, a Vlaha ubiti to je sevap; od Vlaha oteti sve se mora, samo da nekrepa; krušnu mèrvicu nogom pogaziti, to je veliki grieh, a grieha neima kad u lov idju sa psima i konjima zriela žita gaziti. Svaki se kod njih grieh avdestom — pranjem, umivanjem — pomèrsiti može. Ciele bi

se knjige mogle napisate o njihovom praznovierju, budući da su i stara slavjanska uzdèržali, i opet turska primili. Kod njih je sve *sudjeno*, dok *nafake* ima, njemu nitko nahudit nemože itd. itd.

d) Čifuti kako svagdie tako i ovdie, po svome zakonu od drugih razlučeni, samo što ovdie svoj talmud boljma obslužuju, nego po drugim kraljevinama, vierozakonska predanja obslužuju i najmanje od njih odstupiti, jest griehota najveća; al ukrasti, prevariti itd. ni grieha ni griešića! —

§. 13. *Dieljenje.*

Prirodno dieljenje jest u Bosnu *dolnju i gornju*[8]). Bosna *gornja* zove se ona strana, koja k jugu gleda i koje rieke slivaju se u more; *dolnja* pako, koje rieke slivaju se u Savu; medjaš jest pojas planinah Skopaljsko-Kupreških tako, da s jedne strane iste planine vode idju k jugu, a s druge k sieveru. Narod pako dieli se na više predieljah: u Bosnu, Hercegovinu, Krajinu, Posavinu, Stari-vlah, Podrinje itd. Mnoga pako predieljna naimenovanja jesu od starih gradovah zaostala; taka jesu: Skoplje, Kupres, Duvno, Kotor, Glasinci itd. Političko dieljenje jest u dva vezirluka, Travanjski i Mostarski; ovi pako u nahie; u Travanjskomu broje se nahie 34, a u Mostarskomu 14. U carskim fermanima, i kad se spahie dižu na vojsku, može se opazit niekakvo dieljenje u *sandžake* (zastave) Zvornički, Bosanski i Kliški, od tvèrdje u Dalmacii Klis, koju, kad su Mletčani oteli od Turakah, prenesu ovi sandžak u Skoplje. Sve spahie bosanske spadaju pod ova tri sandžaka; osim ovih sandžakah ima još Sarajevski *Mulaluk*, na koi spadaju nahie: Sarajevska, Visočka, Fojnička, Ramska, Neretavska,

---

[8]) Sravni Philippi ab Ochevia Epitome Vetustatum Prov. Bos. Cap. VIII. pag. 141. premda sam ja, bivši u gornjoj Bosni, Hercegovini i Dalmacii, protivno spazio; tako oni t. j. Dalmatinci i Hercegovci, neće reći: idjem d o l i, već g o r i u Travnik.

Rogatička, Vlasanička i Kladanjska. Ja ću sliedit dieljenje političko po nahiama.

§. 14. *Miestopis.*

A. Vezirluk Travanjski iliti *Bosna dolnja*, prostrana 763 □ zemaljskih miljah; ima od prilike stanovnikah 810,000, dieli se u 34 nahie, koje su sliedeće:

1. Nahia: *Travanjska*, zauzima sriedinu Bosne, leži medju Skopaljskom, Jajačkom, Fojničkom i Zeničkom; zemlja je plodna žitom i voćem, rieke su: Bila, Bluovnica i Gèr'onica, koje slivaju se u Lašvu, koja u gori Karauli više Travnika 4 sata izvire i posried nahie teče, a u Zeničkoj kod sv. Putiša utiče u Bosnu. Planine su: *Vlašić*, jedna izmedju najvećih u Bosni; *Karaulska gora*, koja dieli nahiu ovu od Jajačke; *Kopila i Radovan* od skopaljske; manje planine jesu: *Mosor*, *Bukovica Vilenica i Gostilj.* Stanovnici su Turci, koji osim varošah, obitavaju više selah s kèrstjani izmiešani; kèrstjanah u tri župe *Dolačkoj*, *Gučanskoj i Oraškoj*, do 8,500. Ristjanah jedva 1,200, ima nešto Ciganah. Znatnia miesta jesu: *TRAVNIK*, varoš pod planinom Vlašićem na rieki Lašvi, u jednoj dolini medju bèrdima Bukovicom i Vilenicom; prama Vitezu i Karauli proteže se ugodna ravnica; stolica i glavno miesto upraviteljstva ciele Bosne, i nahie kanoti vezira, muftie, kadie, šure; jednog nizamskog Mir-alaja, koi zapovieda nad ovdašnjom posadom od 4,000 nizamah i 8 topovah; i arnautskog Bimbaše. Na jednom briegu imade grad, po skazivanju od Tvèrtka II. sazidan, u njemu imade 1 džamia, 3 kuće, niekoliko kasarnah; topovah 12, topčiah 15 i 50 nizamah čuvaju ga; u njemu istina imade dosta džebane, al ne samo što je tiesan i slabih zidovah, već što ga sa dva miesta od Gučanah i Bukovice mogu topovi rušiti, jest od male važnosti. Travnik sa svojim mahalam (predvarošim) Ilovačom, Docom, Vakufom i Grahovikom, osim nizamah, može imati 12,000 dušah; dieli se u pet džematah — občinah; imade 16 džamiah, al samo kamenitih 5, satkule 2. Od sgradah, koje su od dva boja samo, i

gornji dèrven, ništa neću govoriti! Vezirski dvor, više naliči kakvoj štali europejske gospode, nego kući; samo dvie sgrade, koje je vezir Tahir-paša načinio, vriede štogod, a to je kèršla (kasarna) i njegov *novi dvor* na *Bunarbaši* više Travnika. — Stanovnici su: Turci, njihovih kućah imade 1,500; kèrstjanskih 350; Ristjanskih 100; Ćifutskih 50; Ciganskih 80. Turci imaju mejtefah 5, medrezu 1. i 1. tekiu Dèrvišah; kèrstjani dvie, a Ristjani 1. učionicu. — *Vitez*, mala varošica, 2 sata od Travnika na drumu sarajsko-travanjskom kod Lašve, ima jednu džamiu i do 50 kućah turskih i kèrstjanskih, bitkom god. 1840. medju Sarajliam i Vedžipašom znatna; okolica oko Viteza vèrlo je ugodna i žitorodna. *Mošunj*, selo kèrstjansko kod utoka Kolotina u Lašvu, ovdie je po svoj prilici bio grad rimski; mnoge rimske novce, ploče itd. orući izkopavaju. *Krušica*, selo kèrstjansko, više koga imadu toplice 3 sata od Travnika. *Gučjagora*, selo kèrstjansko, gdie stoji župnik i dva kapelana, znatno porad starinskog groblja bosanskih plemićah, 1 sat od Travnika. *Orašje*, selo kèrstjansko, $^1/_2$ sata od Travnika, gdie župnik s jednim kapelanom stoji. *Radovan*, podor starog grada na Vlašiću. *Karaula*, golemo selo tursko-ristjansko-kèrstjansko, pod gorom karaulskom, 3 sata iduć k Jajcu udaljeno. —

2. *Jajačka:* medjaši s Travanjskom, Skopaljskom, Banjalučkom i Jezerskom; plodna je žitom, al sitnom stokom bogatia; teče kroz nju Verbas, u kog slivaju se: *Pliva*, *Krezluk*, *Cèrnarieka i Ugar;* zatim *Vèrbanja* teče kroz ovu nahiu, sva je planinama prepletena, znatnie su: *Krezluk*, *Ugar*, *Tisovac*, *Ranče*, *Lisina* itd. Stanovnici su kèrstjani, kojih u tri župe ima do 8,000. Ristjani i Turci, koji po varošima i oko Vèrbanje stanuju; znatnia miesta jesu: *Jajce*, grad na jednom briegu sličnom jajetu, odklen i prozvano je Jajce, izpod zidinah teče plahovito Verbas; Pliva opasavši polovicu grada, iz jedne visine pada u Verbas, što je oku vèrlo priatno taj vodopad — slap — gledati; odtud ona poslovica:

„Gdie pada Pliva u Verbas,
Ondie ona gubi svoj glas.“

U gradu stanuju sami Turci, imadu 200 kućah i 6 džamiah*); oko grada su: Varoš, Kozluk, Pijavice, gdie kèrstjani stanuju većinom; izvan grada turskih kućah imade do 60, i 2 džamie, a kèrstjanskih dušah imade 650, gdie imaju svog župnika i dva kapelana, bez učionice; ovdie je stolica: muftie, kadie i muselima. Odstoji od Travnika 9, a od Banjaluke 14 satih. Grad ovi, u bosanskom sgodopisu dosta je znatan. Sagradiò ga je glasoviti vojvoda Hèrvoja, naimar je bio Talianac iz Lukula gradića kraj Napulja, zato je i sagradjen na način grada Neapolisa. Posliednji kralj Tomašević bio ga je utvèrdio, al se god. 1463. na vieru predade Mehmetu caru, Matiaš Korvin iste godine poslie tri mieseca svediljnog nasèrtanja, jedva ga osvoji; dojduće god. 1464. opet ga Turci obsiednu uzalud, kano i više putah; stopèrv god. 1527. pade u šake njihove; danas u njemu imade 6 topovah, s nadpisom Matiaša i Ferdinanda I. Čuvaju ga 20 Arnautah; petkom se uviek zatvara, jer govore Turci, da je u petak uzet od kaurah, i da će ga u petak opet osvojiti kauri. Turci se mnogo uzdaju u tvèrdoću ovog grada, al se za dugo nebi mogao braniti, jer ga neprijatelj s Katine i s Kozluka iz topovah svega srušiti može. — *Komotin*, zapuštena tvèrdja 2 sata od Jajca, medju selima: Bešpeljom, Daljevcom i Cvietovičem, kog je spomenuti Hervoja zidao. *Vienac*, tvèrdja kod Vèrbasa, na putu idući u Skoplje iz Jajca; odstoji 2 sata od Jajca, odskoro i ona je zapuštena; izpod nje ima tursko selo. Okolica ova vèrlo je ugodna oku; u stolietju X. spominje se „Ban Vienački,“ koi je kćer svoju udao za Hvalimira kralja dalmatinskoga. *Podmilačje*, selo kèrstjansko, 1 sat od Jajca, gdie od starinah ima jedna cèrkva kèrstjanska. *Dnoluka*, prediclje od više selah kèrstjanskih i turskih. *Vèrhovine*, predielje iz više selah ristjanskih, koji imaju 1. dèrvenu

*) Od ovih jedna je bila cèrkva sv. Luke. Tielo sv. Luke po uzetju Carigrada, Bošnjaci uzmu od niekakvih kaludjerah, poslie pako uzetja Jajca, Franciskani odnesu ga u Mletke, gdie i sad stoji, kog je pak ovo tielo sv. Luke? nezna se zaisto, premda kod Farlati-a nastoje dokazati, da je sv. Luke Evangeliste! —

cèrkve i 6 popovah. *Skender-vakuf*, mala varošica nad planinom Ugrom, imade 1. džamiu i 3 begovska odžaka. *Tisovac*, podor starog grada na planini istog imena. *Dobretići*, predielje kèrstjansko, od 175 kućah, koje imade svog župnika[10]. *Varcar-vakuf*, varoš pod planinom Lisnom na Cèrnojrieki; imade turskih kućah 150, 4 džamie, od kojih jedna kamenita i olovom pokrivena. Kèrstjanskih kućah ima 100, koji imadu svog župnika i narodnu učionicu. Ristjanskih ima do 60 kućah. Ovo je miesto znatno žitnom tèrgovinom, odstoji od Jajca 4 sata. *Dónjeselo*, (nieki pišu i Staroselo) ½ sata od Varcar-vakufa, selo kod Cèrne-rieke, gdie imade do 15 ristjanskih kućah, kula i odžaci begah Kulinovićah. *Jeleč*, selo kèrstjansko od 55 kućah pod planinom Lisnom 1 sat od Varcar-vakufa, gdie je obilata ruda gvoždja, imadu majdane — fabrike — i više kovačnicah. *Tribovo*, selo ristjansko od 40 kućah, gdie stanuje pop. *Liskovica*, selo kèrstjansko od 60 kućah. *Bočac*, tvèrdja nad Verbasom, imade dva mala topa; u nutra kuće 3, a izpod njega više turskih kućah, odstoji od Varcar-vakufa 8 sata. — *Kotor*, predielje i mala varošica kraj Verbanje, od koje na pó sata leži tvèrdja porušena *Bobas*, radi prebivanja i smèrti vojvode Hervoje god. 1416. uspomene vriedna. *Sokoline*, selo, gdie stoji župnik kèrstjanski. *Knežina*, predielje iz više selah turskih i kèrstjanskih, ima ugodan položaj kraj Verbanje.

3. *Jezerska:* leži medju Jajačkom, Skopaljskom i Ključkom; bogata je sa sitnom marvom i žitom; planina *Cèrnagora*, proteže se kroz cielu nahiu; rieke: Sana, Pliva, Janj; stanovnici su Ristjani oko 4,000, imaju 8 popovah. Turakah: 320 kućah, a kèrstjanah 16 kućah u samom selu *Podstrane* zvanomu; ova nahia jest jedna izmedju malih. Znatnia su miesta: *Jezero*, turski Gjol-hisar, varošica u otoku, kog Pliva razdvojena na-

---

[10] Predielje ovo s toga znatno je, što kèrstjani svoju zemlju imadu što je bilo posiedovanje kneza Dobrete, vidi knjižice: Nobilissimae Familiae Comitum Dobretić Genealogicus liber. Anconae 1772. Venetiis 1775. Od ove iste familie izlaze plemići Vranjicani, u Rieci, Senju i Karlovcu znatni tèrgovci i domorodci,

činja u ravnici; više njega ima brieg Vagan, na kome se vide zidine od starog grada; i ova varošica bila je niekad utvèrdjena; u njoj siedi kadia i muselim; imadu 2 dèrvene džamie, turskih kućah 80, Ristjanske 2 i 15 dućanah; varošica ova uvukla se je u Jajačku nahiu; leži medju Jajcem i Varcarom, od obadva odstoji po 2 sata. — *Sokolac*, skoro zapuštena tvèrdja, njezin Dizdar još žive, leži pod Cèrnomgorom, kod vriela Plive. *Plievje*, predielje iz više selah Ristjanskih. Ovdie je bila županìa hèrvatska. *Janj*, rieka i predielje Ristjansko. *Pecka*, gornja i dolnja, pod Cèrnomgorom, gdie Sana izvire, selo ristjansko ima 60 kućah i dva popa. *Vèrbljani*, selo ristjansko od 80 kućah, ima popa; ovdie je odžak begah Pilipovićah, leži kraj Sane. *Medna*, gornja i dolnja, selo ristjansko ima popa i 160 kućah. *Podražnica*, selo ristjansko od 60 kućah, ima popa. *Gèrzovo*, selo ristjansko ima popa, 12 kućah i jednu dèrvenu cèrkvu, gdie se o Petrovu sbor kupi.

4. *Skopaljska*: graniči se s Travanjskom od koje razstavljaju ju planine: *Kopila i Radovan*; s Fojničkom, od ove razstavljaju ju planine: *Štit i Vranica;* s Rumskom, Jajačkom i Lievanjskom; rieke: *Krupa, Bistrica, Koprivnica i Šemnišnica* utiču u Verbas, koi ovdie kod Privora iz planine Zeca izvire i posried Skoplja teče. *Skoplje*, dolnje i gornje obkoljeno je planinama, polje proteže se u duljinu 6 satih, dosta je plodno, al što porad zuluma, što rad nevaljanosti stanovnikah često žito kupuju, gdie bi ga mogli prodavati. Stanovnici su kèrstjani, koji u 4 župe broje do 8,000 dušah. Ristjanah ima tolikǒ, koji imadu 6 popovah. Turci i Cigani stoje po varošim, a ima jih smiešanih s kèrstjanima i po selima; od sve Bosne ovdie najviše imade begah — plemićah — 64 odžaka; najznatnii su *Skorbovići*, prozvani Pašići, od koje porodice mnogi su paše i veziri bili. U ovoj nahii najviše oko sitnog blaga nastoje; mnogi pako lonce načinjaju i po ostaloj Bosni raznose. Miesta znatnia su *Dolnji-vakuf*, varoš na utoku Šemnišnice u Verbas, stanovnici su Turci, ristjani koji popa ovdie imadu, i kèrstjani oko 1,200; ovdie siedi muftia, kadia i muselim; zatim Miri-alaj, to jest

glavar spahiah kliškog sandžaka, udaljena od Travnika 9, a od Jajca 6 satih. *Bugojno*, varošica kraj Verbasa u liepoj ravnici 3 sata od Donjeg-vakufa znatno žitnom tèrgovinom. *Malo*, selo, gdie stanuje kèrstjanski župnik s kapelanom. *Čipuljić*, selo od 60 ristjanskih kućah i popa. Cincarska naselbina, samo još babe gdiekoje znadu cincarski govoriti; ljudi su kalajdžie, koji rad svoga zanata po svoj Bosni hodaju; ovdie se na blizu vide zidine, ostanci starog niekakvog grada i novci se rimski izkopavaju. *Prusac*, mala tvèrdja pri briegu, izpod kog teče Koprivnica; udaljena od Dolnjeg-vakufa 4 sata. *Gornji-vakuf*, varošica kraj Verbasa, imade 150 turskih i 64 kèrstjanske kuće, stoji župnik s dva kapelana, 2 džamie, jednu sat-kulu, s dobrim i jasnim satom, odstoji od dolnjeg-vakufa 6 satih. *Rosinj*, brieg nad selom Dobrošinom, 1 sat od gornjeg-vakufa; ovdie se, vide rupe, gdie se je zlatna ruda kopala i mnoge zidine od sgradah. *Susid*, mala tvèrdja kod Verbasa. *Vesela-straža*, liepo selo tursko-kèrstjansko, gdie su odžaci više begah, i skoro sagradjen Pašića Miri-alaja; ovdie se vide zidine od srušenog franciskanskog samostana. *Kupres*, jedno predielje planinsko u ovoj nahii, sa sviuh stranah planinama tako obkoljeno, da rieke izpod planinah prolaz traže; znatno je rad toga, što je središte izmedju gornje i dolnje Bosne, buduć da same Mračajske vode idju u Verbas, a ostale sve prama Dalmacii; zato Kupres spada na gornju Bosnu; odielo, običaji itd. različiti su od ostalih Skopljakah. Kupris počimlje od pódne k sieveru, t. j. od sela Zviernjače, do planine Vitoroge u duljinu satih 10. Širina od planine Stožera do planine Klopotnika 4 sata, kuprečko polje od Rilićah do Šemanovacah u duljinu 6, a u širinu 2 sata, polje je ovo sve ravno i sienom, manje pako žitom plodno, zato ovdie mnogo sitne marve dosad dèržali su ljudi tako, da bi sám Kupres na godinu po 10,000 ovacah prodao, al danas ni petine od toga neima. Planine iliti briegovi, koji polje i cielo predielje obkoljuju, jesu od iztoka: *Stožer*, *Cèrni-vèrh*, *Bukva i Šuljaga;* od zapada: *Malovan*, *Jaram*, *Kurljaj*, *Cicer*, *Homar i Klopotnik;* od juga: *Ravašnica i Raduša;* a od sieve-

ra: *Vitoroga.* Rieke: *Mèrtvica,* koja uvire pod planinom Kurljajom, a opet izvire pod gradom Lievnom pod imenom *Bistrica.* *Milač,* uvire pod planinom Malovan, a izvire opet pod Sterŝanjem pod imenom Šuice. Stanovnici su ristjani oko 4,000, imaju svoje župnike u Novomselu, Vukovskomu, Ravnomu i Šemanovcima. Kèrstjani: 2,091, župnik stoji u Otinovcima. Turakah samo 200 dušah, medju kojim ima dosta begah. Na Kuprisu imade nješto tvèrdje „Grad" zvane, zidine opale, te dèrvenim direcim utvèrdjene, al budué da im kapetan bio o malo dèrvah, i ove gotov je izložio na vatri; leži u ravnici pod briegom Plazenicom — i ima 1 top. *Vrila,* selo, gdie su odžaci najbogatieg ovdie bega Idrisbega. Podori od gradovah jesu: *Bastača, Poganac i Steržanj*[11]).

5. *Livanjska*: medjaši s nahiama: Skopaljskom, Kulin-vakufskom, Duvanjskom, Ljubuškom i Dalmaciom. Sva bo je u naokrug planinama obkoljena, ove znatnie jesu: *Krug, Cicer, Troglava, Kamešnica, Tušnica, Stèrmica, Prolog, Malinovac, Zakopaonik, Bèrljuša, Borova glava, Hèrbine, Šator, Štedra, Samar, Staretina, Ugarac, Dobretina-luka, Smèrdinj* itd. Rieke: *Bistrica,* ovo je kupreška Mèrtvica, koja pod Lievnom gradom izvire; *Žabljak,* koja pod selom tog imena izvire; *Studba,* pod selom *Vidošim*; *Brina, Opatčica,* sve se salievaju u Bistricu, koja posried polja teče i gubi se u *ponoru* pod planinom Prologom, izpod kog poslie 4 sata opet izvire kod „*Hana*" i u *Cetinu* slieva se. Ova je nahia izmedju većih i po sriedini sva ravna; tri se polja jedno do drugoga protežu: Lievanjsko, Grahovsko i Glamočko. Lievanjsko počimlje od Buškoga-blata do Cèrnog-luga, dugačko 12 satih, a široko 2—3—4 sata. Ovolika ravnica nije toliko plodna, i stanovnici, pokraj tolike zemlje, blizu svake godine kupuju žito; pèrvo zato, što kad dodju vode, zatvore se ponori, te veći dio poljah više miesecih pod vodom leži; drugo što zulum turski prieči, jer ovdie Turci još i sad nikakva poreza neplatjaju, već štogod dodje na

[11]) Vidi obširnie opisane nahie Skopaljske i predielja Kuprisa u Dalm. Mag. od god. 1847.

svu nahiu, te sama raja platja; tretje najviše nemarnost i lienost stanovnikah, koji osim sèrvnoga žita, drugoga neće da siju, niti voćakah da sade, a da ovo može roditi kaneli preha, kukuruz i helda, svjedoči dolnje polje, gdie su od niekog vremena počeli saditi i sijati. Čuo sam pripoviedati, kako je bivši Kèvanjski kapetan Firduzbeg dao bezplatno sieme svojim kmetima, da posiju kukuruz, a oni ga obare pa posiju, te kažu begu, da u njihovoj zemlji nemože niknuti! Beg se dosieti tomu, da je njima mèrzko oko njega — kukuruza — ugibati ledja, te jim izpravi tabane. Najveće ovdie blago jesu goveda i stoka t. j. vunena marha, al danas ni treljega diela neima, pa ni desetog uprav govoreći, koliko su prie 15 godinah imali. Dosta je bilo težakah, koji su brojili preko 1,000 glavah, danas toliko neimaju ni tri sela, svo je ovo turski porez upropastio. U planinama Dobretinoj-luci, Štedri i Staretini pale paklinu, te u Šibenik prodaju. Stanovnici su ovdie kèrstjani, imaju 4 župe, a broje dušah oko 8,000. Ristjani imaju 8 župah, broj kućah: 955, dušah: 7,121. Turci stanuju u Lievnu oko Glamoča i malo jih ima po selima do 4,000. Ova nahia po svomu položaju spada na gornju Bosnu, i bila je podložena mostarskomu veziru, pak odmoli Firduzbeg, da ostane pri Travanjskomu. Znatnia miesta jesu:

Lievno[12]) grad pod planinom Krugom, na briegu Cèrljenice zvanom, kod izvora Bistrice, koi se Duman zove. U gradu stoje sámi Turci do 100 kućah i 4 džamie; grad ovi providjen je s niekoliko kulah slabih i napola razvaljenih, takó isto i bedemi preslabi su, na kojim ima starinskih dosta topovah[13])

[12]) Lievno pravie Hlievno, od rieči „hliev“ po svoj prilici dolazi? Poznato je kod starih pisacah Porfirogenita itd. pod imenom „Hlebiana,“ i „Clevna“ — „Comitatus Clevne“ — t. j. županija Lievanjska; spominje se god. 1188, u cèrkovnom-splitskom saboru i podlaže se u duhovnim stvarima nadbiskupatu split. Farlati t. 1. pag. 309.

[13]) Medju kojim odlikuju se „Kèrnjo“ i „Zelenko“ na kome, kažu, da je upisano: „Tako ti svetoga Luke, nedaj se u turske ruke!“ ovi topovi i mnogo drugo oružje donešeno je iz Sinja ovamo.

i starinskog oružja; u gradu, gdie džebana stoji, ima jedna soba na ćemer svedena, na koje vratima golem katanac visi, tako zaostavši još od vremena bosanske vlade, a Turci, bojeći se kakve ograme i kaurske prevare, nesmiju otvoriti. U predgradjama ima kućah turskih 300, sa 6 džamiah. Kèrstjani imaju na blizu župu, učionicu, kućah 214, a dušah 995. Ristjani župnika, koi je proto, učionicu, kućah 131., dušah 619. Ovdie je stolica muftie, kadie i muselima. Miesto ovo znatno je porad tèrgovine, jer gotovo sva roba, koja iz Italie, Tèrzta preko Dalmacie za Bosnu idje, ovdie se snosi, a tako isto i bosanska za Tèrzt i Dalmaciu prelazi preko Lievna, odakle sada karavana idje u Split; odstoji od Travnika 18, a od dalmatinske medje 4 sata. *Žabljak*, selo, kod koga izvire rieka tog imena, bogata sitnom ribom, al ne slatkom „piurak" zvanom; ovdie se liep kamen „muljika" zvani kopa, jest nažutkast i prikladan za riezanje. *Triglava*, miesto pod planinom tog imena, gdie se nahodi ruda miedena. *Lipa*, selo kèrstjansko, nad kojim se vide ostanci starinskog grada, a pod njim starinskog samostana kod Opatčice rieke. *Vidoši, Ćukljić i Ljubunčić*, sela, gdie stoje župnici kèrstjanski. *Ćelebić, Nuglušić, Sajković i Cèrni-lug*, sela i župe ristjanske. — *Grahovo*, predielje od ristjanskih kućah 371, a dušah 3,497, i kèrstjanskih kućah 30. Ovo je po sriedi polje dugačko 4 sata, obkoljeno velikim planinama od strane dalmatinske, posried polja teče rieka Zviezda. *Pašić-polje, Resenović i Tiškovac*, sela i župe ristjanske. *Bielibrieg, Kadina bukva i Grab*, odprie sastanci granični s Dalmaciom. — *Glamoč*, predielje i grad pri briegu, u njemu ima turskih kućah 13, džamia 1, topa 3. Izpod grada imade niekoliko dućanah i petkom se pazar kupi. Glamočko polje dugačko je 10 satih, oko njega su većinom sela turska; Turci Glamočani rad zuluma, kao i ovdašnji dobri konji, daleko su čuveni; odstoji grad Glamoč od Lievna 6 satih. *Prehodac*, porušen grad 4 sata od Glamoča, idjuć Kulin-vakufu. *Glavice*, selo, gdie se u jednomu kamenu sliedeći rimski nadpis čita:

J . O · M .
A E L . T I. T U S
E X P R O T E C
T O R E
· V. L. S.

Lievanjska i Glamočka okolica obiluju starinskim římskim novcima. —

6. *Sarajevska:* Leži medju: Visočkom, Rogatičkom i Fočanskom; planine: *Kobilja-glava, Igman, Trebević, Čemerno, Romania i Bielava;* rieke: *Bosna,* a u nju utiču: *Miljacka, Željeznica, Jošanica i Ljubinja,* koja razstavlja ovu od Visočke nahie; plodna je, osobito „Sarajevsko polje“ svakovèrstnim žitom i voćem, a planinska miesta obiluju marvom i govedama. — Stanovnici su po selima ristjani i niešto kèrstjanah, a po varošu Turci, a ima jih niešto po selima oko Sarajeva. Znatnia miesta jesu: SARAJEVO, varoš najveća, najliepši i najbogatii u svoj Bosni; imade liep položaj u ravnici, medju dvima planinama Igmanom od zapada i Trebevićem od juga na rieki Miljacki; imade grad dosta golem al slab, ima niekoliko topovah i nizam-topčiah i do 30 nizamah, koji grad čuvaju. God. 1832. Mahmutpaša, tadašnji vezir, bio je sazidao drugi na *Gorici* grad, iz kog bi mogao sve Sarajevo u podlogu dèržati, al po njegovom odstupljenju Sarajlie ga upale. U Sarajevu broji se do 12,000 kućah i 60,000 dušah; džamiah 300, od kojih samo su 80 kamenite, medju kojima najznatnie su: „*Careva*“ *i* „*Usrenbegova*“ u koje su stupovi mramorni, od cèrkve sv. Blaža, koja je u gradu *Vèrhbosni* bila. Ovdie je stolica jednog Nizampaše, koi nad dva tabora ovdašnje posade nizamah stoji; jednog muselim-paše, muhle[14]) i muftie; Turci

[14]) Muhla, jest dostojanstvo, koje se svake godine zakupljuje od Carigradskog Seh-ul-islama; on je u Sarajevu, što u drugim miestima kadia — sudac; pod njegovom su oblastju kadie: Visočki, Fojnički, Konjički, Prozorski, Kladanjski, Vlasanički i Rogatički, koji od njega svake godine zakupljuju kadiluke.

imadu 6 medrezah i 40 mejtefah. Ristjani imadu do 2,000 kućah, Archi-episkopa, kamenitu cèrkvu i jednu malu učionicu; sva je gotovo s Niemačkom tèrgovina u njihovim rukama. Kèrstjani imaju jednog župnika i samo 30 kućah[15]. Ovdie je središte sve bosanske tèrgovine, osobito Rumenlijske, s kojom od prie sami Turci su tèrgovali; ovdie se roba snosi, te po ostaloj Bosni raznosi; ima jedna fabrika za posudja bakrena, zatim dobri i mnogi zanatčie od sedalah, kožah i drugih saračkih poslovah. Odstoji od Travnika 16, a od Bosne rieke 2 sata[16]. — *Ilidža* — toplice sarajske, 2 sata daleko od Sarajeva, na koje u lietno doba mnogi gosti dolaze. *Vèrhbosna*, grad u stara vremena plemenit, kog pisaoci napominju pod imenom *Vèrbosania;* u njemu biaše stolica katol. biskupa i Capitulum sv. Petra; leži pod planinom Igmanom 2½ sata od Sarajeva daleko, kod vriela Bosne; sad se obično *Blažuj* zove od cèrkve sv. Blaža, danas samo gomila kamenjah. *Kotor*, niegda slavan grad, sad podor na obali Bosne. *Glasinci*, predielje od više selah ristjanskih, niegda grad i stolica Vladikah gèrčkih[17]. —

7. *Rogatička:* graniči sa Sarajevskom, Višegradskom i Vlasaničkom, sva je isprièčana planinom Romaniom, Bielavom i Ra-

---

[15]) Prie došastja Eugenieva u Sarajevo, mnogo je kućah kèrstjanskih bilo, koji su svi š njime otišli preko Save, od kojih se u Sarajevu mahla L a t i n l u k i sad zove.

[16]) Sarajevo sagradjeno je god. 1465. od plemićah Sokolovića i Zlatarovića, koji su se pèrvi poturčili, iz razvalinah Vèrhbosne i Kotora; poslie padnutja bosanskoga dodje za upravitelja u Bosnu carski zet U s r e n b e g, ovi varoš razprostrani, načini Saraj — palaču, dvor na spodobu Carigradskog, od kog i naimenovanje steče. — G. 1480. popali ga vodja kralja Matiaša, Zmaj, Despot Vuk Branković. God. pak 1697. osvoji i upali ga knez Sabaudski Eugunio.

[17]) Laurentius Maniatus, u opisanju kuće Ohmučevića, spominje dva Archi-episcopa, od ove porodice, koji su imali stolicu svoju n gradu ovomu; Radigost godine 1320. i njegov sinovac Dobroil godine 1366. piše Farlati tom. 4. pag. 62., da su po svoj prilici bili o b r e d a g è r č k o g a? —

mićom; malih riekah ima dosta. Stanovnici su ristjani i Turci. Miesta: *Rogatica*, turski *Ćelebi-pazar*, varoš na putu sarajsko-novopazarskom, udaljen od Sarajeva 16 satih. *Praća*, sad neznatno seoce, niegda varoš kolik Sarajevo; pripoviedaju, da ga je kuga razselila i pomorila, leži na istom drumu. *Vragolović*, golemo tursko selo.

8. *Vlasanička*, leži medju Rogatičkom, Srebreničkom i Kladanjskom; bèrdovita ko i priašnja, al dosta plodna; stanovnici su ristjani i Turci; znatno miesto jest: *Vlasenice*, oli Vlasinci, varoš na bèrdovitom miestu, odstoji od Sarajeva 16, a od Srebrenice 6 satih.

9. *Kladanjska*, graniči se sa Zvorničkom, Vlasaničkom, Tuzlanskom i Visočkom; nahia dosta bèrdovita, koju planina Stoborje okružuje, a rieke Krivaja i Stupčanica natapaju. Stanovnici su ristjani i Turci, kojih imade dosta i po selima. *Kladanj*, varoš pod planinom Stoborjem na rieki Stupčanici; imade do 300 turskih kućah i dvie džamie; gotovo svi su kiridžie, koji prenose hranu od Zvornika i drugih miestah za Sarajevo. Odstoji od Visokoga 6, i od Vlasanicah 6 satih. *Olovo*, selo od 50 turskih kućah i 1 džamie, pod planinom Stoborjem na rieci Krivaji, koja ovdie izvire; ovo je niegda znamenit kèrstjanski varoš bio, sa samostanom franciskanskim[18]); bile su ovdie kopajnice od olova, sad su zapuštene, već samo komade od olova sad po Krivaji kupe, i tale stanovnici. Odstoji od Kladnja 4 sata. *Jelaške*, selo kèrstjansko-tursko od 40 kućah, rodno miesto fra. *Matie Divkovića*, poznatog bosanskog književnika. *Tèrnovo*, selo ristjansko od 30 kućah.

10. *Visočka*, graniči se s Kladanjskom, Sarajskom, Fojničkom i Zeničkom; jedna izmedju najbogatiih u žitu, voću a osobito u rudama svake vèrste. Kroz nju teče Bosna, u koju se mnoge

---

[18]) Koi je bio glasovit porad cèrkve, u kojoj je bila čudotvorna prilika Bl. D. Marie, koju poštovat dolazili su svake viere ljudi iz Bugarske, Sèrbie, Albanie itd. godine 1687. razoren.

rieke salievaju: *Liepenica*, *Misoča*, *Zenik*, *Tèrstivnica*, *Stavnja* itd. Planine: *Duboštica*, *Nabožić*, *Jagoda*, *Čemernica*, *Zviezda Red* itd. Stanovnici su: kèrstjani; Turci, kojih mnogo po selima imade i ristjani, koji dva popa imadu; miesta znatnia su: *Visoki*, varoš na liepoj poljani kod utoka Lepenice u Bosnu, na kojoj je dèrven most; nad varošom vidi se visok brieg, gdie se nalaze ostanci od grada i franciskanskog samostana. Stanovnici do 3,000 Turci, i do 60 kućah ristjanah, koji popa imadu. Ovdie su dobri tabaki — kožari — i dobri se biljci tkaju. Udaljeno je od Travnika 12, a od Sarajeva 10 satih. *Moštra*, liepo selo kraj Bosne, gdie mnogi bezi stoje. *Misoča*, selo tursko od 60 kućah i 1 džamie, kraj Bosne,- i *Slapnica*, kèrstjansko, gdie se dobri žèrvnjevi kopaju. *Sutiska*, mala varošica od 30 kućah kèrstjanskih i 3 turske, s jednom džamiom, franciskanskim samostanom; na sastanku rieke Poljanske s Tèrstivnicom, 1½ udaljeno od Bosne a 3 sata od Visokoga. Miesto ovo u stara vremena bilo je znatno od *dvora kraljevskoga*, iz kog su mnoge povelje pisane; franciskanskog samostana, gdie su se u cèrkvi nieki kralji kopali, zatim samostana duvnih sv. Klare, i cèrkve sv. Gèrgura, koi je bio obitelji kraljevske odvietnik. *Bobovac*, grad niegda slavni i stolica kraljah bosanskih, leži 1 sat od Sutiske na planini Red, dvie se riečice pod njim sastaju Bukovica i Borovica; gdie je grad bio, ondie su sad 3 kuće turske, a gdie je tvèrdja bila, tude je sad sama gromila od kamenja, ima jedna kula na pola ciela, s koje liepo je gledati na polje Ljestovaču i Lješnicu i selo Kopljare; grad ovi silom nemože uzeti car turski, već ga izdade upravitelj Radak, a car ga sruši i nalet učini — prokune — da se opraviti više nikad nesmije. — *Borovica*, selo kèrstjansko od 70 kućah, bogato rudama: zlatom, srebrom, olovom i čelikom, samo ova posliednja ima svoja majdana 3, dobri se ovdie lemeši kuju i drugo orudje težačko. *Vareš*, varoš u jednoj dolini, medju planinama stišnjenoj, kroz koju se stiču riečice Stavnja i Varešac. Kèrstjani imaju ovdie do 200 kućah, župnika, kapelana i cèrkvu — bez učionice. Ristjani do 30 kućah, a Turci

100 i 1 džamiu; imade gvozdenih majdanah 26, mnoge kovačnice, i znatnu tèrgovinu s gvoždjem uradjenim i neuradjenim; odstoji od Visokog 5 satih; ovdašnja okolica bogata je s rudama: zlata, srebra, bakra, mieda, sumpora itd. *Viaka*, selo kèrstjansko, gdie stoji župnik,- i *Oćevia*, selo kèrstjansko, gdie su u oba dobri majstori posudja i orudja gvozdenog, koja se po svoj Bosni izvan nose. *Zviezdan*, ostanci grada na planini tog imena; kazuju, da blizu imade soli kamenite. *Dubrovnik*, srušen grad pod planinom Nabožić, na stiecanju rieke Misoče i Zenika kod sela Našicah, 3 sata od Vareša na putu idjući u Sarajevo. Ovo je miesto uspomene dostojno: jerbo je ovo dubrovačka naselbina — kolonia, ovdie su oni talili rude sreberrnu i gvozdenu, koje su ovdie kopali i iz planine Jagodine donosili; grad ovi načinili su s privoljenjem bana Kulina, i mnogo blago odavle odnosili. Kad je ovo miesto zapušteno, nezna se. — *Radovlje*, podor grada na Bosni.

11. *Fojnička*, graniči se s Visočkom, Sarajevskom, Travanjskom, Ramskom i Neretavskom; sva je planinama prepletena, od kojih znatnie su: *Zec*, *Vranica*, *Štit*, *Inač i Varda;* rieke mnoge su, od kojih znatnie su: *Dragača*, *Lepenica i Kozica;* žitom i voćem dosta je plodna, al osobito rudama, od svake vèrste Stanovnici su kèrstjani i Turci u 24 džemata, ristjanah malo ima. Kèrstjanah, koji od starine imaju dva samostana i 3 župe, imade do 8,000 dušah. Znatnia miesta jesu:

Fojnica, (u starom rukopisu „Hvojnica“ od rieči hvoja), varoš pod briegom Matorcem, obkružena planinama Štitom, Zecom, Vranicom i Vardom, na Dragači. Stanovnici su kèrstjani do 150 kućah, imadu samostan sv. Duha, i župu, i narodnu učionicu. Turci imaju 150 kućah, 2 džamie dèrvene i 1 kamenu, 2 mejtefa i 1 medrezu; ovdie imaju dobre toplice, al zapuštene, 11 gvozdenih majdanah; stanovnici svi su gotovo kovači i majstori; tèrgovina dobra je s gvoždjem uradjenim i neuradjenim; osim toga načinja se dobar pušćeni prah, i dobre kuju se puščane cievi; okolica ova bogata je s rudama: zlata, srebra, mieda, olova, sumpora i hèrmze — auripigmentum; odstoji od

3*

Travnika 8, od Sarajeva 10, a od Visokoga 6 satih. — *Kozó*, 1 sat od Fojnice, na planini Zec, podor starog grada, u komu je nieko vrieme stajala kraljica Katarina, poslie umora svog muža Tomaša. *Obojak*, podor grada na planini Štitu, s bogatom rudom bakra, 2 sata od Fojnice. *Zvonigrad*, podor kod sela Otigošićah, s obilatom rudom tuča i sumpora. *Sebežić*, selo sad neznatno, s obilatom rudom gvozdenom na vèrh planine Štita; imalo je od prie 7 majdanah, 4 sata od Fojnice. *Kreševo*, varoš medju planinama stišnjen, stanovnici su kèrstjani, koji imaju do 200 kućah, samostan sv. Kate i učionicu. Turci imaju samo do 30 kućah i 1 džamiu, imadu 3 majdana gvozdena, i više kovačnicah; tèrgovina s gvoždjem dosta je znatna; i ova okolica bogata je s rudama: zlata, srebra, živog srebra itd., odstoji od Fojnice 4 sata. Nad franciskanskim samostanom vide se zidine od grada Kreševa, gdie je u staro doba bila stolica biskupa i kapitula katoličkog, kasnie pape Patarenskog, a zatim gèrčkog vladike. *Dusina*, selo 2 sata od Kreševa, imade 3 majdana od gvoždja, koje je poslie staromajdanskog u Bosni najbolje, i od drugog skuplje; dusinsko gvoždje nedade se topiti, dok mu se druga ruda *gumanac* nepridoda; i ovdašnja okolica različitim rudama obiluje. *Inač*, planina nad Dusinom, od niekoliko godinah kopa se tude živa, te se u Kreševo nosi, i ondie od cinabara razstavlja. *Kojsina*, selo, nedaleko od Kreševa, bogato rudom zlatnom. *Tvor*, planina 2 sata od Kreševa idjuć k Neretvi, po isti način bogata rudom zlatnom. *Lepenica*, 2 sata od Kreševa, najbolji kiseljak u cieloj Bosni, leži na drumu sarajevsko-travanjskom, kraj njega imadu tri hana; ovi kiseljak piju u lietno doba belestni gosti iz sve Bosne; iz Sèrbie i Dalmacie običaju dolazit. Osim ovoga imaju još dva omanja kiseljaka drumom idjući prama Busovači: u *Bukovcima* i *Klokotima*. *Busovača*, varošica na rieci Kozici, u ravnici ugodnoj, stanovnici su Turci oko 60 kućah, i kèrstjani oko 30 kućah, koji ovdie svog župnika imadu; nalaze se ovdie 3 majdana gvozdena; busovačko gvoždje hvali se rad mehkoće i neda se bez živog kreča taliti; leži

na drumu travanjsko - sarajevskom, odstoji od Fojnice 4, a toliko od Travnika satih. *Medvidgrad*, 1 sat od Busovače, podor, znatno miesto porad mnogih rudah.

12. *Ramska*, graniči se sa Skopaljskom, od koje razstavlja je planina *Draževo i Draguša*; Duvanjskom, Neretavskom i Fojničkom; obkoljena je sa tri strane visokim bèrdima, leži u jednoj nizini kao u kotlu, kroz koju teče rieka Rama; premda je kèršovita, to je ipak vèrlo plodna u žitu i voću, a dolnja Rama i u vinovoj lozi; ramska pšenica rad čistoće hvali se; nahia ova po svomu položaju spada na *gornju Bosnu*, jest jedna izmedju malih, jedva 7,000 dušah broji. Stanovnici su kèrstjani u dvie župe 3,700 dušah, i Turci u Prozoru, Kopčićima i drugim selima; ovdie kèrstjani, mnogi imaju svoju zemlju. Znatnia miesta jesu: *Prozor*, varošica u bèrdovitomu miestu, gdie stanuju gotovo sami Turci u 160 kućah i 2 džamie. Imade nad varošem tvèrdja ciela, al zapuštena; odstoji od rieke Rame 2, a od Travnika 12 satih. *Varvara*, selo pod planinom Dragušom, gdie Rama iztiče; niže sela stoje kuće i džamia begah Kopčićah; miesto ovo Varvara bilo je starinom varoš s obilatim rudama srebra i zlata. *Prolap*, selo, gdie stanuje župnik kèrstjanski, odavle $1/4$ sata daleko je miesto *Sćit*, gdie se vide zidine porušenog franciskanskog samostana[19]). *Slatina*, selo blizu ustja Rame u Neretvu, gdie se nalazi ruda od zlata. *Triešćani*, selo u dolnjoj Rami; ovdie stoji župnik kèrstjanski, i ovdie se nahodi zlatna ruda.

13 *Neretavska*, graniči se s Fojničkom, Ramskom i s pašalukom Mostarskim; planine znatnie su: *Ivan*, *Bistovnja*, *Voljak i Batievica*; rieke: *Neretva i Gèrbovica* razstavljaju pašaluk iliti vezirluk travanjski od mostarskog; *Neretvica*, *Seonica* itd. I ova nahia po svom položaju kao i Ramska spada na *gornju Bosnu*, premda je kèršovita, al plodna, osobito

[19]) Franciskani ovdašnji nemogući više podnašati silu tursku, zovnu godine 1689. Stojana Jankovića, koi sa svojom četom došavši odvede fratre i preko 400 kućah u Dalmaciu; fratri se smieste u Sinju, donešavši sobom čudotvornu priliku B. D. Marie.

različitim voćem i vinovom lozom. Vino od Neretve po svoj Bosni raznosi se. Stanovnici su većinom Turci; pripoviedaju, da su se ovi prie 150 godinah posliednji izturčili, da zemlju odèrže svoju; kèrstjani, kojih ima samo 240 kućah, imaju župnika u Podhumu. Ristjanah još manje imade. Znatnia miesta jesu: *Konjic*, varoš sa tvèrdjom pod planinom Ivanom na Neretvi; tvèrdja i veća strana varoša preko Neretve spada na vezira mostarskog; imade glasovit kameniti most stolietja X., od Hvalimira kralja sagradjen. Ovdie je god. 1446. kralj Tomaš dèržao sabor; nedaleko odavde vide se zidine franciskanskog samostana i kopajnice srebra. Odstoji od Sarajeva 12, a toliko od Mostara satih. *Jablanica*, *Podhum*, *Buljina*, *Nevizdraci*, *Seonica*, *Kostajnica*, *Gorani i Krušćica*, džemati iliti obćine turske, gdie po jedna džamia i više kućah turskih, kèrstjanskih i ristjanskih imade.

14. *Zenička*, leži medju Travanjskom, Visočkom i Tešanjskom nahiom; većom stranom ravna je i svakim žitom, osobito voćem plodna. Planine: *Osiečenik*, *Oskova i Orahovica;* rieke: *Bosna* po sried nahie teče, u koju mnoge riečice utiču. Stanovnici su Turci; ristjani, koji imaju jednog popa, i kèrstjani, koji prie 15 godinah počeli su se ovdie naseljivati iz Dalmacie; imaju do 215 kućah i jednog župnika; nahia ova odprie spadala je na travanjsku, a i sad kadia travanjski iz svoje ruke predaje kadiluk zenički. *Zenica*, varoš kod Bosne na ugodnoj ravnici; ima 1,200 stanovnikah, koji su Turci, ristjani i malo kèrstjanah; leži na drumu sarajevsko-brodskom, udaljena je od Travnika 4 sata. *Cèrkvica*, $^1/_4$ sata od Zenice, selo kèrstjansko, gdie župnik stoji. *Kakanj*, kraj Bosne na drumu, sad selo tursko[20]), niegda znatno miesto od sajmovah. *Osiečenik*, pod

[20]) Kraj puta ovdie je veliko tursko groblje, i dva nišana znatna; tkogod ovuda prodje, na jedan nišan (nadgrobni kamen) baci se kamenom; govore, da je to sevap, jer je oni pèrvi u Bosni uveo kamatu. Drugi nišan na pol. je gotov; strugaju ga žene, koje neimaju mlieka, te ga piju u vodi, da mlieka dobiju.

planinom miesto kraj Bosne, gdie su strašno izginuli g. 1697. Turci od Eugena Sabaudijskog; ima veliko groblje kraj puta i dva turbeta; gdie je mèrtva glava turskog svetca odskočila od zemlje, tude dva vrila provrila (?). — *Vranduk*, tvèrdja mala pod planinom Orahovicom kod Bosne; ima u njemu dva mala topa, izpod njega 15 turskih kućah i 3 hana; ovo je miesto sgodno za prepriečit put iz Posavine u Bosnu, kao što su ga bili prepriečili knezu Eugeniu, al je on drugi put prosieko i Vranduk spalio; dosad su se kadie okrivljeni slali ovamo u prognanje; leži na drumu sarajevsko-brodskom[21]), udaljeno je od Zenice 2 sata.

15. *Tešanjska*, graniči se sa Zeničkom, Travanjskom, Maglajskom i Dèrventskom nahiom; planine: *Trogir*, *Cèrnivèrh i Kèrnjin;* rieke: *Bosna, Usora i Spreča.* Nahia ova obilata je žitom i voćem svakovèrstnim, zatim govedima a osobito svinjama. Stanovnici su kèrstjani, koji imajü 4 župe i ristjani sa 7 popovah, a Turakah osim varošah, ima dosta i po selima; miesta znatnia jesu: *Tešanj*, varoš pod Cèrnimvèrhom $^1/_2$ sata od rieke Usore u plodnoj okolici[22]). Stanovnici su Turci, imaju 250 kućah, džamiah 5; ristjani 150 kućah, popa i učionicu; imade ovdie grad (tvèrdja) omalušan, al dosta jak; ovdie je stolica muftie, kadie i muselima. Tešanj je sriedište žitne tèrgovine u Posavini, udaljen od Travnika 15 satih. *Novišer*, mala varošica s druge strane planine Cèrnogvèrha, ima kućah

---

[21]) O Vranduku pripoviedaju, da ako putnik pod njim zapieva:

„Oj dievojko u Vranduku gradu,
Vele ti si u veliku jadu!“

Dievojka odpieva:

„Oj junače, ti si u goremu,
Prenoseći hranu o samaru.“

Opisanje nahiah: Fojničke, Visočke, Zeničke, Tešanjske i Dèrventske, vidi obširnie u Dalmatinskom Magazinu od god. 1843.

[22]) Usora bila je Banovina u stara vremena, služila je kraljevima za naslov; bio je ovdie samostan franciskanski.

turskih 150, džamie 2; udaljena je od Tešnja 2 sata. *Doboj*, varoš na Bosni, s jedne strane utiče ovdie u nju Spreča, a s druge Usora, na ugodnomu miestu; turskih kućah 150, džamie 3; ima tvèrdju; odstoji od Tešnja 3 sata. *Žepče*, varoš u liepoj ravnici kraj Bosne, imade turskih kućah 200; džamie 3; kèrstjanskih i ristjanskih do 80; niešto tvèrdje zapuštene sa 3 topa. Odstoji od Tešnja 5 satih. *Matina*, *Vrućica*, *Bistrica*, *Orahovica*, *Liskovica*, *Cèrnivèrh i Siva stiena*, sela i miesta znatna rad kiseljakah. *Komušina*, *Osova*, *Sivša i Popović*, sela kèrstjanska, gdie župnici stoje. *Liplje*, golemo ristjansko selo, gdie je niekad ristjanski samostan bio.

16. *Dèrventska*, medjaši s Tešanjskom, Gradačkom, Banjalučkom nahiom i sa Slavoniom; planina, ol bolje rekavši gora *Vučjak*, širi se po ovoj nahii, koja je ravna i žirom prebogata; ostala nahia ravna je i svakim žitom, a osobito svinjama obilata; rieke: *Sava*, *Bosna*, *Ukrina*, *Veličanka*, *Živanjska*, *Lješnica i Markovac*. Stanovniei su kèrstjani, imaju 4 župe; ristjani 7 popovah i mnogi Turci. Znatnia miesta jesu: *Dèrventa*, varoš u ravnici liepoj kod rieke Ukrine, u koju se ovdie blizu salivaju Živanjska i Markovac. Stanovnici su Turci, koji imaju do 200 kućah i 3 džamie; ristjani, koji ovdie popa imaju, i kèrstjani do 80 kućah, i ima niešto grada slaba i 5 topovah; udaljena je od Save 1, a od Travnika 28 satih. *Kotorsko*, mala varošica kod Bosne, turskih kućah 50, i 1 džamia. *Velika*, varošica kod rieke Veličanske od 30 kućah turskih i 1 džamie. *Odžak*, varošica od 40 turskih kućah i 1 džamie; znatna bunom popa *Jovice* godine 1834. *Dubočac*, varoš kod Save, ima 100 turskih kućah i 2 džamie, stanuje ovdie takodjer niekoliko kèrstjanah i ristjanah. Odstoji od Dèrvente 1 sat. *Brod bosanski*, varošica na Savi prama Brodu slavonskom; ima kućah turskih 40, džamiu 1; kèrstjanskih i ristjanskih do 20 kućah; ovdie je znatna skela na Savi. *Foča*, *Zelenike*, *Koratje i Dubica*, sela kèrstjanska, gdie stoje župnici. *Plehan*, selo kèrstjansko, kod planine Vučjaka, gdie se dobri žèrvnjevi kopaju i na daleko raznose. *Dobor*, razvaline

starog niegda grada, bitkama godine 1408. i 1413. znamenit; pripoviedaju, da je i ovi grad Mehmet II. nalet učinio, da se nemože popraviti; buduć da ga paše s jedne strane Bosna, a s druge stèrmenita stiena, to ga nepriatelj nebi mogao uzeti.

17. *Gradačka*, graniči s Dèrventskom, Maglajskom, Tuzlanskom i sa Slavoniom; planine: *Trebava*, *Soko* i *Srebrenik*; rieke: *Sava*, *Bosna*, *Tolisa*, *Spreča*, *Lukavac* itd.; i ova je nahia većom stranom ravna, svakovèrstnim žitom i voćem obilata, osobito kèrmcima. Stanovnici su kèrstjani, koji imaju 4 župe. Ristjani sa 3 popa, i Turci; miesta: *Gradačac*, varoš u liepoj ravnici, ima grad dosta znamenit; turskih kućah 100, jedna sat-kula, džamiah 5. Ristjani i kèrstjani imaju ovdie 20 kućah. Odstoji od Bosne 3 sata; ovdie je stolica muselim-paše, muftie i kadie. *Gračanica*, varoš $1/2$ sata od Spreče na rieci *Gračanici*, imade turskih kućah 400, džamiah 6; ristjani 60 kućah, ima takodjer dobre toplice. *Soko*, tvèrdja na briegu tog imena kod rieke Gračanice, pod njim ima turskih kućah 40 i 1 džamia; odstoji od Gračanice 1 sat. *Srebrenik*, tvèrdja na briegu tog imena, $1/4$ sata od rieke Tinje; pod njim imade 60 turskih kućah i 1 džamia; miesto ovo znatno je bitkom od godine 1359. i 1519. *Modriča*, varoš kraj Bosne, u plodnoj ravnici, ima turskih kućah 160, džamie 3; ristjanskih kućah 150 i pop; ovdie je bio samostan franciskanski. *Miloševac*, selo ristjansko kraj Bosne, ima kućah 100; ovdie je ban Stiepan sagradio pèrvi samostan franciskanima. *Bèrdjani*, *Osiečani*, *Trebava*, *Koprivno*, *Škipovac*, *Tolisa ristjanska*, *Skugrići*, *Čobić-polje*, *Obudovac*, *Bèrvnik* i *Žabar*, sela golema ristjanska, gdie popovi stoje. *Tramošnjica*, *Garevac* i *Tišina*, sela kèrstjanska, gdie župnici stoje. *Domatjevac*, *Turić* i *Donja mahla*, znatna sela kèrstjanska.

18. *Maglajska*, leži medju Tuzlanskom, Gradačkom i Tešanjskom nahiom; po sried nje širi se planina *Ozran*, ništa manje većom stranom ravna i plodna je sa žitom i voćem, a navlastito kèrmcima; rieke natapaju ju: *Bosna*, *Spreča*, koja dieli ju od Gradačke, i *Krivaja* od tešanjske nahie. *Lišnica*

i Pranja; stanovnici su ristjani, dosta Turakah i malo kèrstjanah. Miesta znatnia jesu: *Maglaj*, varoš pod planinom Ozrenom, na utoku Lišnice u Bosnu; imade turskih kućah 200 i džamie 3; ristjani 40 kućah i popa; ima nešto tvèrdje i 4 topa. *Kakmur*, selo ristjansko pod planinom Ozrenom; imade 40 kućah i popa, ovdie je bio samostan ristjanski. *Potočani*, tursko selo od 100 kućah i 2 džamie. *Vasiljevci*, *Smèrdinj i Tekučica*, ristjanska sela, gdie popovi stoje.

19. *Tuzlanska*, graniči s Maglajskom, Gradačkom, Bieljinskom, Kladanjskom i Savom; planine: *Majevica, Pociljevo i Turia;* rieke: *Sava*, *Spreča*, *Jala*, *Tinja*, *Gnjica i Berka*. Nahia ova bliže Save ravna je, dalje pako bèrdovita, i vèrlo plodna žitom i voćem svakojakim, osobito konjma, volovima i kèrmcima, ima dosta liekovitih vodah, i slanih vrielah, tako isto i rudah, koje se neobradjuju. Stanovnici su kèrstjani, koji imaju 5 župah; Turci, kojih dosta po selima, osobito uza Spreču imade; i ristjani. Nahia ova broji se medju velike i bogate, zajedno s Maglajskom i Kladanjskom, data je za života Mahmut-paši, bivšem prie kapetanu tuzlanskom, što je izdao svog druga *Useina*, kapetana gradačkoga, koí se godine 1832. biaše od cara odmetnuo; istina, da je paša tuzlanski podložan i odgovoran veziru, ništa nemanje sam po sebi vlada i strašni zulum čini sa svojim sinom Osman-begom, žalostnoj raji ne samo da je zemlju izotimó, već ju je na prosjačku torbu dotierao. — Miesta znatnia su: *Soli dolnje*[23]), turski *Tuzla*, varoš u bèrdovitom miestu kraj rieke Jale, stolica muselim-paše, muftie i kadie; ima 6,000 stanovnikah; 12 džamiah; kèrstjanah i ristjanah samo do 40 kućah; tèrgovina dosta znatna s volovima, konjma, žitom i solju, koja ovdie imade tri slanika, t. j. bunara, iz kojih se voda slana vadi, i kasnie izvaruje só „šapulja“ zvana, koja je za marvu mnogo

[23]) Soli, u staro vrieme, bila je Banovina, i kraljevi su svoj naslov š njome kitili; bili su samostani franciskanski u Soli dolnjoj, Soli gornjoj i Gradovèrhu, briegu medju spomenuta dva varoša.

bolja od kamenite; udaljena je od Travnika 24 sata; imade nešto tvèrdje sa 7 topovah. *Soli gornje*, varoš 2 sata od Dolnje Soli daleko, ima i ovdie slanikah, te se só izvaruje; turskih kućah 150; džamie 3. *Kiseljak*, 2 sata od Soli dolnje, blizu sela Poljane, miesto, kud mnogi gosti bolestni dolaze kiselu vodu piti. *Usina*, selo kèrstjansko, gdie imade kiseljak i župnik. *Dragunja i Majevica*, sela, gdie su kiseljaci, i só kamenita, al se nesmije kopati. *Drienča*, selo, gdie je slanik, al nedavno zatèrpan. *Biela*, varošica na Tinji. Stanovnici su kèrstjani i ristjani, koji popa imadu. *Raić*, varošica kod utoka Gnjice u Tinju, kućah turskih 150; džamie 2; ristjani imaju 40 kućah i popa; udaljena od Soli dolnje 6 satih. *Brežke, Dubrave, Zovik i Ulice*, sela kèrstjanska, gdie stoje župnici. *Barčki*, varoš na utoku Tinje u Savu; turskih kućah 300; džamie 4; ristjanskih kućah 60 i pop; ima znatnu skelu i miesto tèrgovinom dosta znatno; udaljen od Soli dolnje 8 satih. *Barka*, varošica na rieci tog imena, ima turskih kućah 50 i džamiu. *Koraj*, selo tursko od 100 kućah. *Teočak*, selo tursko, gdie se dobri žèrvnjevi kopaju. *Skakava*, selo kèrstjansko od 50 kućah, gdie je bio samostan franciskanski.

20. *Bieljinska*, medju Tuzlanskom i Zvorničkom, Sèrbiom i Slavoniom; gotovo sva je ravna i žitorodna; rieke natapaju je: *Drina, Sava, Ljubaštica, Janja, Dragalj i Čadjavica*. Stanovnici su po selima sami ristjani, Turci po varošima. *Bieljina*, varoš u ravnici plodnoj, turskih kućah 200; džamiah 5. Ristjani imaju kućah 150, popa i novo sazidanu cèrkvu; miesto ovo znatno je tèrgovinom, i bojem god. 1837., kad je Ali-pašu Fedaića vezír Vehdži-paša uhvatio. Odstoji od Tuzle 10, a od Zvornika 6 satih. *Janja*, varošica kod rieke Janje, blizu Drine, turskih kućah 100, džamie 2; udaljena od Bieljina 2 sata. *Brizovo polje*, mala varošica na Savi i skela. *Popovo*, selo, ristjanskih kućah 80, cèrkva i pop. *Dragaljevac*, selo ristjansko i cèrkva.

21. *Zvornička*, graniči sa Bieljinskom, Srebreničkom, Kladanjskom i Sèrbiom; preko nje širi se planina Majevica; ve-

ćom stranom bèrdovita al plodna žitom, konjma, govedima i kèrmcima; rudah svakovèrstnih u njoj nahodi se; stanovnici, koje Bošnjaci ostali *Šijacima*, a oni ostale Bošnjake *Herama* nazivaju, jesu ristjani, i mnogi Turci iz Sèrbie protierani ovuda su se naselili. Miesta znatnia jesu:

Zvornik, grad kod Drine, na kèršovitom miestu, stolica muselim-paše, muftie, sandžaktara i vladike pravoslavnog. Stanovnici: Turci i ristjani do 8,000. Ristjani na blizu imadu samostan sv. Trojice. Okolica bogata je rudama, zlatom, srebrom i olovom. Miesto ovo znatno je bitkama god. 1464., 1688. i 1717. Odstoji od Sarajeva 30 satih; grad — tvèrdja dosta znamenita, i mnogo dobrih topovah i ove godine popravlja se. *Nova kasaba*, mala varošica kod rieke Jadra. *Skočić*, selo na Drini, gdie bezi stoje. *Birač*, predielje ristjansko, koji živu u 20 selah. *Kuzlar*, gradić kod ustja Jadra u Drinaču.

22. *Srebrenička*, graniči sa Sèrbiom, nahiama: Zvorničkom, Višegradskom i Rogatičkom; sva je bèrdovita i rudama bogata; stanovnici su ristjani i Turci. Miesta znatnia jesu:

Srebrenica, varoš s tvèrdjavom, u miestu kèršovitu, s planinom obkoljenomu, imade na blizu toplice i bogate rude srebra, zlata i olova. Kralji bosanski ovdie su imali majdane srebra i zlata, bio je ovdie i samostan franciskanski, od kog i sva dèržava „Srebèrna“ prozvana je. Odstoji od Sarajeva 24, a od Zvornika 8 satih. *Ljubovia*, 2 sata od Srebrenice, miesto od sastanka sa Sèrbiom i skelom na Drini. *Osat*, predielje iz više selah.

23. *Višegradska*, medjaši sa Sèrbiom, nahiama Srebreničkom i Čajničkom. Stanovnici su ristjani i Turci; i ova je nahia velikim planinama obkoljena. *Višegrad*, varoš bèrdovita s tvèrdjom na Drini; ovdie je glasoviti onj kameni most, od kog je poslovica: „Ostade ko na Drini ćupria.“ *Mokra gora*, miesto od sastanka sa Sèrbiom. *Dobrun*, selo, 3 sata preko Drine, ovdie je bio samostan pravoslavni.

24. *Sienička*, graniči sa Sèrbiom, nahiama Novopazarskom i Plievaljskom; preko nje proteže se planina *Savin lakat*; većom stranom ravna je i plodna. Stanovnici su ristjani i Turci. Nahia ova zove se od stanovnikah: „*Starivlah*," iz koje su se mnogi stanovnici u Austriu izselili. Miesta znatnia su:

Sienica, varoš dosta znatna kod rieke Vuvca; ima tvèrdju, koju je zidao Karagjorgje, sèrbske kneževine. Odstoji od Novogpazara 10 satih. *Novi-varoš*, varoš blizu rieke Vuvca. *Banjani*, zapušten ristjanski samostan; ovdie su dobre toplice.

25. *Novopazarska*, graniči sa Sèrbiom, nahiama: Sieničkom i Mitrovačkom; većinom je ravna i dosta plodna, rodi ovdie dobro svako žito, voće i vino. Stanovnici su ristjani i Turci.

NOVIPAZAR, varoš s dvima tvèrdjama na vèrlo priatnomu miestu, kod utoka Jošanice u Rašku; imade ovdie dosta bogatih tèrgovacah. Stanovnici su Turci i ristjani, do 20,000. Ovdie je odprie bila stolica paše[24]), vladike, i naselbine Dubrovačke, pó sata od varoša leže glasovite od Rimljanah zidane toplice; zapuštena dva samostana kèrstjanski sv. Ane, i ristjanski „*Gjurgjevi-stupovi*" zvan. Odstoji od Sarajeva 50 satih. *Deževa*, podor grada.

26. *Mitrovačka*, graniči s Novopazarskom i Vučjiternskom, koja spada na pašaluk Prištinski; leži do Kosovog polja, većinom je ravna i plodna, osobito vino dobro rodi. Stanovnici su ristjani i Turci, imade niekoliko selah arnautskih. *Mitrovica*, varoš s tvèrdjom na rieki Ibru, dosta u liepomu miestu; odstoji od medje pašaluka prištinskog pó sata a od Prištine 6, od Vučjitèrna 2 sata, od Novogpazara 12 satih. *Zvečan*, podor grada na utoku Sitnice u Ibar; ovi je grad zidala punica sèrbskog kralja Milutina, *Irene* cesarica. *Banjska*,

[24]) Pašaluk novopazarski protezo se je od Drine do Kosova polja, zauzimo je nahie: Sieničku, Novopazarsku i Mitrovačku, jest čast kraljestva Raškoga; od godine 1817. spada na Bosnu.

varošica s malom tvèrdjom, koja je bila samostan kaludjerski; odstoji od Mitrovice 4 sata; godine 1832. Mahmut-paša upalio ju je. *Rožaj*, varošica, blizu koje izvire Ibar.

Krajina Bosanska

t. j. zapadna strana Bosne izmedju Une i Verbasa;

Spada na vezirluk travanjski, zauzima od prilike 150 □ miljah, u kojima stanuje do 100,000 stanovnikah trostruke viere[25]). Dieli se u 8 nahiah. —

27. Nahia *Banjalučka*, graniči sa Slavoniom, nahiama Pridorskom, Staromajdanskom, Jajačkom, Tešanjskom i Dèrventskom; jedna izmedju najvećih i najbogatiih u cieloj Bosni; u njoj žita, voća, vina, konjah, govedah, ovacah i kèrmakah dosta ima; osim toga rudah svake vèrsti u izobilju itd.; planine iliti gore hrastove, po kojima množtvo svinjah imade, jesu: *Savski lug*, *Kozara*, *Barakovac*, *Skatavica*, *Uzlonac*, *Osmača i Devetina;* rieke: *Sava*, *Verbas*, *Verbaška*, *Dragočaj*, *Verbanja*, *Gomionica*, *Cèrkvena*, *Krupa i Ukrina*, koja ovu od dèrventske nahie razstavlja. Miesta znatnia jesu:

BANJALUKA[26]), varoš u ravnici pod planinom Osmačom, kod utoka Verbanje i Cèrkvine u Verbas, imade vèrlo liep

---

[25]) Opisanje Krajine bosanske vidi u Dalmatinskom Magazinu godine 1848. str. 70—82. „Putovanje po Bosni" Dal. Mag. godine 1843. i „Kolo" 1847. knjiga V. str. 1—23.

[26]) Banjaluke, kad je i od koga sagradjena, ništa se danas nezna; no motreći ugodno položenje miesta, izvèrstnu gradju, ostanke tolikih kamenjah i pločah, na Laušu više velikih džamiah, mogao bi reći, da je još od Rimljanah sagradjena. Banjaluka, rieč dolazi od banje — toplicah, vrućice, i luke. Pripoviedaju, da su trinaestore toplice od prie okolo Banjeluke bile, al danas samo se za troje znade. Dok je u Budimu stolovao vezir, dotlen je u Banjaluci bio od sve Bosne bekler-beg, a kad je Bosna za se dobila vezira, premiesti se u Travnik.

položaj; polje niz Verbas do Gradiške 8 satih proteže se; grad, koi je na lievoj obali Verbasa, jest dosta znatan i jak god. 1527., 1688. i 1737. bitkama znatan; ovdie stoje dva tabora nizamah, jedan konjanikah a drugi piešakah, 60 nizam-topčiah, i 6 topovah njihovih; gradskih topovah ima 25; ovdie siedi nizam-paša, muftia, kadia i muselim. Stanovnici su Turci do 15,000, džamiah 42, od kojih je *Feradia* najliepša u svoj Bosni[27]). Ristjani imaju 60 kućah, popa i učionicu. Kèrstjani 40 kućah, u gornjemu šeru imade toplice od Rimljanah zidane; ovdie je znatna tèrgovina, osobito: konjah, svinjah, duhana i žita. Odstoji od Travnika 18, Kostanjice 16, a od Gradiške 8 satih. *Verbanjica*, mala turska varošica kraj Verbanje s jednom džamiom, 1 sat od Banjaluke. *Slatina*, ugodno miesto, 3 sata od Banjaluke; ovdie su najbolje toplice u svoj Bosni, gosti bolestni iz dalekih krajevah dolaze, samo šteta što kuće ni hana neima; na blizu su rude srebra, zlata i gvoždja; ove godine pronašo se je kiseljak. *Gomionica*, selo kèrstjansko i ristjansko, koji ovdie imaja samostan; na rieci Gomionici imade niekoliko gvozdenih majdanah. *Sratinska*, selo ristjansko, gdie su majdani gvoždja. *Timar*, selo ristjansko od 700 kaćah; ovo je miesto bogato s rudama, samo gvoždja ima niekoliko majdanah. *Bronzenjak*, varošica turska na Gomionici 4 sata od Banjaluke prama Starom majdanu, ovdie su prie 100 godinah bili majdani od mida (bronze). *Ivanjska*, liepo predielje kèrstjansko od 200 kućah, nasadjeno voćem svakojakim i vinovom lozom; ima ovdie podor *Ivan-grad*, i župnika kuća. *Zvečaj*, podor starog grada[28]), gdie je bio samostan franciskanski; leži na rieci Krupi 4 sata od Ba-

---

[27]) Godine 1576. Ferat-paša u bitci kod Radonje pogubi generala Eberharda Auersperga, a sina mu Engelberta živa uhvati, ucieni ga tom ucienom, da sagradi onu džamiu, koja se od njegovog imena F e r a d i a prozove.

[28]) Dvie su povelje pisane ovdie, jedna od hercega Hervoje godine 1404. 15. januara, a druga kralja Stiepana Ostoića godine 1419. marta 5. u sèrbskim spomenicima.

njaluke prama Jajcu. *Zmijanje*, predielje sastojeće iz više selah ristjanskih. *Laktaši*, miesto kraj Verbasa idući k Gradiškoj; 3 sata od Banjaluke, gdie su dobre toplice. *Gradiška bosanska*, varoš kod utoka Verbaske u Savu, u liepoj ravnici idući prama slavonskoj Gradiški, imade grad, kog je bio uzeo Laudon godine 1789. skela na Savi. Stanovnici su Turci, kèrstjani, koji ovdie župnika imadu, i ristjani, svega do 1,500 dušah. Odstoji od Banjaluke 8 satih. *Kobaš*, mala varošica i skela na Savi. *Pervjavor*, varošica od 100 turskih kućah, i dvie džamie. Ristjanah ima do 20 kućah s popom. Odstoji od Banjaluke 10 satih. *Nova i Drenova*, sela velika ristjanska, u žitorodnoj okolici.

28. *Pridorska*, graniči s Hèrvatskom, nahiama Bihaćkom, Staromajdanskom i Banjalučkom; rieke natapaju je: Una, Sana i mnoge manje; većom stranom ravna je, preko načina plodna i rudama bogata; stanovnici su ristjani, Turci i kèrstjani *Madžari* zvani; u Pridorskoj, Staromajdanskoj i Bihaćkoj nahii, kèrstjani zovu se *Madžari*, mislim rad toga što su jednakog (katoličkog) š njima zakona, onako isto kao što ristjane *Sèrbima* zovu, a u Hercegovini kèrstjane *Latinima*. *Pridor*, varošica na vèrlo ugodnoj ravnici kraj Sane; ima niešto tvèrdje. Stanovnici do 2,700 su Turci, i ristjani, koji imaju popa i učionicu; miesto ovo znatnu tèrgovinu vodi i gvoždje Sanom riekom opravlja do Novoga. Odstoji od Banjaluke 10 satih. *Ljubia*, varošica $1\frac{1}{2}$ sata od Priedora, imade majdane gvoždja. *Mataruge*, golomo selo turško. *Volar*, selo kèrstjansko, gdie stanuje župnik. *Kozarac*, varošica, ima niešto tvèrdje, leži u vèrlo liepoj i plodnoj ravnici, odstoji od Pridora 2 sata. *Novi bosanski*, varoš s tvèrdjom znatnom na utoku Sane u Unu; miesto ovo znatno je tèrgovinom, koja iz sve Krajine idje za Biograd, i opet iz Biograda za Krajinu, bitkama god. 1629. 1717. i 1789. znamenito. Odstoji od Priedora 6 satih. *Blagaj*, selo tursko na utoku Japre u Sanu; niegda grad, u komu je blago posliednjeg kralja Stiepana Tomaševića stalo, gdie ga je car god. 1463. smaknuo. *Dubica bosanska*, varo—

šica kod Une naprama Dubici hèrvatskoj, ima nješto grada, god. 1789. bitkom znatna. Odstoji od Pridora 5 satih. *Moštanica*, selo ristjansko, gdie imaju samostan, 2 sata od Dubice. *Knež-polje*, predielje ristjansko od 2,000 kućah. U ovoj nahii ima više selah, u kojima stanuju kèrsjani „Madžari“ zvani, dèrže majdane, u kojima gvoždje tale i razkivaju.

29. *Staromajdanska*, graniči s Banjalučkom, Pridorskom, Bihaćkom i Ključkom; ova je ciela planinama prepletena, od kojih najveća jest *Beregemica* i *Drinjača*, prebogata rudama; ima i liepih ravnicah, kroz koje teku rieke: *Sana*, *Blia*, *Zdena*, *Dera i Stara rieka.* Ova nahia najbogatia je u rudama; zlata, srebra, mieda itd. na više miestah imade, dapače u Škiljevitoj i Briševu planinskog kristala i diamantah se nalazi; gvoždje na više miestah obradjuje se i jest najbolje u svoj Bosni, od drugog je skuplje, služi za razno orudje, cievi puščane itd. Stanovnici su ristjani, kèrstjani i Turci. Miesta znatnia jesu:

Stari-Majdan, varoš omalena, leži u stišnjenoj medju briegovima dolini, ima do 200 turskih i 20 ristjanskih kućah, i džamiah 6. Kroz nju teče *Stara-rieka*, koja više od 60 majdanah okreće. Daleko je od Banjaluke 10 satih, a od Pridora 4. *Kamengrad*, mala tvèrdja na visokom kamenitom briegu, izpod koga teče rieka *Dera* i liepa sanska ravnica proteže se, od Starog-Majdana 1 sat udaljena. *Sanski-most*, varošica turska u liepoj ravnici, kod utoka Blie u Sanu; ovdie se prelazi u Kerepu Sana; udaljena od Starog-Majdana 2 sata. *Skucani-vakuf*, golemo selo tursko. Sva tri ova miesta leže na drumu banjalučko-bihaćkome. *Sarina*, selo kèrstjansko, gdie stanuje župnik, ima niekoliko gvozdenih majdanah. *Tomina i Dobar*, golema ristjanska sela, gdie stanuju popovi.

30. *Ključka*, leži medju Banjalučkom, Staro-majdanskom, Jezerskom i Kulin-vakufskom; gotovo sva je planinama prepletena i obkružena, od kojih znatnie su: *Germeč*, *Šiša*, *Sernatica*, *Resenača i Bravsko;* ima i liepe ravnice kraj Sane i Cèrkveno-polje. Rieke: *Sana*, *Sanica*, *Ribnik*; *Čadjavica* dieli ovu od Banjalučke, a Krivokučka od Jezerske nahie.

Rodna je stèrvnim žitom i ovcama. Stanovnici su ristjani i Turci, kojih ima dosta po selima; bezi Pilipovići, gotovo polovicu zemlje posieduju. Ova nahia prie 10 godinah oddieljena je od Jezerske i sad posebi upravlja se. Miesta: *Ključ*, grad gotovo zapušten, pod planinom Šišom kod Sane, ima 3 topa; u njemu neima nikakve kuće, dapače ni vratah; pod njim ima jedna džamia, do 15 turskih kućah, niekoliko tèrgovačkih dućanah, skoro sagradjenih, u naokolo ima do 200 turskih kućah; koji dosad četovanjem živiše, sad se malo težačtvu priviknuju. Ovo je grad od žalostne uspomene; u njega se bio zatvorio posliednji kralj Tomašević, al poslie trodnevnog obsiednutja na vieru predade se Tùrcima godine 1463. — Odstoji od Jajca 10 satih. *Kamičak*, selo tursko od 40 kućah i jedne džamie, kod utoka Sanice u Sanu, ovdie ima podor starinskog grada i ruda srebra. Odstoji od Ključa 4 sata, leži pod planinom Germečom. *Rastoka*, selo ristjansko i odžaci begah Pilipovićah. *Sredice*, selo ristjansko, gdie stoji pop i odžaci begah Pilipovićah.

31. *Kulin-vakufska ili Novoselska*, graniči se s Ključkom, Lievanjskom, Bihaćkom i medjom Hèrvatskom; okolo planinama obkoljena, a po sriedi većom stranom ravna; planina *Vratnica*, razstavlju ovu od ključke nahie; polja znatnia su: *Medeno i Petrovačko*. Stanovnici su ristjani i Turci; zemlja gotovo sva je begah *Kulenovićah*, koji do 40 odžakah broje. Miesta:

Kulen-vakuf, varoš u otoku, koga načinja Una, imade tvèrdju, pod kojom su godine 1737. strašno Austrianci potučeni; kućah turskih 200, džamie 2. Odstoji od medje austrianske $^1/_2$, od Bihaća 6, a od Ključa 12 satih. *Ostèrvica*, tvèrdja kod rieke tog imena, s ove strane Une. *Avala*, tvèrdja s one strana Une, na jedan puškòmet udaljena od Kulen-vakufa, brani prolaz k njemu. *Klisa*, mala varošica od 100 kućah, i *Burićevac*, tvèrdja s one strane Une. *Orešac*, varošica s ove strane Une, 1 sat od Kulen-vakufa. *Bilaj*, varoš pod planinom Germečom, ima turskih kućah 200, i džamie 2;

ristjanskih 100, i popa. Odstoji od Kulen-vakufa 2 sata; izpod njega se liepo polje proteže; ovdie je godine 1459. Tomaš kralj od sina Stiepana i brata Radivoja udavljen. *Petrovac*, varoš u liepoj ravnici, ima tvèrdju, u njoj 10 kućah, 1 džamia, topa 3, a pod njom do 100 turskih kućah, 1 džamia; ristjanskih kućah 100 i pop; udaljen od Bilaja 2, a od Kulen-vakufa 4 sata. *Unac*, lièpo i plodno predielje ristjansko; natapa ga rieka Unac. *Hèrmania*, zapušten ristjanski samostan. *Trubar i Lisičjak*, miesta od sastanka.

32. *Bihaćka*, graniči s Kulen-vakufskom, Staro-majdanskom, Krupskom, Ostrožačkom i medjom Austrianskom, od koje razstavlja ju jedan brieg „Vienac“ zvan; u naokolo planinama obkoljena, po sriedi je ravna i plodna, osobito kukuruzom, grahom i lanom. Stanovnici su Turci, ristjani i kèrstjani. Miesta znatnia jesu:

Bihać, Biće i Bišće ondašnji govore; grad na lievoj obali Une, u otoku, kog načinja Una, pod planinom Benakovcem, ima liep položaj, izpod njeg se proteže polje kraj Une. Stanovnici su u gradu i u predgradjama sami Turci do 4,000. Stolica muselim-paše[29]), muftie i kadie i do 400 Arnautah. Grad ovi zido je ugarski kralj Bela IV.; god. 1592., 1717. i 1739. bitkama znatan. Odstoji od austrianskog lazareta Zavalja pó, od Jajca 26, a od Banjaluke 23 sata. *Izačić*, mali gradić preko Une; od austrianskog generala Valdstädtena god. 1836.

---

[29]) Mehmet-paša, od prie kapetan od Bihaća, sad zapovieda nad svom „Krajinom Bihaćkom“ t. j. „Turskom-Hèrvatskom“, koja zauzima tri nahie: Bihaćku, Krupsku i Ostrožačku. Paša ovi porad svog zdvoranjeg ukazivanja prama carskim uredbama tu je čast dobio; al od ostalog čoviek gorji nemože biti, ne samo po raju, već po iste Turke: pijanac nečuveni je, ni vlaška ni turska dievojka pristala nemože od njega ostati, da je neobljubi; globi žitelje strašno, jer mu novci trebuju, da se kod devleta i vezira opere; protiva njemu često su se Krajišnici Turci podizali, jednoč je bio i u prognanju, al sve zaludu, njega divan carigradski miluje rad svoje svèrhe.

upaljen; ima na novo do 100 kućah pod njim sagradjenih. *Brekovica*, *Turia*, *Mutnik i Tèržac*, preko Une; *Sokolac i Ripač*, gradići s ove strane Une, pod njima turska sela, a u nutra 1—2—3 topića; ovi gradići na polak su srušeni. *Vedropolje*, selo kèrstjansko, gdie župnik prebiva. *Japra*, rieka i predielje ristjansko, bogato s rudama srebra i zlata itd.

33. *Krupska*, leži medju Bihačkom, Staro-majdanskom, Ostrožačkom i medjom Hèrvatskom; prostire se s obe strane Une, dosta je po krajevima bèrdovita, oko Une ravna i plodna. Stanovnici su ristjani i Turci; nahia ova plodna je rudama. Miesta:

Krupa, varoš s tvèrdjom na desnoj obali Une pòd Lipsan planinom, ima kućah turskih 200, sa 3 džamie; udaljena od Bihaća 6 satih. *Jezersko, Bužim, Vranograč, Otoka,* gradići preko Une, po 2—4 topa imaju, a pod njima i okolo njih turske kuće.

34. *Ostrožačka*, leži preko Une, medju Krupskom, Bihaćkom, Pridorskom i Hèrvatskom medjom; većom stranom bèrdovita je al žitorodna. Stanovnici su Turci i ristjani. *Ostrožac*, varoš s tvèrdjom na lievoj obali Une. Stanovnici su sami Turci do 300 kućah, i 4 džamie; odstoji od Bihaća 8 satih. *Carin*, varoš s opalom tverdjom; znatno miesto od niekog vremena, rad žitne tèrgovine; ima oko njega do 400 turskih kućah. *Biela stiena, Sturlić, Todorovo, Peći, Kladuša velika, Kladuša mala, Podzvizd*, gradići iliti tvèrdje preko Une do suhe medje, imaju po 2—5 topićah; pod njima i okolo njih turske kuće.

B) Vezirluk Mostarski,

iliti Južna i gornja Bosna, prozvana

Hercegovina[30]:

Graniči se od iztoka: Sèrbiom i Albaniom; od zapada:

---

[30]) Obširnie opisanje Hercegovine u Dal. Magazinu od god. 1842. str. 14—37. i opisanje Eparhie Hercegovačke od Ivana Pamučirie u istomu Magazinu god. 1849. str. 125—151.

Dalmaciom; od juga: Dalmaciom, Cèrnogorom i Albaniom; od sievera: Bosnom donjom. Ciele zemlje povèršje iznosi 300 □ miljah. Dužina od Duvna do Priepolja 28, a širina od Konjica do Sutorine 19 miljah. Zemlja većom je stranom bèrdovita i kèršovita; znatnie planine, koje ju obkružuju, i na više miestah prosiecaju, jesu: *Durmitor*, *Velež*, *Hèrgud*, *Hum*[31]), *Bileća*, *Volujak*, *Vran*, *Cèrnopas*, *Gusinje*, *Prokletia*, *Glieb*, *Plievlje*, *Tartar* itd. Rieke: *Neretva*, glavna rieka Hercegovine. *Morača*, *Trebinšćica*, *Buna*, *Briegava*, *Tara*, *Piva*, *Drina*, *Lim*, *Vuvac*, *Trebižat*, *Radobolja*, *Gerbavica*, *Drežnica* itd. Polja: *Duvanjsko*, *Ljubuško*, *Gabelsko*, *Popovsko*, *Trebinjsko*, *Nevesinjsko i Gačansko.* Južna i zapadna strana ima podnebje blago, dalmatinsko-primorskomu podobno, zato ovdie radja svako južno voće, al u maloj količini, osim grozdja, koga dosta ima; osobito se hvali vino *mostarac i broćanac;* al naprotiv žito svake godine ovuda se kupuje; miesta planinska imaju dosta sitne marve. — Stanovnici su *a*) kèrstjani: (godine 1843.) 41,860. *b)* Ristjani od prilike: 180,000. *c)* Turci, koji stanuju po varošima, i niešto po selima ima ih smiešanih, ima ih od prilike do 68,000, svi pravi poturice, niegdašnji *Patareni*. *Cielo stanovničtvo 290.000 dušah.* Hercegovina dieli se u tri sandžaka: Mostarski, Trebinjski i Fočanski, ovi pak u 14 nahiah; na mostarski spadaju nahie: mostarska, stolačka, blagajska, ljubuška i duvanjska; na Trebinjski: trebinjska, nevesinjska, nikšićka, kulašinska i gačka; na Fočanski: fočanska, čajnićka, plievljanska i priepoljska.

---

[31]) Više bèrdah u Hercegovini pod ovim imenom imade, al od svih najznatnia je planina „Hum“ u blagajskoj nahii, od koje po sviedočanstvu Porfirogenita (Cap. 33. De Adminis. Imp.) ova zemlja prozvala se je Humska i Zahumska, piše bo: „Zachulmi dicti sunt a monte Chlumo nuncupato; et alias Slavorum dialecto Zachulmi dicuntur ii, qui post collem habitant, quando quidem magnus inibi collis est, in cujus vertice urbes duae sunt Bona et Chlum; retro montem vero flumen Bona, quod Graecis καλὸν significat.“ — A to iz tog izvodim, što rieka Buna ovdie izvire.

I. Nahia *Mostarska*, graniči s Blagajskom, Stolačkom, Ljubuškom i Duvanjskom; kroz nju proteže se planina *Velež*; rieke natapaju je: *Buna*, *Lištica*, *Radobolja*, *Drežnica i Gerbavica*, koje sve u Neretvu utiču; nahia ova od sve Hercegovine najplodnia je, osobito dobro radja grozdje; vino mostarsko jako je i dobro; sije se dosta luka cèrljenoga (arpadžika), koi se liepo do i preko Save raznosi na prodaju; po niešto sije se repice, pirinča; nahodi se maslinah, smokvah i dudovah (murvah); na glasu je duhan mostarski; od vina izvaruju dobar *ćufter*, koi se po ostalim miestima raznosi; u *Gabelskomu blatu* hvataju dobrih jeguljah. Stanovnici su: Turci, kèrstjani i ristjani; miesta:

MOSTAR, glavni i stolni grad, leži pod planinom Veležom kod utoka Radobolje u Neretvu, u liepoj ravnici; grad dosta prostran, liep i čist, kuće kamenite i pločom pokrivene; stolica vezira od sve Hercegovine, gèrčkog vladike, muftie i kadie; stanovnici su Turci, koji imaju što u gradu, što u predgradjama do 30 kamenitih i dèrvenih džamiah. Ristjanah ima do 500 kućah, koji imaju kamenu cèrkvu i učionicu; kèrstjanah do 60 kućah. Svega stanovničtva do 18,000; tèrgovina ovdie je dosta znatna s Dubrovnikom i Tèrtzom; ima dobrih saračah, kožarah (tabakah). Po sviedočbi M. Orbinia, grad ovi sagradio je godine 1440. Radivoj Gost, nadvornik hercega Stiepana; nazvan je pak od „starog mosta.“ Most ovi na Neretvi rukodielje je rimsko; jedni govore cara Adriana, a drugi Trajana, sagradjen je s obale na obalu bez ikakva okna, 80 stopah visok, u svoj Bosni, a i dalje najznatnii. Mostarski grad, istina, da je prostran, al dosta slab, ništa nemanje opet ga Mletčani godine 1694. nemogoše osvojiti. Udaljen je od Sarajeva 24, od Dubrovnika 18, a od Metkovićah 7 satih. *Buna*, miesto 2 sata od Mostara daleko u polju, ovdie na rieci Buni imade kameniti most od 13 oknah, rukodielje rimsko; niže njega mieša se Buna s Neretvom; ovdie je dvor liepo sagradjen vezirev, vèrt na način telianski zasadjen svakim južnim voćem, ima još niekoliko turskih kućah i

džamiu. Ovdie lieti stanuje vezir. — *Široki brieg*, miesto kod Lištice rieke, gdie su god. 1845. franciskani cèrkvu i samostan počeli zidati i blizu dogotovili. *Broćno*[32]), predielje kèrstjansko, gdie stanuje župnik, znatno rad svoje plodnosti, osobito od dobrog vina i rudah, tuča i sumpora. *Rakitno*, predielje kèrstjansko, gdie stanuje župnik. *Drežnica*, selo tursko-kèrstjansko, znatno, što prie 15 godinah nikakva poreza nije platjalo, a to rad toga, što je niekad caru dva sokola poklonilo. *Bielo polje*, golemo tursko selo s džamiom.

2. *Blagajska*, leži medju Mostarskom i Stolačkom; planinama Humom i Hergudom sva prepletena, zato dosta neplodna, a pri tom i tiesna. Stanovnici su ristjani i Turci; miesto glavno:

Blagaj inače „*Hercegovina*", tako prozvana od stanovanja „hercega Šćepana", kao što narod pripovieda; leži pod planinom Humom, a kod vriela rieke Bune; odstoji od Mostara 2 sata; varoš je malahan i grad zapušten; kažu, da je u njemu svoje novce dèržao Šćepan herceg.

3. *Duvanjska*[33]), leži medju Mostarskom, Ljubuškom, Ramskom i Lievanjskom; obkoljena je planinama sa sviuh stranah, od iztoka je: *Ljubuša*, *Ramšćak*, *Vran*, *Hlieb ili Orlokuk*; od zapada: *Tušnica*, *Kovač*, *Osiljar i Orlovica;* od juga: *Midena i Grabovica;* od sievera: *Pakline iliti Homar*; medju ovim planinama proteže se polje u širinu 2, a u duljinu 4 sata; kroz njega teče *Šuica*, koja, primivši u se *Miljacku*, *Brežnik i Nozdrac*, saliva se u dnu polja u ponor, polje radja samo stèrvnim žitom; voća neima nikakva; planine

[32]) U povelji ugarskog kralja Ladislava Kuna, darovanoj Lovri, županu šoprunskomu godine 1273. podpisuje se: „Gregorius Banus de Bronch, (t. j. Broćno) et Krucho". Vidi kod Samuela Timona Imago novae Hungariae Cap. VI.

[33]) Duvno, u stara vremena bilo je glasovito, i zvalo se je Dalminium, danas predielje, a u stara vremena glavni grad ciele Dalmacie; po kazivanju rimskih pisacah ista Dalmacia od njega je ime stekla. Više putah uzalud su na njega Rimljani nasèrtali, dok je

su većinom gole bez šume, al pri tom su dosta travne, zato seljaci ovdie su dosad mnogo sitnog blaga dèržali, dok ga nisu razprodali poradi zuluma turskog. Stanovnici su: kèrstjani do 4,000 dušah, imaju dva župnika; ristjani sa 69 kućah, imaju jednog u Županicu župnika, i Turci do 2,000 dušah. *Županjac*, omalušan grad u ravnici; ima u njemu turskih kućah do 60, niekoliko dućanah i 3 topića; izvan grada stoje kèrstjani i ristjani; udaljen od Mostara 10, a od medje dalmatinske 6 satih. *Seonica*, selo kèrstjansko; odprie stanovao je ovdie župnik, a sad biskup Barišić, koi je nad hercegovačkim kèrstjanima „namiestnik apostolički." *Mokronoge*, selo kèrstjansko, gdie stoji župnik.

4. *Ljubuška*, graniči se s Dalmaciom, nahiama Lievanjskom, Duvanjskom i Mostarskom; posriedi dosta ravnice ima, okolo ju planine obkružuju; dosta je plodna s vinom, pirinčom i duhanom; u *ljubuškom blatu* ima dobrih jeguljah. Stanovnici su kèrstjani, koji 4 župe imaju; Turci i malo ristjanah. *Ljubuški*[34]), grad dosta jak, na liepom miestu kod rieke Trebižata, stanovnici gotovo sami su Turci do 200 kućah; udaljen od Mostara 6, a od Vergorca u Dalmacii 2 sata. *Porušje, Grabovica i Gorica*, sela kèrstjanska, gdie stoje župnici. *Hèržana i Cvitića-most*, miesta od sastanka na medji.

---

najposlie konzul rimski Scipio Nasica neosvoji, godine prie porodjenja Isukèrsta 138. „Dalminium magna urbs, unde genti nomen; eam urbem Nasica exiguam fecit," piše Srabo u knj. VII. Pop Dukljanski veli, da je u polju Duvanj (in plano Dalmae) stolietja IX. a nieki hoće VII. dèržan sabor, u komu je izabran za kralja Budimir; razdieljeno kraljestvo na banovine, i utemeljena biskupia duvanjska. Biskupat ovi sjedinjen je godine 1735. s bosanskim. Toma archidiakon splietski u historii Salonit, glavi I. piše da su se za njegovog vremena vidiele stare zidine od grada Duvna; ja bivši tamo više putah, iztraživao sam te zidine, al mi o njima nitko ništa nezdade kazati, osim što pod planinom Hliebom imaju niekakve zidine, a druge blizu Županjca.

34) Ljubuški i Ljubusko, govore stanovnici, tako isto Visoki i Bèrčki: Visoko i Bèrčko.

5. *Stolačka*, leži medju Dalmaciom, nahiama Trebinjskom, Mostarskom i Blagajskom; istina da je planinama izpresiečena, al ima dosta plodne ravnice, koju natapa rieka *Brigava*; vino dubravsko dobro je poznato. Stanovnici su kèrstjani, Turci i ristjani. Znatnia miesta:

Stolac, varoš pod planinom Hergudom, kod rieke Brigave, na vèrlo liepom miestu; stanovnici su Turci i ristjani, koji odavde $^1/_2$ sata daleko imaju liepu cèrkvu, zadužbina Miloradovićah; grad iliti tvèrdja stolačka, proslavila se je godine 1831. kad se je u nju zatvorio Ali-aga, tadašnji muselim stolački, a sadašnji paša, i obranio od sile bosanske, koji su ga htieli prisilit, da š njima pristane proti caru, al ga uzet nemogoše. Godine 1840. udari grom u barutanu, te ga sasvim razruši, al godine 1844—46. sadašnji paša još bolje sazida i utvèrdi; udaljen od Mostara 6 satih. *Počitelj*, dosta tvèrd grad kod Neretve. *Utovo*, mala varoš kod Neretve. *Čapljina i Struge*, varošice. *Gabela*, skela pram Metkovićima, znatna porad iznosa soli sicilianske. *Žitomislić*, samostan ristjanski, zadužbina Miloradovića, godine 1585. zidan.

6. *Trebinjska*, graniči se s Dalmaciom, nahiama: Stolačkom, Nevesinjskom i Nikšićkom; sva je bèrdovita, dosta neplodna; stanovnicu su kèrstjani, ristjani i Turci. Miesta znatnia:

Trebinje[35]), varoš kod Trebinšćice pod planinom Bilećom, ima do 3,000 stanovnikah; stolica sandžaktara, muftie i kadie.

---

[35]) Stari grad rimski Tribulium i Tribunia, ovdie je bio u vrieme došastja Sèrbaljah po svoj prilici razoren; ovdie je siedio knez, ko i je imao pod sobom i Konavlje; kasnie Trebinje i Popovo polje, bilo je podloženo porodici Pavlovića, ovi pako podlagao se je kralju bosanskom, a ne hercegu; ovdie je i biskupat bio u stara vremena. Konstantin Porfirogenita o ovomu miestu piše u poglavju 34. „Terbunitarum Canalitarumque eadem regio est, habet autem tam Terbunia quam Canale oppida, quae habitantur, haec: Terbuniam, Hormum, Rihsena, Lucabete et Zetlibe.“ Prie toga u poglavju 30. piše: „A Decateris incipit Terbuniae Principatus, porrigitque se Rausium usque, adversus montana Serbliae adjacet.“

Odstoji od Mostara 18, a od medje dalmatinske 6 satih. *Trebinja*, selo kèrstjansko, gdie su godine 1846. jezuite, iz Skadra protierani, kolegium otvorili. *Ljubinje*, dosta znatna varošica. *Popovo polje*, predielje od 30 ristjanskih selah; kèrstjani imaju 4 župe, a ristjani samostan *Zavalu*, jedan od znatnih samostanah; sela su pri strani, polje 6 satih dugačko a 1 sat široko, kroz njega teče Trebinšćica. *Kosijerevo i Dobričevo*, samostani ristjanski. *Ljubomir*, predielje slavno porodom Nemanića obieteli.

7. *Nevesinjska*, leži medju Trebinjskom, Mostarskom i Stolačkom; sva je kèršna i bèrdovita, zato dosta neplodna. Stanovnici su ristjani i malo Turakah. *Nevesinje*, varoš od 150 turskih kućah i niekoliko ristjanskih u miestu kèršovitu; odstoji od Mostara 6 satih. *Salempalanka* drugčie *Tartarović*, varošica.

8. *Nikšićka*, leži medju Trebinjskom, Nevesinjskom, Cèrnomgorom i skadarskim pašalukom; i ova je bèrdovita i dosta neplodna; stanovnici su ristjani i malo Turakah; miesta znatnia:

Nikšić, varoš s tvèrdjom u bèrdovitu miestu, blizu Cèrnegore. Godine 1806. Cèrnogorci i Rusi nemogoše ga uzeti. Odstoji od Mostara 28 satih. *Bagrana*, mala tvèrdja, gdie su Rusi godine 1806. po izdaji zaglavili, leži blizu Cèrnegore. *Grahovo*, poznato predielje ristjansko, koje se je bilo pod svojim knezom Jakovom odvèrglo od Turakah, i pridružilo k Cèrnojgori, gdie je bio vladika tvèrdju sagradio, al po ugovoru godine 1815. Grahovo opet pade Turcima u šake, koji tvèrdju razvališe, a trošak vladici platiše.

9. *Gačanska*, graniči se s Nikšićkom, Cèrnomgorom i Albaniom; kamenita i bèrdovita i neplodna. Stanovnici su ristjani i malo Turakah; miesta:

Gačko, drugčie izgovaraju i *Gadsko*, varoš s tvèrdjom blizu granice cèrnogorske, udaljen od Mostara 17 satih; miesto vèrlo kèršovito. *Klobuk*, mala tvèrdja, i ovdie su Rusi godine 1806. nenadno izginuli. *Piva*, predielje ristjansko, gdie na

vrielu rieke Pive imade samostan. *Rudine*, *Drobnjáci*, u komu su dva ristjanska samostana. *Pod malinskom i Biela*, *i Šaranci*, predielja ristjanska.

10. *Kulašinska*, graniči se s Gačkom, Fočanskom i Cèrnomgorom; bèrdovita i neplodna; stanovnici su ristjani i Turci. *Kulašin*, varoš s tvèrdjom u kèršovitom miestu na rieci Tari, udaljen od Foče 12 satih. *Tara*, predielje ristjansko, iz više selah sastojeće. *Dovolja*, ristjanski samostan.

11. *Fočanska*, leži medju Sarajevskom, Čajničkom, Višegradskom i Kulašanskom, od priašnjih mnogo plodnia; stanovnici su Turci i ristjani. Miesta znatnia:

Foča, varoš na Drini pèrva za Mostarom, stolica muselim-paše, miljavice; stanovnici su Turci i ristjani do 10,000; izmedju 17 džamiah, devet ih je olovom pokrivenih; miesto ovo znatno je poradi tèrgovine; ovdie se načinjaju dobri noževi (handžári) mali i veliki, koji se po svoj Turskoj raznose, udaljen od Mostara 24, a od Sarajeva 16 satih. *Jeleč*, mala varošica, al dobre tabake (kožare) ima.

12. *Čajnička*, graniči se s Višegradskom, Fočanskom, Plievljanskom i Sèrbiom; dosta je bèrdovita al prilično plodna; stanovnici su ristjani i Turci. *Čajnić*, varoš dosta znatna, tri sata preko Drine, stanovnici su Turci i ristjani; odstoji od Mostara 26, a od Foče 6 satih. *Goradje*, varoš na Drini, 3 sata od Čajnića daleko; ovdie je bio samostan ristjanski, u komu je bila tiskarnica cirilsko-cèrkvena. *Rudo*, varošica, kod utoka Lima u Drinu.

13. *Plievljanska*, graniči se s Priepoljskom nahiom; i ova je bèrdovita, planina Gusinje prosieca ju, al ima plodnih dolinah; stanovnici su ristjani i Turci. *Plievlje*, drugčie *Taslidža*, varoš dosta znatna, leži na drumu sarajevsko-mitrovačkom, udaljena od Mostara 38 satih. Stanovnici su Turci i ristjani, koji imaju samostan sv. Trojice, u komu su odprie stajali vladiko hercegovački; ovdie na blizu nalaze se rimski grobovi, a na njima nadpisi rimski, koje Engel u „Geschichte des Freistaates Ragusa“ godine 1807. navodi. *Priboj*, varošica na utoku Vuvca u Lim.

14. *Priepoljska*, graniči se s Plievljanskom, Sjeničkom i Jakovskom, pašaluka Pećskog; ova je dosta ravna i plodna; stanovnici su ristjani i Turci; znatnia miesta jesu:

Priepolje, varoš dosta znatna, kod rieke Lima na drumu sarajevsko-mitrovačkom; odstoji od Mostara 44 sata. *Mileševo*, selo, niegda slavno miesto od groba sv. Save, pèrvog sèrbskog archiepiskopa, od kog je prozvano vojvodstvo sv. Save, današnja Hercegovina, a vojvode nosili su naslov: „Čuvar groba sv. Save.“ Tielo cielo ovog svetca sažgao je godine 1595. Sinan-paša. (Vidi: „Vita S. Sabae Romae 1630.“ od bosanskog biskupa Tomka Mernjavića). U istomu samostanu krunio se je pèrvi bosanski kralj St. Tvèrdko, i bila je tiskarnica cirilsko-cèrkvena; danas sve je pusto. *Bielopolje*, varošica ristjanska na medji Albanie. *Hisardžik*, mala varošica.

Na Bosnu spada još *Zeta dolnja* s ove strane Morače, u kojoj su varoši s tvèrdjama: *Spuž, Žabljak i Podgorica*; sela: *Leško polje*, *Bukovci*, *Gorica*, *Kurilo*, *Plavnica*, *Golubovci*, *Jarmaki*, *Lomienici*, i više drugih. Ove tri nahie odtèrgnu od bosanskog pašaluka i pridruži skadarskomu Kara-Mahmut-paša skadarski godine 1788.

§. 15. *Kratki pogled na Hercegovinu.*

Južna čest Bosne do Zete, Dubrovnika, Cèrnegore i Neretve, koja od stolietja XV. naziva se *Hercegovina*, u staro vrieme zvala se je ilirski *Humska*, u poveljama „Holmska“ od različitih pisacah različito; od popa Dukljanina Zachulmia, Chelma i Chelmana; od splietskog archidiakona Tome, Chulmia i Chelmum; od Laonika Chuduergia; Zahlievnje od Orbina i Katančića; najpèrvi od svih napominje ju Konstantin Porfirogenita, i medjaše površno opisuje[1]). Od Dubrovnika po-

[1]) Cap. 30. De Adm. Imp. A Ragusio Zachlumorum Principatus initium habet, et ad Oronitium flumen tendit; oraque maritima Paganis, montana, quae ad septentionem Chrobatis, quae in fronte Serbiae contermina est.

čimlje *Zahumsko knežestvo* i proteže se do Neretve; k primorju graniči se s Neretvanskom; k planinama sieverno s Hèrvatskom, a iztočno sa Sèrbiom; na drugomu pak miestu[2]) piše: „Nad Zahumljenskom zemljom zapoviedali su najprie oni Rimljani, koje je car Dukljanin iz Rima ovdie naselio; poslie stanovnici od Obarah u sužanjstvo odvedeni, zemlja pusta ostala; koji sad ovdie prebivaju Zahumljani, Sèrblji jesu, od onoga kneza, što se je uteko k caru Herakliu; i Zahumljani rečeni su od planine Huma, i drugojačie slavenskim jezikom nazivaju se oni, koji za glavicom prebivaju; buduć da je ondie velika glavica — bèrdo, na kojoj su dva grada: Buna i Hum; i jesu u zemlji Zahumljanah gradovi, u kojima prebivaju: Stonj, Mokriscic, Josle, Galumianic i Dobriscic[3]). Humska imala je svoje vlastite knezove, velike narečene, koji su bili podložni kraljima prevalitanskim (slovinskim); stolietja X. napominje se Michael[4]). Mihalj, komu je papa Ivan X. knjigu pisao. Raški veliki župani, stolietja XII. oborivši porodicu starih kraljah prevalitanskih, učine se gospodarima i humske zemlje. Nemanja veliki raški župan poklo-

---

[2]) Cap. 33. Zachlumorum terrae Romani primum dominabantur, Illi niminum Romani, quos Diocletianus imperater Romaèo velut in coloniam deduxit, Romanorum igitur Imperatori prius parebat Zachlumorum regio, sedab Abaribus postea subjugata, et invinculis deductis ipsius incolis, tota haec regio deserta fuit. (Tko bi to mogao vierovati? ta tko bi ih po onim stienama i kèrčevim pohvatao!) Qui vero illic nunc habitant Zachlumi, Serbli sunt ab illo principe, qni ad Heracllum imperatorem confugit, et Zachlumi dicti sunt a monte chlumo nuncupato: et alias Slavorum dialecto Zachlumi dicuntur ii, qui post collem habitant; quando quidem magnus inibi collis est, in cujus vertice nrbes duae sunt, Bona et Chlum; sunt que in Zachlumorum territorio urbes habitatae, stagnum, Mocriscic, Josle, Galumanic, et Dobriscic.

[3]) Osim Stonja — Stagnum — grada u dubrovačkom okružju za ostala miesta ništa se nezna. Mokriscic, da nije Makarska? Galumlanic, Glamoč? Dobriscic, Dobraštica planina? Josle, Jasle.

[4]) Tomislava hèrvatskvog velikog župana. Farlati t. III. p. 94.

nio je bratji svojoj Miroslavu i Konstantinu. Miroslavu nastupi sin Andria, od ovoga imademo dvie povelje[5]), u kojima ugovara mir i priateljstvo s Dubrovčanima, i jedna na kneza splitskoga Gargana, s kojim ugovara mir godine 1245. Ovi knez budući dobar i miroljubeći, mnoga miesta izgubio je; predielje nad- i podplaninsko, u kojima su bili gradovi: Nevesinje, Dobarevo i Gacko, ban bosanski Barić otme mu; imo je sinove Vlatka, koi mu u mladosti umre, Petra i Radoslava[6]) pokopan leži u cèrkvi bl. d. Marie u Stonju. Po smèrti otčevoj nastupi sin Radoslav, poznat iz povelje godine 1254., kojom ugovara mir s Dubrovčanima[7]). Unuci Andriini, Nikola i Tolen, nisu više ništa osim Popova polja posiedovali, buduć da su im Branivojeva četiri sina sve zemlje oteli; medjutim i ova četiri brata Mihalj, Dobrovoj, Branko i Brajko, za dugo nevladaše; raširivši gospodstvo svoje od Cetine do zalieva kotorskoga steku nepriatelja bosanskoga bana *Stiepana* IV. koi svu Humsku osvoji i s Bosnom sjedini. Kasnie stolietja XV. bosanski kralji Humsku, s mnogim drugim miestima daruju porodici Hranića, koji su nad njom zapoviedali 94 godine, priznajući bosanske kralje za svoje vèrhovne glavare. Vlatko Hranić, sin Vuka Hrane kneza rudinskog, rodjen oko godine 1349., od kralja Tvèrtka I. ciele vojske vojvoda učinjen bude; sa 20,000 Bošnjakah bio je došao na polje Kosovo u pomoć Lazaru sèrbskom knezu protiva caru Muratu, gdie se je junački borio; godine 1389. 15. lipnja po izdajstvu Vuka Brankovića Turci nadvladaju Sèrblje, a Vlatko se u Bosnu vrati. Turci oplienivši Sèrbiu navrate se i u Bosnu, al ih junački dočeka Vlatko iste godine, i 20. lipnja strašno potuče; u znak svoje hrabrosti i zasluge steče od kralja Humsku; imao je tri

---

[5]) Od godine 1236. i 1248. sèrbski spomenici str. 6. i 14.

[6]) Ducange spominje samo Vlatka i Petra, koi je nastupio otcu, i tretjeg bezimenog, otca Vukosave, koja je udata za Barbia de Cruce plemića dubrovaćkog, ovo je po svoj prilici Radoslav.

[7]) Sèrbski spomenici str. 27.

sina: Sandalja, Vukca i Vuka[8]). Otčevo dostojanstvo dobie pèrvorodjeni sin Sandalj; ovog kralj Ostoja učini velikim vojvodom sve svoje vojske i opremi ga protiva Sigismundu kralju ugarskom godine 1410. Od Ugrah predobiven, nastaviši boj strašno ih potuče i zato ga Ostoja dostojanstvom otčevim nadari, davši mu uz Humsku još niekoja miesta oko Drine i Neretve; kasnie godine 1414. pošalje ga u pomoć Stiepanu sèrbskom Despotu protiva Musi, sinu cara Bajazeta. Grad u Dalmacii Ostèrvica bio je baština njegove žene Katarine, prodade ga Mletčanima godine 1411. za pet hiljadah dukatah[9]) Dubrovčanima pak pokloni, al pravie prodade godine 1419. svoj dio konavljanske župe, a Dubrovčani njemu pokloniše u gradu palaču, i dadoše mu u župi baštine u vriednosti od 3,000 perperah; nadalje, da se njemu i njegovoj porodici po mužkoj kèrvi daje na godinu pet stotinah perperah dubrovačkih; sliedeće godine 1420. daruje Dubrovčanima drugi dio Konavlja: Sokol, Obod i Captat, što je spadalo na Petra Pavlovića, kog je pogubio Isak vojvoda sultana Mehmeta, i poklonio bio rečenomu Sandalji; a Dubrovčani opet njemu palaču u Dubrovniku i baštinu u vriednosti 3,000 perperah i svake godine 500 perperah[10]). Imao je dvie žene, Katarinu i Jelenu, kćer Lazara Grebljanovića sèrbskog kneza, a udovicu Nikole Gare, palatina ugarskog, od nijedne poroda neimajući nastupi mu sinovac Stiepan, a sin kneza Vukca; umre Sandalj godine 1435. — Stiepan, bio je čoviek bez značaja, kao voda prelievao se je na svaku stranu, pun oholosti a prazna mozga, težio je za samosiljem, nastojao se je učiniti gospodarom nezavisnim od svog kralja, za koga je istina svoju kćer udao,

---

[8]) U poveljama tako dolaze: Sandalj, Vlakac i Vuk; a Du Cange i dubrovački pisaoci četvèrtog Vukića spominju, kog zajedno s Vukom pogubiše rodjaci Pavla Radenovića, kog je Vuk ubio.

[9]) I. Lucius L. 5. Cap. 5.

[10]) Vidi svèrhu toga Sandalja, povelje od godine 1419. 3. junia i godine 1420. maja 30. sèrbski spomenici str. 137. i 144.

al kod pape, ugarskog kralia i sultana često opade; svoje kneževstvo razširi od Dobrog polja do Novogpazara u duljini 12 danah; a u širini 4 dana, od Dubrovnika do Konjica; time ostalu Bosnu okèrnji i vlast kraljevsku oslabi, godine 1440. car Friderik IV. učini ga hercegom (vojvodom), odakle zemlja humska do današnjeg dana prozove se Hercegovina; njegov naslov bio je: „Stiepan božjom milostju herceg od sv. Save, gospodar Humski, i Primorski, i veliki vojvoda Rusaga bosanskoga, knez Drinski i k tomu.“ Godine 1451. nezadovoljan s jednom ženom zakonitom Jelenom, uzme sobi nieku Ceciliu Fiorentinku i s njom priljubodiastvo čineći, uvriedi sina Vladislava, koi s materom pobiegne u Dubrovnik; Dubrovčani ih dragovoljno prime, jer su imali rat sa Stiepanom, koi je bio uveo u svojoj zemlji nove gabele soli, pridruže sebi još bosanskog kralja Tomaša, te se rat ozbiljno zametne, i trajao je sve do godine 1453., ove godine posriedovanjem kralja ugarskoga i sultana pomiri se sa sinom i ženom i s Dubrovčanima[11]). Kad su Turci godine 1463. u Bosnu došli, herceg se je po svoj prilici tomu radovao, jer nije došao u pomoć kralju; car sèršivši posao s Bosnom i njega posieti, zemlju mu opustoši, i usili ga platjati danak godišnji od 25,000 dukatah, i sina najmladjega Stiepana uzme u tutiu. Umre godine 1466., od žene Jeline, kćeri gospodina Baoše[12]) imao je kćer Katarinu udatu za Tomaša kralja i Mariu za Ivana Cèrnoevića vojvodu

[11]) O ovoj razpri medju sinom Vladislavom i njegovim otcom Stiepanom, mnogi pisaoci pišu, da je toj razpri bio uzrok herceg, koi je sinu zaručnicu oteo; al priličnie istini, vidi se, da je Vladislav zajedno s materom Jelenom (koju pisaoci dèrže za Anu Kantakuzenku) pobiego u Dubrovnik i vojsku digao protiva otcu, koi je tog vremena uzeo Ceciliu, da njezin porod neokèrnji mu baštinu, koja njemu pripadaše po smèrti otčevoj.

[12]) Dubrovački i inostrani pisaoci, ovu Jelinu dèrže za kćer Momčila, a unuku kralja Vukašina? al iz povelje godine 1443. aprila 1. sèrbski spomenici str. 240. doznaje se, da je kći Baoše; po svoj prilici Balše gospodara zetskog.

cèrnogorskog; sinove Vladislava i Vlatka; od koje mu je žene bio najmladji sin Stiepan, od Jelene, ol od priložnice Cecilie, nezna se[13]). Po smèrti otčevoj bratja zemlju podiele medju sobom, Vladislav uzme *gornju* a Vlatko *dolnju* Hercegovinu s Novim; brat tretji Stiepan, bivši kod cara u tutii, poturči se, uzme ime Ahmet i postane begler-beg od Rumenlie[14]). Sultan Bajazet II. protiera obadva brata i Hercegovinu podloži sasvim godine 1483. Vladislav i Vlatko uteku u Dubrovnik, odavle pak u otok Rab, gdie Vlatko umre, ostavivši sina Augustina; Vladislav ode u Ugarsku, i po svoj prilici ono su unuci njegovi a sinovi Balše, koje godine 1566. Aleksander vojvoda moldavski preporučuje Dubrovčanima[15]). Piše Flavius Comnenus, da mletačka blagorodna porodica *Balza* ima podrietlo od Vladislava, a *Kosača* od Vlatka[16]).

Osvojivši Turci Hercegovinu, mnoge plemićke porodice izturče se, mnogi izsele se u Dalmaciu; oko Senja u Hèrvatskoj i Bačkoj i danas se zovu Bunjevci, od rieke Bune; sami kmeti ostanu, da zemlju Turcima obradjivaju. Hercegovina sdruži se opet s Bosnom i podpane pod vezira travanjskog sve do godine 1832., te godine car Mahmut učini vezirom Ali-agu Riz-

---

[13]) Buduć da u povelji od godine 1467. maja 28. stoji: „Gospoja i hercežica Cecilia ostavša od hercega Stiepana sa sinovim mi Bogodanim hercega Vlatka i kneza Stiepana“ Sèrbski spomenici str. 299.

[14]) Imao je za ženu Fatu kćer Mehmeta cara, od koje porodio je sinove Mehmeda i Ahmeta, kćeri: Humu, Kumriu i Gumriu, piše Comnenus Flavius. Koje godine ovi Stiepan došao je u tutiu, i kad se je poturčio, pisaocima nemože se vierovati; buduć da još godine 1470. — dakle 4 godine po smèrti otca svoga — daje sviedočanstvo s bratom svojim Vlatkom, da je primo od Dubrovčanah poklad otca svoga, i podpisuju se: herceg Vlatko i knez Stiepan. Sèrbski spomenici str. 303.

[15]) Vidi sèrbski spomenici str. 301.

[16]) Vidi obširnie kod Maura Orbinia str. 388—389. — Du Cange-a Illyricum vetus. Cap. 14. „Comites Chelmenses“ i Cap. 11. „Duces S. Sabae.“

vanbegovića, stolačkog muselima, davši mu od bosanskog pašaluka 14 nahiah, da vlada neodvisno od travanjskog vezira, na uzdarje, što godine 1831. nije pristao uz buntovne Bošnjake Turke, koji protieravši Ali-pašu carskog vezira biahu odabrali sebi za vezira Usein-kapetana gradačkoga.

Sedamnaest je godinah, odkad ovi siloviti paša nad Hercegovačkom sirotinjom rajom okrutnički vlada; nad rajom velim samom, jer je Turcima na volju pustio, da rade, štogod hoće, kao pravi *baše*; jer da ovo nije učinio, davno bi svoje gospodstvo izgubio, Turci bi ga ol protierali ol ubili. *Bašaluk* dakle u Hercegovini u podpunoj mieri vlada; Turci svi do jednoga pravi su dielom jeničari, a paša je jeničarah *aga*, samo što ime nenosi. Paša prepustio je Turcima, da od raje otimlju, štogod više mogu; pootimali su zemlje, novce i blago živo; a paša nad sve ostale. Samo jedan, mimoišavši druge neizbrojene, dogadjaj da navedem. Godine 1841. protiera u vrieme najžešće studeni iz Mostara preko 570 kèrstjanskih porodicah, na suhoj pravdi, a za uzrok navodeći, da se je odprie u onim kućama klanjalo, a sada se po vlaški Bog moli; tko je mogao svoju kuću odkupiti, taj se je u nju povratio, mnogi pak i danas ostali su bez njih, koje on svojim momcima pokloni; tom prigodom u ime *odkupljevine kućne* uzme 700 kesah. — Osim nebrojenih daciah, harač od dieteta pa do starca s glave na glavu 6 pletah, t. j. 22 groša, a u ostaloj Bosni 16 grošah, sveudamiu gradeći, svaki dan po jednog radina, kuća valja da mu daje bezplatno. Kad idje na vojsku protiva Bèrdjanima i Cèrnogorcima, što svake godine biva, kèrstjani o svome trošku i hliebu, valja da prednjače, i tako uviek dobiva tarući raju, da mu je manje din-dušmanah. Kad se vrati s boja, onda razreže opet na raju svoj trud i trošak. Za vrieme njegovog vladanja odselilo se je iz Hercegovine u dolnju Bosnu preko 10,000 dušah, a poginulo je u ratu i od nasilja do 2,000; al za ovo on ništa neće da zna, već na priliku, ako je bilo u jednom selu 20 kućah, te je polovina odselilo, to

ostavša polovina za sve mora platjati. Car i njegov divan za sve ovo znade, kanoti i zato, da je Ali-paša protivnik svake nove reforme, al ga dragovoljno tèrpe. Ali-paša znade im svoje laži u kučine zamotati, laž im za istinu prodati; on kazuje, da sveudiljni rat prisiljen je voditi s Cèrnogorcima i Bèrdjanima, i da tako neradi, davno bi car izgubio Hercegovinu; zato svake godine vojsku diže, tobože da mu nepriatelji priete, ode do medje, popali žita i zaplieni čitava kèrda ovacah, niekoliko čobanskih glavah otrubi, te se slavodobitan vratja u Mostar; a Cèrnogoracah i Bèrdjanah ni vidio nije, već sve svoju raju žalostnu. Tri sina imade, od kojih onaj najgori, u znak svog izdajstva na Dobrinji, postao je paša, te se sad imenuje Hafiz-paša i on gotovo sad od niekog vremena upravlja sám. Bojati se je, da po smèrti otčevoj on neostane vezirom na Hercegovini, a želja je obćenita, da se Hercegovina i Bosna opet sdruže pod jednim vezirom, buduć da je zemlja uboga, i bez žita iz Bosne nebi ni pó godine mogla biti; djumruci su veliki, zato svake skoro godine umiraju tamo ljudi od glada. Kad bi se sjedinile, onda bi se žito slobodno bez djumruka prenosilo, a osim toga lakše bi bilo raji jednog vezira, nego li dva uzdèržavati, i manje kavazah platjati.

Abecedni pregled

sviuh u ovom zemljopisu dolazećih imenah.

Opazke: *gr.* znači grad; — *vr.* varoš; — *tv.* tvèrdja; — *sl.* selo; — *pl.* planina; — *pr.* predielje; — *rk.* rieka; — *pd.* podor starog grada; — *sm.* samostan; — *st.* sastanak na medji t. j. raštela; — *nh.* nahia; — *ks.* kiseljak; — *tp.* toplice.

R.

Dio II.

DOGODOPIS.

Patriae scribere jussit amor!
Ovidius.

I. Uvod.

Prostor zemlje medju riekama: Savom, Unom, Drinom i morem jadarskim od stolietja IX. naziva se *„Bosna“* [1]. Od najdavnašnjih vremenah spadala je Bosna, na *veliku Iliriu* — Illyricum magnum, — koja imadiaše svoje kralje. Ovi kad budu od Rimljanah predobiveni, Iliriu razdiele na različite dèržave. Bosna spadaše na Panoniu drugu Konsularsku. Augustus pridruži je Dalmacii [2]. Po razdieljenju rimskog carstva godine poslie Isukèrstova narodjenja 379. na iztočno i zapadno, Bosna podpadne pod iztočno t. j. gèrčko carstvo. Oslabivši obadva carstva, u Bosnu i u druge ilirske dèržave najprie provale divji narod Goti stolietja V., sliedećeg pak stolietja VI. Gote protieraju Avari i s ilirskim zemljama zavladaju, al ni oviuh dugoviečno nebude gospodstvo. Pod Irakliom gèrčkim carom (g. 610—641.) slavenski narodi Hèrvati i Sèrblji protieraju Avare posvojivši ilirske zemlje, i svoje gospodstvo ute-

---

[1] Od degodopisacah ime ovo pèrvi napominje car gèrčki Konstantin Porfirogenita. De Adm. Imp. Cap. 31. In agro vero Bosonae — Civitates — Catera et Desnec etc.

[2] Farlati tom. 4. pag. 37.

meljivši. Bosna k iztoku Sèrbim, k zapadu Hèrvatima zapadne. Stanovnici u Bosni kano i u ostalim ilirskim zemljama od najdavnjih vremenah bili su Iliri pleme slavensko[3]). Gospodujući narodi Rimljani, Gèrci, Goti, Avari, vierovat nemožemo, da su stare stanovnike izkorenili, njihovo gospodstvo samo nad gradovim i u ravnicama bilo je, planine pako i bèrda uzdèržali su stari stanovnici; ovomu sviedočanstva netreba; svak razuman vidi, i najviše iz toga razložiti može, pèrvo, što Sèrbi i Hèrvati, nisu mogli naseliti u kratko vrieme ove zemlje, buduć da su se oni krenuli iz sievera ne kao narod, već kao jedno oddieljenje vojničko; drugo što znamo, da od blizu 400 godinah Turčin s Bosnom vlada, i da je u vrieme uzetja Bosne preko 60,000 u Aziu preselio, preko 30,000 u jeničare pokupio, a tko će izbrojiti, koliko ih je pogubljeno, i u druge zemlje odseljeno, pak i do današnjega dana narod bosanski u svojoj bitnosti se uzdèržao, i premda su mu rav-

---

[3]) Novii dogodopisci naši, nasliedujuć inostranske, o nama pisuće, stare Ilire neće da priznadu za slavenski narod, već povukavši se za Porfirogenitom, dèrže da su Slaveni stopèrv VI. stolietja u Iliriu došli, i da današnji svi Slaveni na jugu, jesu potomci Sèrbah i Hèrvatah, a o Bugarima i Slovencima, ništa i nespominjući! Inostranskim pisaocem i našim niekim tobožnjim dogodopiscima nitko se nečudi, al zaisto svak se ima čuditi slavnom piscu P. Šafařiku! koi Henete dèrži za Slavene; a da su Heneti bili Iliri, to nitko nesumnji; vidi njegova diela Ueber die Abkunft der Slaven i Starožitnosti Slowanské, pak i opet u ovom posliednjem dielu govori: da nikakvih Slavenah prie došastja Hèrvatah i Sèrbah u Ilirsku nije bilo; sravnivajući ovo, i jošte niekoja njegova protuslovja u obziru ovog predmeta, kazati se mora zaisto čudno razloženje!! — Tko se želi bolje o ovoj istini: da su stari Iliri bili slavenskog roda, uvieriti, neka čita slavnog Katančića osim drugih dielah osobito dielo: De Istro ejusque adcolis Commentatio etc. Budae 1798. — Dr. Lj. Gaja: „Tko su bili stari Iliri? vidi Danice Ilirske godine 1839. broj 10—15. zatim Slavjake g. I. Kukuljevića, dielce istina malušno al istoričko.

nice i doline većinom oduzete, ništa ne manje on briegove i sad dèrži, on se *Vlahom* i sad zove, kao što ga i bosanski vladaoci u svojim poveljama prie 600 godinah zvaše; on govori i sad oni slavenski južni jezik, kao što ga u našim rukopisnim ‚poveljama od stolietja XIII. čitamo. Bosna zemlja dobila je ime od rieke *Bosne,* kao što Rama od *Rame*; Rascia od *Raške,* po običaju slavjanskom kako i na primier Moravia od rieke *Morave* itd. i premda je to sasvim očevidno, ipak mnogi misle i pišu, da joj ime proizlazi od imena naroda *Besah* ili kako nieki kažu Bosah, koji se niegda prie došastja Hèrvatah i Sèrbah u ove zemlje, doselili biehu iz Tracie od Bugarah protierani. — Besi iliti Bosi, grana naroda getsko-tračkog, obitavali su zemlju od Nesta do Hema, zapadno Sèrdim u Misii, iztočno Odrisim, u dolini filipopoljskoj susiedi. Poznati su bili otcu dogodopisa, *Herodotu*, godine 71. po rodjenju Isukèrsta. Cara Oktaviana vojvoda M. T. Lucullus predobio ih je i pod rimsku zapovied metnuo. Strabo govori, da su narod razbojnički bili. Ovidio napominje u svom žalopievu, kako je nesnosno medju njima prebivati[4]). Besi, bili su zaisto narod slavenski — ilirski — od Gèrkah različit; tako se štije kod dogodopisca *Pagius-a* tom. II. „g. 315. u životopisu sv. Teodosia strojnika — Coenobiarcha — da je sv. Niceta sagradio u prostoru samostanskom cèrkve, u pèrvoj Bog se je slavio u gèrčkom jeziku, u drugoj Besi *svojim jezikom* božanstvene hvale pievahu; u tretjoj Armeni Bogu se moljahu; a u četvèrtoj iz tielesah ljudskih vragovi se iztieravahu.“ —

Da su Besanci potomci ovih Besah tvèrde dogodopisci: *Seb. Munsterus* u svojoj *Cosmographii* K. IV. *Lud. Tubero — Cervarius* Dubrovčanin[5]). *Ant. Bonfin* Neapolitanac

[4]) Vivere quam miserum est inter Bessosque Gaetasque. Ex Ponto Tris. III. El. X. v. 5.

[5]) Commentariorum Lib. 5. §. 4. Porro Bosinates Thraecum Bossorumque Soboles, olim Thracia a Bulgaris pulsi, eas regiones Illyrici in-

i Matie Korvina historiograf Dec. II. libro X. Peter de Réva pisaoc ugarski[6]). *Sim. Timon* po isti način dogodopisac ugarski[7]) i više drugih vidi kod *M. Orbinia* str. 345. — Koi vodja i koje godine su ovi Besi ovamo došli to se uprav kazati nemože, po svoj prilici na sverhi stolietja VI. Onog vremena dogodopisci o ovom preselenju Besah ništa nespominju, i ovo mučanje, mnogim služi za razlog, s kojim dokazuju, da današnji Bošnjaci, nisu Besah potomci. Al ovi razlog ništa nevalja: Koi dogodopisac kaže, kad su pèrvi Slaveni u Europu došli, i koji su ih vodje izveli? kako su se razselili? — i mnoga druga, koja mi danas zato neznamo, što o njima nitko nije pisao, a da su se dogodila, nitko nesumnja.

II. Bani bosanski.

Kako se god nemože vrieme naznačiti istinito, kad su se Besi u ovu zemlju iz Tracie doselili, tako isto niti se imena vodjah mogu znati. Ništa ne manje imali su bèrzo podloženi biti poglavarima prevalitanskim[1]) i to još stolietja VII.[2]). Stolietja pako IX. (g. 874.) *Budimir*, kralj prevalitanski sazove sabor u ravnini duvanjskoj, uredi svoje kraljestvo, i razdieli ga na županie, pravie, na banovine. Dandulus dužd i pisaoc mletački pod godinom 874. u svojim lietopisima sliedeća piše: „Jest pako Dalmacia pèrva od dèržavah gèrčkih, koja od iztoka ima Ma-

---

sederunt, quae Savo, Valdano, Drina amnibus, et mari adriatico, quod Dalmatiae protenditur, continentur.

[6]) Corona Hung. Cent. 7. Bosna, vel Bosnia, ab incolis, qui vulgo Bosnii olim et Bessi appelabantur, dicta regio etc.

[7]) Imago antiquae Hungariae pag. 18. . . . Auctor enim qui ante Turcicam scripsit Cronica Hungariae, Bessos vocat populos, cum quibus reges Hung. apud Savum bellabant.

[1]) Kraljestvo, nieki imenuju ovako, nieki dalmatinskim, nieki slovinskim, a nieki sèrbskim; kraljestvo ovo iz početka malušno i tiesno bilo je od prilike pašaluk skadarski, al kasnie kad se razširi, bèrzo propade.

[2]) Pejačević Colloquio 12. pag. 373.

cedoniu, od zapada Histriu, od poldneva more jadarsko i otoke liburničke; a od sievera jedan dio Misie: Od ravnine dakle Duvna — a plano Dalmae — do Histrie, nazvo je *Hèrvatska biela*; a od rečene ravnine do Drača, *Hèrvatska cèrvena*; a prama bèrdima, od rieke Drine do Macedonie, *Rascia*; a od rečene rieke s ovu stranu *Bosna* naimenovao je, i župane u svakoj postavio je[3]). Bosna dakle imala je svoje bane, koji su bili podložni kraljem više rečenim, al ovo podložtvo slabo je bilo dok najposlie sasvim, neodbace ga, i bani nezavisno stanu upravljati.

I. ŽELIMIR (Selimirus).

Oko godine 940. štîje se, da je pèrvi bio od banah bosanskih, koi nehtiede biti podložan svom gospodaru Tiešimiru, zato bi sbačen s dostojanstva.

II. KREŠIMIR (Kresimirus).

Kralja spomenutog sin, a brat Prelimirov, ovi od otca svoga bi poslan protiva neposlušnog bana Želimira s vojskom; uzmnoživši vojsku svoju s vojskom Čedomira bana od biele Hèrvatske, svog po materi dieda, pobi se sa Želimirom niže Jajca, nadbi ga i u Ugarsku protiera. Za nadarenje otac mu predade pod vlast bosansku banovinu. Po smèrti svog dieda Čedomira oko godine 970. nasliedi i bielu Hèrvatsku. Po Dukljaninu: Orbini, Du Cange, Pejačević, Farlati itd. pišu.

III. STIEPAN I.

Sin Krešimirov, po smèrti svog otca stupi na dostojanstvo bana bosanskoga. Bio je veliki priatelj Dubrovčanah; oko godine 1080. dodje u Dubrovnik sa ženom svojom, i od Du-

[3]) Ovo Dandulus piše kod Luoia L. 2. Cap. 3. i to po popu Dukljanskom kano i Orbini. pag. 211.

brovčanah liepo primljen i dočekan bude; u znak ovog prijateljstva, darovao im je tvèrdjavu Župu (Breno) sa spadajućim na nju zemljištem Gruž (Gravosa), Rieku (Ombla), Zatonj (Malfium[4]). Po smèrti ovog bana, porodi se u Bosni boj unutarnji, radi šta žena njegova Margarita otidje u Dubrovnik ponesavši sobom i blagajnicu; sv. križa, i više drugih svetacah moći, koja darova cèrkvi sv. Stiepana. Baveći se ona u Dubrovniku, sagradi cèrkvu na poštenje svoje zaštitnice sv. Margarite[5]) u kojoj i pokopana biaše. — Du Cange §. 4. Pejačević Coll. 12. pag. 374. Po Dukljaninu. Uzrok ovih smutnjah biaše:

IV. LEGET

Stiepana bana sin naravni — kopilan — koi zlo gledan u dvoru otca svoga, pobieže u Trebinje, gdie odhranjen biaše s Boleslavom rodjakom svojim, koi biaše sin kralja Prelimira. Oženi se s Lavicom , s kojom porodi 7 sinovah. Ovi Leget po nagovoru svojih Boljarah, pobi sve sinove, (osim Silivestra), kralja Prelimira, Bosnu sa svojim sinovima preote, i banom se na silu učini, al dugo u njoj nebanova: kuga bo njega i sinove pomori. Orbini pag. 219. Du Cange §. 5.

V. VUKMIR.

Poslie smèrti bana Legeta na banstvo stupi, Vukmir, sin Stiepana I. od druge žene, a ne od Margarite. Piše Lukari: da Boleslav Prelimira kralja sin a Vukmirov rodjak, bivši od njega uvriedjen, sa 10,000 vojnikah u Bosnu unidje, nju porobi, pak zatim Dubrovnik obsede, ištući Margaritu banicu bosansku popalivši žita i livade, i uzmavši ucienu od Dubrovčanah, vojsku natrag krenu. Du Cange §. 6.

---

[4]) Lukari Lib. 1, pag. 5. i 9.

[5]) Cèrkva ova bila je izvan grada, u vrieme rata ciparskog prenešena je rad pogibieli, u grad, kako se iz nadpisa vidi, obširnie vidi kod Farlatia Illy. sac. t. VI. pag. 41.

VI. KREŠIMIR II.

Brat Vukmirov, koga mletački pisaoci Murcimirom nazivlju. Ovi oko godine 994. imadiaše i hèrvatske zemlje pod sobom, koje biaše preoteo svome bratu Vukmiru. — Mletčanim Suringa. — Nevierojatno je, što Orbini pag., 347. i 394. piše, da ovi ban, neimadući sina već kćer, koja biaše udana za kralja ugarskoga, nekaže kog, zato da su se po smèrti bana ovog ugarski kralji činili gospodarima od Bosne i od Hèrvatske, al Bošnjaci i Hèrvati za takve ih nepriznavši, da su samo naslov zadèržali. Vidit ćemo, da kasnie ugarski kralji uzeše naslov od Rame. Poslie smèrti ovog bana, tko je Bosnom upravljao, pisaoci nespominju! Du Cange Cap. 9. §. 7.

VII. STIEPAN II.

Bodin kralj pokorivši odmetnika bana raškog, dodje s vojskom u Bosnu, da podloži i ovog bana, koga protieravši, namiesti za bana od Bosne svog priatelja kneza Stiepana oko godine 1070[6]). Ovi ban bio je veliki nepriatelj Dubrovčanah, koje za lašnje u podlogu imati sagradi nad njihovim gradom tvèrdjavu, i zapoviednikom postavi Vuka Gradiknu, koju poslie Dubrovčani, podmitivši Vuka a vojnike poopiavši licem na uskèrs godine 1116. uzmu i razvale. Vuka učine svojim vlastelinom, od koje obitelji izadju Gradići[7]).

VIII. TVÈRTKO I.

Od ovoga pisaoci ništa nespominju, izvan, da je bio podložan kralju prevalitanskom, ol dalmatinskom.

IX. BORIĆ (Boritzes, Boritius).

Od godine 1141—1168—27.

Ban ovi sasvim odciepi se od kraljah dalmatinskih, on je nezavisno Bosnom počeo upravljati godine 1141. Ivan Cinam,

[6]) Lukari Libro 2. pag. 10.

[7]) Miletius — Miletić — dubrovački najstarii pisaoc, i Serafin Razzi,

gèrčki pisaoc piše u knjizi 3., da je bio podložan Geizi II. kralju ugarskomu, i da mu je danak platjao[8]). Geiza ovi imajući boj s Emanuelom carom gèrčkim zovnu u pomoć i bana Borića, koi se je junački vladao i gèrčku navalu snažno uzbio godine iste koje je banom postao, što je Gèrke dotle ustrašilo, da poslie 13 godinah kad je Emanuel opet boj zametnuo sa ugarskim kraljem, nije prepustio svojim dalje od Drine robiti; al se bojna sreća promieni; godine 1154. udari s vojskom na Dešu velikog župana raškog i otme od njega Humsku. Milovan, biskup bosanski odprie spadao je pod vlast arcibiskupa splietskoga, na molbe dubrovačkoga mitropolite, podloži ga papa sad dubrovačkomu, s kojom promienom nebivši zadovoljan ni biskup ni ban, na liepo nemogavši se stvar dokončati, Borić uzmavši pomoć od ugarskoga kralja, digne vojsku te popali Župu, i dojduće godine obsede Dubrovnik. Dubrovčani zovnući pomoć od Kotoranah i Peraštanah, a imajući dobrog vodju Mihu Bobalića Bošnjake i Ugre protieraju od svog grada[9]). Po nastojanju biskupa trebinjskoga Borić mir sklopi s Dubrovčanima pod ugovorom: da Milovan biskup bosanski bude podložan dubrovačkom arcibiskupu, Borić pako da izplati štetu učinjenu, bojni trošak, i dar pristojan da im dade. Sramotni ovi ugovor, da učini i izpuni Borić, prisili ga

---

u lietopisim dubrovačkima Libro 1. Cap. 13. Opisuju obširno ovi dogadjaj.

[8]) Rieči su njegove: Cum autem ad Savum pervenisset — Emanuel — ad illud inde flumen deflexit, Drunam nomine, quod e superiori loco fractis ostiis Bosthnam a reliqua Serblia dividit; coeterum Bosthna non subest imperio archi-zupani Serbliae. Sed gens tunc temporis moribus suis, suoque magistratu agebat. . . . His cognitis rebus simulque intellecto Boritzen Bosthnae, regionis Dalmatiae, Exarchum, qui socius in bello erat Peonarchae (id est regi Panoniorum cui erat vectigalis) in suam redigere ditionem cupiens, fortissimos milites, ad conserandas cum Boritze manus, dimisit. Libro 3. kod Lucia Libro 5. Cap. 3.

[9]) Orbini pag. 347. — Farlati tomo 4. pag. 44.

Emanuel gèrčki car, Borić bo biaše njegov grad Biograd obsednuo u isto vrieme kad i Dubrovnik; Gèrci bo ga od Biograda protieraše, i na Bosnu navališe, ban nemogući dvostrukoj vatri odolieti, pomiri se s Dubrovčanima, a malo kasnie i s Gèrcima, pod tim ugovorom, da razkine priateljstvo s ugarskim kraljem[10]. — Godine 1155. kad je mir s Dubrovčani učinio, dao je povelju Benediktincima, otoka lakromskog, potvèrdivši im cèrkvu sv. Pankracia u otoku Mlietu, u miestu Babino-polje zvanom, sa svim posiedovanjim, koja na rečenu cèrkvu spadaju[11]. U ovoj povelji napominje, svoje rodjake, sinove i ženu. Obrana Milovana biskupa, i ova povelja dana samostajnicima katoličkim, sviedoče, da je ovi ban bio obreda rimskog. Imao je za ženu Lavicu kćer Tomaša Vukmirovića tog vremena velikog vojvode; od ove imao je više sinovah, al samog Kulina, pisaoci nam ime spomiaju. Poslie 27 godinah svog vladanja umre godine 1168.

Buduć, da će više putah biti spomenuto, uticanje kraljah ugarskih, u stvari bosanske, to najprie vidimo, kad su i kako su oni Bosnu, svojoj kruni pridružili, ol pravie pridružiti htieli. — O ovome različita su mnienja i mudrovanja ugarskih pisaocah, vidi Pejačevića Coll. 12. pag. 374. Sva ta umstvovanja s ovim izjasnjenjem nastojim popraviti. Iz prie rečenih, vidieli smo, da su bani nieki hèrvatski bili zajedno i gospodarima od Bosne. Hèrvatsku sv. Ladislav kralj ugarski skučivši pod svoju oblast, njegovi nasliednici dèržali su da i ciela Dalmacia i Bosna ima spadati na Ugarsku, što je Koloman i učinio krunivši se u Biogradu primorskom za kralja hèrvatskog i dalmatinskog. Suviše: Bela II. sliepi, imao je za ženu Elizabetu kćer Uroša velikog župana raškog; koja svomu čovieku donese pèrćiu — *dotem* — zemlje humske dio

---

[10]) Kod Raića: str. 165. — Gutri i Grai. Suprotivno pako piše Du Cange §. 10. da je Borić Biograd posvojio od cara Emanuela.

[11]) Vidi pomenutu povelju latinski pisanu, kod Farlatia t. 6. pag. 79.

jedan, koga natapa rieka *Rama*. Pèrvi, dakle od kraljah ugarskih Biela II. sliepi u jednoj povelji od godine 1138. nazivlje sebe kraljem od *Rame*[12]). Vidi; Tractatio post Illyrici novi p. 153. Kasnie pako kad se Patareni u Bosni pojave, onda na molbu i poticanje rimskih papah, ugarski kralji progoneći Patarene, povriede bosanskih banah nezavisnost, kako ćemo svojim redom vidieti.

X. KULIN.

Godin. 1168—1204—36.

Sin Borića, rodjen godine 1145. po smèrti otca svoga stupi na njegovo dostojanstvo godine 1168. Sliedeće godine sjedinivši se sa svojim svojacim sinovima Dešinim: Miroslavom, Konstantinom i Stiepanom Nemanjom, ustane protiva Radoslavu posliednjem kralju dalmatinskom, sinu kralja Draginje, i ovoga iz Zete protiera. Radoslav i brat mu Ivaniš prebiegnu u Dubrovnik; i budući da ih Dubrovčani na zahtievanje Kulinovo i Dešino, nehtiedoše predati, to ovi vojsku dignu na Dubrovčane, al biahu od ovih pobiedjeni[13]). Ovi ban iz početka svog vladanja bio je pravi katolik, kako se vidi iz poslanice papina Legata Teobalda[14]) na njega pisane godine 1180. A

[12]) Ugarski kralji naslov: Rame i Bosne za isto značeće, dèržali su, što se doznaje iz povelje kralja Ladislava IV. godine 1274. Kumanima dane, koje početak medju ostalimi: „Rhame seu Bosniae“ stoji. Peter de Reva, Corona Hungariae Centuria 7. kod Schwandtnera tomo 2. dokazuje, da je Andria II. naslov ovi donio iz Palestine, i neznadući za ovu Ramu u Bosni, misli, da je ovo ona Rama, od koje se spominje u sv. pismu III. kraljah 15. 17. Jozue 10. 28. Sudacah: 19. 11—15. Malo manja pogrieška jest i našeg Raića, koi piše na str. 162. „Rama ishodit' v' Hercegovině i pri Naroně vpadaet vo adriatičeskoe more.“

[13]) Orbini, Pejačević itd.

[14]) Kod Farlatia t. 4. pag. 44.. s nadpisom: „Culin Magno Bano Bosnae“.

poslie nek se oženi sa sestrom Stiepana Nemanje, koja biaše bogomilka, i on postade sliedbenik iste viere. Još godine 1174. bio je otajni njihov sliedbenik i u isto sliedbeničtvo privukao je svoju sestru Anu, njezina čovieka Miroslava, brata mu Konstantina i svog šuru Stiepana Nemanju raškog župana; dapače protierane iz Splita i Trogira bogomile u svoju ih dèržavu primi. Razumivši ova Emerik kralj ugarski prisili ga ići u Rim k papi, da ondie obeća ostaviti bogomilstvo; on istina, ode u Rim i pod zakletvu obeća, da unapriedak nit će on sliediti nauk bogomilah, niti iste tèrpiti u svojoj zemlji; al kako vidimo iz poslanice Vulkana kralja sèrbskog na papu Inocecia III. godine 1199. pisane, Kulin opet se je povratio na krivovierstvo[15]). — Godine 1197. Andria Emerika kralja brat otme mu zemlju Humsku, al po svoj prilici on je ovu zemlju natrag oduzeo, i banovinu svoju tako razširio, da je u duljinu 10 danah hoda imala. Ban ovi bio je pèrvi, koi je počeo dèržavu svoju uredjivati: mnoge inostrane zovnu u svoju zemlju, koji iz praznih miestah, sela i gradove zavedu, gvozdene majdane otvori; dvojici Dubrovčanah ustupi u gori Jagodini — miesto medju Sarajevom i Varešom, danas Našići zvano — gdie oni otvore rudokopnje gvoždja i srebra, jednu tvèrdjavu sagrade, koja za dugo vremena *mali Dubrovnik* zvala se je; iz ovih majdanah Dubrovčani su duže vremena znatne dohodke primali. Godine 1189. s dubrovačkim knezom Gervaziom i vlastelom učini ugovor tèrgovački, davši im pismo, da po njegovoj zemlji mogu slobodno tèrgovati[16]). Razpre vierozakonske mnogo su ga smetale. Inocencio papa razumivši ne samo od Vulkana, već i od splietskog arcibiskupa, da je Kulin a i š njim bosanski biskup Daniel pravi patarenski nasliednik, Daniela prokune, a i š njim sve sliedbenike, koji ako se nepokore, da im se sva dobra oduzmu; piše na Emerika kralja godine

---

[15]) Vidi Vulkanovu poslanicu, kod Pejačevića, i Farl. t. 4. pag. 45.

[16]) Vidi „sèrbski spomenici“ str. 2. pod brojem 1. latinski i bosanski pisanu.

1200., da usiluje Kulina sve krivoviernike protierati iz Bosne, a Bernardu arcibiskupu splietskom, daje oblast, lišiti Daniela biskupske oblasti, ako se nepokori. Videći se Kulin stišnjena sa svih stranah, ostavi bogomilstvo posve, i buduć, da je biskup Daniel bio umro, to on postavi biskupom Radogosta, kog čini posvetit, po Bernardu arcibiskupu dubrovačkom, sagradi svojim troškom dvie cèrkve, koje isti Bernardo posveti, kao ga liepo nadarivši vrati u Dubrovnik[17]); godine pako 1202 Bernarda spomenutog i archidiakona dubrovačkoga sa još nekoliko svojih Bošnjakah, kao poslanike papi Inocencia III. posla je s darovima, da izjave njegovu poslušnost i podložnost prama rimskoj stolici, moleći da mu papa svog poslanika pošalje, koi će mu biti od velike pomoći u obratjenju krivoviernikah. Papa ovo poslanićtvo dragovoljno primi, i pošalje mu svog poslanika Ivana Casaemaria, svoje kapele naslstojnika. Ovi poslanik medju mnogim obrati i niekakve kaludjere sv. Vasilie. Prednjaci, dakle od Patarenah i ovi samostojnici svoje obraćenje pismeno dadu poslaniku papina[18]). Poslanik zatim ode u Ugarsku k Emeriku, povedši sa sobom rečene prednjake — njih dvojicu — kod kralja bio je tada i sin Kulinov, koi pred poslanikom, kraljem i arcibiskupom Kološkim, obeća na ime svoje i otčevo, da više niti će oni sliediti nauk patarenski, niti će u svojoj zemlji dopustiti, da drugi sliedi, i ako bi ovo obećanje prestupio, da plati 1,000 markah srebra. Dva pako ona prednjaka, na ime svoje braće obećaše sva ona obslužit, koja im od papina poslanika budu naložena, obećanje ovo zakletvom potvèrdiše. Sva ova vidi iz knjige kralja Emerika na papu Inocencia III. pisane godine 1204. Kod Farlatia pag. 46. t. IV.

Vrativši mu se sin s ovakim ugovorom iz Ugarske, Kulin do malo vremena preminu godine 1204. On je imao za ženu sestru Stiepana Nemanje, koja udovicom za njega je pošla,

---

17) M. Orbini pag. 350.
18) Čitaj kod Farlatia t. 4. pag. 46.

kako joj je ime bilo, dogodopisci nespominju, tako isto ni dieci, koju je s njom izrodio imenah neznamo. Za 36 godinah njegovog upravljanja, tako je bila plodnost i obilnost u žitu i u svačemu, da poslie mnogo godinah, kad bi koja godina plodna bila, običavali su Bošnjaci reći: „Vratjamo se na vremena Kulinova“ [19]). Ovog bana potomci i sad se u velikom broju i bogatstvu nahode, u Bosni pod imenom: Bezi Kulenovići, a ima i grad na desnoj obali Une Kulen-vakuf.

Da u kratko štogod vidimo i od sliedbe Patarenah, koji se često u ovom dogodopisu spominju. Početnik ovih krivoviernikah, bio je nieki Vasilia Armenin, liečnik u gradu Tebrici, u Armenskoj. Osvadjen radi svojeg zlog i vieri Isusovoj protivnog nauka, po zapoviedi cara Aleksia Komnena s dvanaest svojih drugovah bude sažgan. Njegovi nasliednici, da se lašnje obrate, po savietu biskupa antiokenskog Todora, budu premiestjeni iz Armenie u Tračku oko Filibe godine 969. al se s njima protivno dogodi: miesto što bi od drugih bili izgledom i trudom obratjeni, oni druge k sebi privukoše i bèrzo se u Bugarsku uvukoše, gdie novo ime stekoše: *Bogomilah i Pavlićanah.* Sliedba ova iz Bugarske u Francezku predje, donešena po kèrstonoscima, koji su se iz iztoka vratjali preko Bugarske. Peter Bruysius pèrvi je počeo učiti, poslie njega Henrik, a najviše Peter Valdus, od kog Valdenjani — Valdenses — budu prozvani, kasnie pako Albigenses, od grada u Francezkoj tog imena, gdie ih je najviše bilo. Iz Francezke predju u Italiu, gdie Patareni budu prozvani, od latinske rieči *patior*, a naški tèrpiti, patiti, buduć da su bili pripravni svaku nezgodu prie pretèrpiti, nego se svog nauka odreći. Drugi pako dovode od milanskog predgradja tog imena, gdie su se sastajali. Iz Italie dodju u Dalmaciu, a iz ove u Bosnu, gdie pod obranom bana Kulina mnogo se razšire i u druge zemlje ilirske predju. Pod Kulinovim nadstupnicima još

---

[19]) M. Orbini pag. 350.

većma se razprostrane i sebi papu izaberu, koi je u Francezkoj svog namiestnika imao. Tomaš kralj iz Bosne ih protiera, nastane se u Hercegovini, a kad Turci dodju svi se izturče, kako ćemo u svom redu vidieti. Nauk njihov u sliedećim člancima zadèržavao se je: 1) Vierovaše dva početka, jedan od koga svako dobro, a drugi od koga svako zlo izhodiaše. 2) Svetog pisma knjige starog zavieta odbacivahu, izvan piesnih i prorokah, uzrok taj donoseći, da je od zlog početka — vraga — sastavljeno. 3) Sin i duh sveti da nisu prie godine 5,500. po stvorenju svieta bili rodjeni. Od sina da su Juda i ostali apoštoli bili rodjeni. 4) Boga otca vierovahu tielesna, njegov pèrvorodjeni sin zove se Sathaniel, ovi ustavši protiva otcu s nebesah bude sbačen, koi stvori zemlju, živine, i istoga čovieka. 5) Drugo rodjeni sin bio je *Rieč* nerazličit od Mihovila Arkangela, koi je s neba sišao i utvorno uzmavši na se put čoviečansku, utvorno tèrpio, umro, i uzkèrsnuo. 6) Malu diecu nisu kèrstili. Zatim odbacivahu nieka svetotajstva — sakramente — vlast cèrkovnu, i pravo tielo Isusovo u presvetoj ostii zanikivahu; posvetilište mise, i ženitbu izsmicavahu; štovanje prilikah za idolopoklonstvo dèržaše; učahu: da se viera utvoriti može, kad se u pogibieli nalazi koi ju izpovieda; štovaše vragove, da im nenahude. Za nikakve molitve nisu htieli znati osim *otčenaša*, koga obdan pet a ob noć sedam putah prigovarahu. Katolikah, kèrštjenje, govorahu, da je Ivanovo, a njihovo, da je Isukèrstovo, a ovo je po duhu svetom. — One, koji su na njihovu sliedbu prelazili, ovako bi kèrstili: glavi ovoga prinosili bi evangjelje sv. Ivana, zazovnuvši duha, sv. s pievanjem otčenaša svèršivali bi obred od svog kèrštjenja. Vidi kod Pejačevića Colloquium 5. pag. 160. Farlati t. 4. pag. 45. Protestantski dogodopisci, opisuju ih kao ljude dobre, učene i pravdu ljubeće, kao gradjane kriepostne, a najviše iz tog uzroka hvale ih, što su se cèrkvenoj vlasti protivili; al protestantima nečudimo se; „*Svaki pačak za svoj svraćak*“, veli poslovica. Kad su oni takvi bili, domorodci te su se opirali papinskomu uticaju, braneći na-

rodnu nezavisnost, jer su se svi uticali k Turcima, Turke protiva bratji svojoj zvali, i kad su imali pomoći bratju svoju protiva Turcima, to neučiniše: Herceg Stiepan, njihov odvietnik, nehtiede pomoći svog kralja! Radak pako predade na izdaji Bobovac Turcima, na posliedku pako svi se izturčiše, da dobrih mi i kriepostnih gradjanah.

XI. KULINOVIĆ (Culini filius).

Po smèrti otca svog Kulina nastupi na banstvo, kako se vidi iz poslanice Emerika kralja ugarskog na papu. Kako mu je ime bilo, dogodopisci nespominju, nit se znade, do koje je godine vladao. Promislívši ona, koja su prie učinjena za života otca njegova i one pogodbe s globom sjedinjene, nemožemo sumnjiti da nije pravi katolik bio[20]). Ništa ne manje Patareni, još većma užbune se i osile, na Kreševo, biskupski grad nasèrnu, dom obore i kanonike raztieraju, koji prebiegnu u grad Vèrhbosnu, a biskupa za 35 godinah nebude u Bosni. Andria kralj ugarski preporuči ih kraljevskom zapoviedju splitskomu mitropolitu godine 1207. Honorio III. papa god. 1219. pošalje svog poslanika Akoncia u Bosnu, koi ovdie god. 1222. umre. Dok je ovdie još Akoncio živio Patareni, učine sebi papu, koi u Francezkoj imadiaše svog namiestnika; kako sviedoči Konrad portuenski biskup i papinski poslanik u Francezkoj, u poslanici na arcibiskupa rotomagskog[21]).

XII. NIKOLA (Nicolaus).

Jeli ovi sin Kulinov ol unuk, dogodopisci šute. Du Cange i Farlati, poslic Kulina metju u redu pèrvog Sebeslava, al po-

---

[20]) Pejačević Coll. 11. pag. 381.

[21]) Kod Matea Parižanina, u englezkom dogodopisu na god. 1223.

grieśno. Uspomenu Nikole, nalazimo kod cèrkvenog dogodopisa Abrahama Bzovia, koi i u godini 1233. piše: da je Nikola odrekao se bogomilstva, i da je od dominikanah na katoličku vieru obratjen, obećavši da će ostati u vieri istoj, i davši im u zalog sina svog, bojeći se od kralja ugarskog, da mu gospodstvo neoduzme. Buduć Nikola, mnogim dokazima osviedočio svoje pravovierstvo, pisao je papa Gèrgur IX. kralju ugarskomu, da njemu i sinu mu dade Bosnu u posiedovanje. Dominikancima pako, da sina Nikola otcu povrate, buduć da o njegovom pravovierju nikakve sumnje neima[22]). — Farlati t. 4. pag. 48. ovog bana, samo za zemaljskog gospodara: Dynastu oliti spahiu dèrži, al se vidi suprotivno iz riečih Bzovia.

XIII. SEBISLAV (Zibisclaus).

Sin Nikolin stupi po smèrti otca svog na banstvo od Bosne. Papa Gèrgur IX. godine 1236. vladanja svog godine 10. piše ovomu banu i hvali ga, da je medju nebrojenim bogomilcima uzdèržao se u pravoj vieri, kano ljiljan medju tèrnjem, zato ga gèrli i njega sa zemljom Bosnom uzimlje pod obranu sv. Petra[23]). Medju pèrve zasluge ovog bana, te se broje, što je, kao pravi katolik godine 1238. biskupsku stolicu podignuo u gradu Vèrhbosni, koju su Patareni prie 35 godinah u Kreševu bili oborili, i katolici do tog vremena biahu bez biskupa[24]). Premda Sebislav biaše svu pomnju uložio, da

[22]) Vidi kod Pejačevića Coll 12. pag. 381.

[23]) Rieči su papine: „Te qui sicut laetantes accepimus inter Pricipes dioecesis Bosnensis, infectos macula haeretice pravitatis, existis quasi lilium inter spinas prosequendo solicite bene coepta, per quem valeat augmentum Christiani nominis authore Domino provenire, sincerae charitatis brachiis amplexantes personam tuam, et terram tuam cum bonis omnibus, quae in praesentia rationabiliter possides, sub Beati Petri protectionem recepimus etc. etc. 1236. sexto idus aug.“

[24]) Farlati t. 4. pag. 49.

iztrebi bogomilstvo, ništa ne manje sám nije mogao napriedovati, zato papa Gèrgur IX. zapoviedi kralju ugarskomu, Beli IV. da banu pomogne iztierati Patarene. Bela s vojskom pošalje svog brata Kolomana, bivšeg kralja od Lodomerie — Galicie — a sad bana slavonskog, koi u Bosnu s vojskom nadošavši Patarene pokori, i silu njihovu slomi. Pod ovim banom Tatari prešavši iz Hèrvatske udare na Bosnu, nju oplienivši vrate se kao razbijeni na grobničkom polju — preko Sèrbie[25]). Godine 1242. umre Sebislav.

XIV. NINOSLAV.

Sebislava bana sin, umèrvši mu otac zauzme njegovu vlast. Ovoga Ninoslava nahode se dvie povelje, pèrva od god. 1236. darovana Žan Dandulu i svoj obćini dubrovačkoj potvèrdjuje tèrgovački ugovor od Kulina učinjeni. Sebe imenuje: „Matej, a odmielom Ninoslav ban bosanski veliki“; druga je pako od godine 1239. darovana Jakovu Delfinu dubrovačkom knezu i svoj vlasteli dubrovačkoj, vidi sèrbske spomenike str. 7. str. 14. Imajući Splietjani rat s Trogiranima, ban se sdruži sa Splietjanima, i ove pomogne; za to se na njega razsèrdi Bela kralj, i kad se je godine 1244. mir ugovarao medju Splietjanim i Trogiranima posriedovanjem kralja, poimenice bude ban Ninoslav izvadjen[26]). I pod ovim banom Patareni se na novo oporave i posile, zato papa Inocencio IV. zapoviedi Benediktu kalločkomu arcibiskupu, da digne na njih kèrstonosnu vojsku, što on i učini godine 1246. dodje s vojskom, na njih udari i razbije ih: mnogi poginu, više ih se obrati, a nieki razbiegnu se[27]), Pišu dogodopisci[28]), da Bela kralj, htiući se osvietit Ninoslavu, što je Splietjane pomogo protiva njegovim

[25]) Toma archidiakon a historii salon. C. 40.

[26]) Toma archidiakon u historii sal. Cap. 47. kod Lucia.

[27]) Farlati t. 4. pag. 53—54.

[28]) Farlati tom. 4. pag. 54. Pejačević Coll. 12. pag. 350. i mnogi drugi, al s čim bi ovo posviedočili drugog neimadu starieg dogo-

podložnicima Trogiranim, poslao na njega niekakvog barona niemačkog Ivana Kotromana s vojskom. Ovi, da je Bosnu osvojio, i da je od kralja banom postavljen, od koje porodice da su izašli ostali bani bosanski. A dogadjaji nam protivno kažu, iz kojih vidimo, da kralji ugarski banovinu bosansku nisu davali ikakvom boljaru, već je sebi i svojoj porodici uzdèržali, tako u pomirenju kralja ugarskog s Otokarom kraljem českim godine 1271. imenuje se Bela Stiepana kralja brat „Dux Machowiae et Bosnae". Ovi Bela poroda neimajući, dostojanstvo prodje na brata Stiepana, a po smèrti njegovoj na Ladislava. Ladislav kralj predade Bosnu materi svojoj Elizabeti, ova po zapoviedi pape Nikole III. izdade naredbu god. 1280. protiva Patarenim bosanskima, na kojoj naredbi stoji podpisana: „Elisabetha major Regina Hungarie, Ducissa de Machov et

---

dopisca od M. Orbinia, evo što on piše: „Cotromano Tedesco uomo famoso nel armi. Il quale venendo in Bosna e trovatola senza signore, lo occupó facilmente" al odklen je Orbini ovo cèrpio? i budući, da nigdie ovog barona Ivana Kotromana, i njegovog Bosnom zavojevanja, uspomene, niti kod ugarskih, niti kod dalmatinskih pisacah imade, dakle zajedno s Du Cangeom Cap. 9. §. 13—14. sumnjim o poviesti ovoj Orbinia, scieneći, da su Orbinia ol onog iz kog je on cèrpio imena: Colomanus, Calomanus pomela, s Cotromanus. — Istina, da Don Lorenzo Miniati, u knjigama Le Glorie cadute etc. etc. Venezia 1663. navodi jednu povelju od godine 1268. (1278.) Stiepana Kotromanovića, darovanu županu Radivoju Ohmučeviću; al se ja pribojavam, da ova povelja nije slična onoj, koja se nahodi u knjižicama: De regno Bosniae ejusque interitu etc. etc. Venetiis 1781. auctore Prudentio Narentino. I koja je darovana Vukosavu Vladimiroviću od Ivana Kotromana, pod koim se čita: Datum Oviae in Bosnia in consilio generali die 1. Aprilis 1010. t. j. pisano u Jajcu godine: hiljadu i desete. Sličnim dakle poveljam, malo čoviek pametan može vierovati. Spomenuti Prudentius, mnogo u rečenom dielu mudruje: tako pag. 4. piše: da je Henrik II. zapada car poslao Ivana Kotromana godine 1010. da Bosnu odciepi od iztočnog carstva, i pridruži je k zapadnom; al s ovakim mudrovanjem, nije vriedno vrieme gubiti.

de Bosna“ — godine 1282. Pavo Šubić Brebirski kupi od Ladislava kralja gospodstvo nad Bosnom[29]). Dragutin kralj sèrbski otme je i Ladislavu i Pavlu. Dragutin pošalje svog poslanika papi Marina archidiakona barskog, po komu medju ostalim papu Nikolu IV. moljaše, da bi našao liek protiva krivovierstvu Patarenah bosanskih. Papa odpisao je godine 1291. i dva postavio inquisitora „heretice pravitatis“ t. j. iztraživaoca krivoviernićke zloće[30]).

XV. PAVO ŠUBIĆ,

Od stare obitelji županah brebirskih, Stiepke bana dalmatinsko-hèrvatskog sin; ovi je još godine 1283. od Ladislava Kuna kralja ugarskog, kako prie spomenuti, kupio bosansko carstvo, al od Dragutina kralja sèrbskog bude izmetnut. Kasnie pako godine 1302. otme je od njegovog nasliednika kralja Milutina, s krunom je ugarskom sjedini, a od Karla ugarskog kralja gospodstvo nad banom primi. Ovi u povelji Rabnjanim, darovanoj godine 1303. podpisuje se: „Banus Croatarum, et Dominus Bosnae.“ Ostala njegova diela, koja je učinio u Dalmacii čitaj kod Lucia L. 4. Cap. 3. — Umro je godine 1311.

XVI. MLADIN ŠUBIC.

Sin Pavlov, još za života otca zvao se je: drugim banom bosanskim, tako u povelji Splietjanima darovanoj godine 1302. podpisuje se: „Mladinus Croatorum Banus, Comes Jadrae, princeps Dalmaciae, et secundus Bosnensis Banus.“ Godine 1319. opomenu ga papa Ivan XXII., da Bogomile iz svoje zemlje protiera, al Mladin biaše gori od ikakvog Bogomila, zloće njegove opisuje Michas Madius pisaoc onog vremena Cap. 18. koje Hèrvati i Bošnjaci podnositi više nemogavši, dignu oružje protiva njemu, i dignu ga s dostojanstva godine

[29]) Vidi Lucia L. 4. Cap. 3.

[30]) Vadingus t. II. kod Farl. t. 4. pag. 53.

1322. On pribiegne Karlu II. ugarskomu kralju, od kog bude priazno dočekan, al kralj razumievši njegovu zloću baci ga u tamnicu, gdie i ohladi[31]) a Bošnjaci sebi drugog bana odaberu.

XVII. STIEPAN III. LINI.

Ovi biaše izmedju prednjakah bosanskih, koji se odmetnuše od Mladina bana godine 1322. protieravši Mladina banom postade, od pisaocah „Lini“ prozvan[32]). Od Branivojevih sinovah preote Humsku. Ovomu Trogirani godine 1326. knjigu pisavši, ovaki mu naslov dadoše: „Magno et potenti Domino, Domino, libero Principi et Domino Bosnae, Ussorae, Salae et plurium aliorum Locorum, atque Chelmi Comiti[33]), t. j. velikomu i mogućemu gospodinu, gospodinu, slobodnom knezu i gospodaru od Bosne, Usore, Soli i mnogih drugih miestah, i od Humske županu.“ Medju ostalom diecom imao je: Stiepana, u banstvu nasliednika, Miroslava, prezimenom Konstantina i Vladislava; kćeri: Danicu i Katarinu udanu za Petra župana humskog: za ženu imao je Elizabetu od porodice kraljah poljačkih. U vrieme Pavla i sina mu Mladina, Bogomili t. j. Patareni, koji su prie bili stišnjeni od ugarskih kraljah i koločkih arcibiskupah Ugrina i Benedikta posile se, i iz susiednih dèržavah mnogi se ovamo dosele. Zato papa Ivan XXII. piše Stiepanu banu, njegovoj ženi Elizabeti i kralju ugarskom Karlu godine 1325[34]). Bana

---

31) Lucius L. 4. Cap. 13. — Du Cange 9. §. 15. piše: iz kojih očito vidi se, da je nevierojatno što Orbini piše od Stiepana iz plemena Kotromanah, bosanskog bana godine 1310. umèrvšeg.

32) Du Cange Cap. 9. §. 16. Farlati i mnogi drugi pisaoci ovog Stiepana Linog miešaju sa ovim sliedećim, sám spomenuti Du Cange i Lucius razstavljaju, al i oni miešaju činjenja jednog s drugima.

33) Lucius L. 5. Cap. 3. u Monumen. Trogirskim.

34) Sadèržaj knjigah vidi kod Farlatia t. 4. pag. 57. naslov banu: „Dilecto filio nobilí viro, Principi Bosnensi.“ Banici: „Dilectae in Christo filiae nobili mulieri, Principisse Bosnensi.“

ponukuje, da nastoji oko obratjenja Patarenah, da priazno primi iztraživaoce — inquisitore — osobito franciskana Fabiana. Što je Stiepan učinio primivši godine 1330. uljudno rečenog Fabiana i pomoć mu svoju pridruživši. Koje je godine umro, nezna se.

XVIII. STIEPAN IV. STIPIĆ (Stipocius).

Sin najstarii Stiepana III. otca nastupi. Buduć da je u ljubavi i skladu živio s bratjom svojom slušajući mater, to boljari bosanski počmu nenaviditi, i nastojati, kako bi ih zavadili, oli s dostojanstva uklonuli, zato bi usilovan biežati s bratjom, sestrama i materom. Stiepan s materom Elizabetom pobieže u Dubrovnik, bratja Miroslav i Vladislav u Hèrvatsku a sestra Danica u Rim, gdie bèrzo groznica na nju napane i umori ju; u Rimu bude pokopana u cèrkvi kod Minerve, s nadgrobnim nadpisom „Hic Jacet Diana Illyrica“ t. j. ovdie leži Danica ilirska.“ Stiepan i bratja mu po nastojanju Dubrovčanah pomiri se s Bošnjacima, te vrativši se natrag u otačbinu i Bosnom mudro počme vladati. Sagradi sebi dvor niže Bobovca na sastanku riekah Dobre i Tèrstivnice, gdieno je danas Sutiska godine 1333. prodade Dubrovčanima poluotok *Rat* za 500 yperperah t. j. 180 dukatah, da mu platjaju na godinu. Iz knjige Benedikta pape XII. na župane hèrvatske: Nelipića, župana kninskog, Budislava Bernarda i Pavla kèrbavske, Dujma i Bartula senjske, Mladina mladjeg i Jurja župane kliške pisane godine 1337. vidi se da je bio zanemario franciskana Fabiana, i uztegnuo mu svoju pomoć te nije mogao napriedovati u iztrebljenju Bogomilah, i zato papa ovim županima rečenog Fabiana preporučuje[35]). Godine pako 1340. bivši u Ugarskoj franciskanski general Gerardo, po nagovoru kralja Karla dodje u Bosnu, njemu ban na susriet izadje, čuvši nje-

[35]) Vidi kod Farlatia t. 4. pag. 59.

govo ponukovanje obrati se na vieru katoličku[36]); dozovne mnoge franciškane, kojim samostane pogradi i dobrima nadari. Orbini piše, da je ovi ban na katoličansku vieru bio obratjen od kanonika dubrovačkog Bobalića, koi je banov veliki tajnik bio. Stiepan imadiaše veliko priateljstvo s ugarskim kraljom Karlom i njegovim sinom Ljudevitom, komu triput s vojskom došao je u pomoć, pèrviput godine 1345. kad je Zadar obsiednuo; drugiput kad je na Hèrvate, a tretjiput kad je u Erdelju na Tatare Ljudevit išao. Ban ovi imao je boj sa sèrbskim carom Dušanom godine 1350. Baveći se Dušan s vojskom u Romanii, Bošnjaci opliene i pèrobe njegove susiedne zemlje, zato on vrativši se s boja gèrčkog naumi Bošnjacima vratiti žao za sramotu, te spomenute godine s 50,000 vojnikah nasèrne na Bosnu i mnoga sela popali. Dušan izko je za naknadu učinjene sebi štete, Humsku, i banovu kćer pèrvorodjenu Elizabetu za svog sina Uroša. Ban ni na jedno nije htieo pristati, već se s vojskom ukloni u miesta bèrdovita, šumom putove zasieče, da mu sa svom silom nikako nahuditi nemogaše. Elizabeta bila je u gradu Bobovcu, ovoga Stiepan obsiedne, al zaludu; najposlie Dubrovčani i Mlečani sklone bana i cara te se pomire. Dušan bude zadovoljan s niekoliko susiednih miestah, što je zadèržao i svojim velikašima Lazaru Grebljanoviću i Uglcši Mèrnjaviću podielio, i s naslovom *kralj Bosne.* Godine 1356. umèrvši Dušan i ovo sèrbsko gospodstvo u Bosni prestane. — Ban Stiepan neimadiaše diece mužke, već samo dvie kćeri *Elizabetu* prie spomenutu udatu za Ljudevita kralja ugarskoga i *Dragu*, koja kod sestre u dvoru kraljevskom biaše. Svojoj kćeri na pir u Ugarsku pošavši umre godine 1357. i bi ukopan u Mileševu u cèrkvi sv. Nikole samostana franciškanskog, kog biaše isti Stiepan na rieci Bosni sagradio[37]).

---

[36]) Raynaldus i Vadingus kod istog na istom miestu.

[37]) Orbini, Du Cange, Farlati, Pejačević i drugi.

XIX. TVÈRTKO II.

1357—1376—19.

Rodjen 1335. umro 1391. živio 56 god.

Sinovac Stiepanov, a sin Vladisavljev[38]) po smèrti strica nastupi na banstvo godine 1357. od 22. godine dobi svoje. Tvèrtko upravljaše sva po sviètu matere svoje Jeline, koja biaše žena pametna i razborita. Niekoji bosanski boljari nemogoše gledat da im žena i ludo momče zapovieda. Ovim biaše glava Pavo Kulišić ban od Usore, vojsku digne i banom se od sve Bosne učini. Tvèrtko bèrzo skupivši vojsku Kulišića nadbie, živa ga ulivati i u tamnicu baci, gdie je smionstvo svoje smèrtju platio. Ljudevit kralj ugarski na izlik hotiući se radovati što je nepriatelja predobio, pozove ga sebi u Ugarsku. Ban nikakvom se zlu nenadajući ode; od kralja bude priazno dočekan i ugostjen; Ljudevit se radovaše istina al ne što je ban predobio nezadovoljnike, već što je njega u svoje mice uhvatio, jer kad ban podje kući, kralj ga zastavi, i nehtiedne ga prie pustit, dok mu Humsku nepokloni, govoraše bo Ljudevit, da po pravu spada na njega kao pèrćia — dos — njegove žene Elizabete, banove stričevke. Na miesto Humske kralj mu dade Neretvu, Imocki i Novi. Malo kasnie ban opet ode u Ugarsku, i miesto sebe postavi za upravitelja svoju mater Jelinu. Boljari nemogući podnieti, da im žena upravlja Bosnom, dignu oružje. Bune ove početnici biahu: Dabiša sin naravni Miroslava strica banova, gospodar neretvanski; njegovi sinovi: Vladislav, Purčia i Vuk, koji oko Drine, Bosne i Usore posiedovanja imadiahu, zatim Senko Mladinov sin, gospodar zemlje medju Konjicom, Nevesinjom i morem. Ovi protieraju banovu mater, te banom učine Stiepana Vukića, brata Tvèrtkova. Čuvši ovo on, uteče se k priateljima, koji

[38]) Vidi povelju njegovu od godine 1387. u sèrbskim spomenicima str. 97. broj 77.

mu dadu pomoć, s kojom on na nepriatelje nasèrne i njih razbije, nieke pohvata, a nieki se razbiegnu. Vladislavu oči izvadi. Vuka u tamnicu baci, a Purćia u Ugarsku uteče; Dabiši dobra oduzme, a brat mu u Ugarsku k Ljudevitu kralju uteče[39]) moleći ga, da mu bude u pomoći; što on težko dočeka tu prigodu, te vojsku godine 1359. pošalje na bana pod načelničtvom Nikole Kontha palatina i Nikole Primasa ostrogonskog. Boj se zametne pod Srebrenikom, gdie Ugri budu junački potučeni i razbijeni. Turocius Cap. 18. pag. 190. Još se je dèržao Senko i na njega ban nasèrne i zemlje mu otme. On prebiegne u Dubrovnik, zato Tvèrtko oružje digne i protiva Dubrovčanima. Senko videći ova, a bojeći se da porad njega Dubrovčani na Belaj neudare, prebiegne k Altomanu užičkome županu. Tvèrtko došavši u Dubrovnik, dubrovačka gospoda vlasteli prime ga ne kao nepriatelja već kao priatelja, gdie ga sa svom svetčanostju ugoste godine 1367. a on im svojim pismom potvèrdi ugovore i priateljstvo, koje sü imali s njegovim stricom Stiepanom banom[40]). Na molbu Dubrovčanah skloni se Tvèrtko te se pomiri sa Senkom godine 1368. i pokloni mu niekoliko zemlje oko Nevesinja. Znadući Tvèrtko,

---

[39]) Odavle pisao je o papi, da mu dopusti u Rim doći, tuži se na brata svoga Tvèrtka, kako ga progoni zarad viere katoličanske, lišivši ga sviuh baštinah. Papa Urban V. odgovara godine 1369. tieši ga, da dragovoljno podnese nepravde sebi od brata učiujene; dopušta mu, da može doći u Rim, i preporučuje ga obrani Ljudevita kralja ugarskog. Vidi papinu knjigu kod Farlatia t. 4. pag. 62. Na papinu molbu, Ljudevit ga je preporučivo bratu i molio za njega, al mu se Tvèrtko nesmilova odmah, već mnogo kasnie kad je kraljem postao, i to na molbu svoje matere.

[40]) Vidi sèrbski spomenici str. 72. pisana u Dubrovniku povelja 1. junia 1367. — Imadu još dvie povelje ovog bana na Dubrovčane: pèrva je str. 73. br. 59. „pisano u našemu gradu Bobovcu sedmi dan mieseca febr.“ neizviestno koje godine; druga je: str. 80. br. 65. kojom oslobodjuje Dubrovčane od platjanja carine, pisana pod Bobovcem 1375. 9. febr.

koliko mu zla učini Altoman župan užički, primivši pod svoju obranu njegovog nepriatelja Senka Mladinovića, gledaše zgodu, kako bi mu se osvetio. Ta mu zgoda dodje godine 1368. kad ga pozva na pomoć protiva Altomanu, knez sèrbski Lazar, koga predobivši, posiedovanja njegova sebi uze. Kasnie pako godine 1374. Trebinje, Dračevicu i Konavlje od Baoše zetskog župana otme. Kad kralj sèrbski Vukašin pogine, to Tvèrtko prenese gospodstvo svoje i u rašku zemlju, te banovinu svoju razširi k iztoku i pódnevu[41]).

III. Kralji bosanski.

(God. 1376—1463=87.)

I. STIEPAN TVÊRTKO I.

God. 1376—1391=15.

Slavodobitan u nutra i na dvoru Tvèrtko, predobivši svoje nepriatelje, razširivši svoju vlast i izvan medjah Bosne — i videći, da mu više ništa nemanjka, izvan naslova i časti kraljevske, naumi i ovo uzeti, s privoljenjem kralja ugarskoga Ljudevita. Godine 1376. čini se kruniti viencem kraljevskim u samostanu Mileševu[1]) od Ave mitropolite gèrčkog, uzmavši sebi ime Stiepan Mirče[2]), prozvavši se kraljem sèrbskim, bo-

[41]) Orbini, Du Cange, Pejačević i drugi.

[1]) U bosanskoj poviestnici dva se napominju Mileševa: jedno je bilo na rieci Bosni, danas u gradačkoj nahii zvano Mileševac, a drugo je Mileševo u gornjoj Bosni t. j. Hercogovini, gdie je bio pokopan sv. Sava Nemanjić, gdie se je njegovo tièlo cielo nalazilo, i gdie je Tvèrtko bio krunjen.

[2]) Tvèrtko na uspomenu svog strica Stiepana uzme ime sebi Stiepan, a opet njega sliedili su svi kralji bosanski, te se Stiepanom prozvaše; al Mirča kaže Orbini, da se je nazvao za što, i što to znači? dosegnut nemogu, tim više, što u njegovim poveljama traga tomu imenu neima, već je njegov naslov bio: „Stefan Tvèrtko milostju božjom kralj Srbljem, Bosni i Primorju.“

sanskim i primorskim[3]). Smàrt kralja Ljudevita godine 1382. još ga mogućnieg učini. Svu Humsku do vode Cetine sad preuze. Za lašnje tèrgovinu morsku sebi privući, sagradio je bio još kao ban godine 1373. na utoku Neretve u more grad Bèrstenik, koi buduć da je Dubrovčanima mnogo smetao, na njihovu molbu sruši ga. Sad pako godine 1379. sagradi drugi grad u župi Dračevici, kod mora, naimenuje ga sv. Stiepan, koi i danas stoji u Boki kotorskoj pod imenom Novi — Castel nuovo. — Ovdie je on napravio slanicu i tèrg soli uveo. Buduć da je i ova tèrgovina soli bila protivna ugovorima, koje su činili Dubrovčani s raškim gospodarima, to Tvèrtko na njihovu prošnju ukine godine 1382. svojim pismom[4]). Protiva svojoj rodici, Elizabeti i njezinoj kćeri Marii podpomagao je nezadovoljnike: Ivana, priora vranskog i Ivana bana hèrvatskog dotlen, dok Elizabeta glavom neplati, a Maria tamnice nedopade; zamutivši dakle u Ugarskoj olakšao je sebi mnogo, te je svoje tvèrdjave Usoru i Dobor zauzeo, koje dotlen biahu u tudjim rukama. Oružje svoje godine 1388. prenese u Dalmaciu, gdie osvoji: Kliš, Trogir, Kotor, Šibenik i Spliet, svu gotovo Dalmaciu izvan Zadra[5]). Više bojevah imao je s Turcima. Kastriota Ivan, nagovori, ol upravie navede Murata cara hoteći mu se osvetiti, da na Bosnu udari, a medjuto Tvartka o toj stvari izviesti. Car pošalje Lalu Schachina, koi s vojskom u Bosnu usèrne, na kog iz zasiede Tvèrtko nasèrne, i strašno ga razbie, gdie 15,000 turskih vojnikah zaglavi a vojvoda Lale jedva uteče. Godine 1389. knezu sèrbskom Lazaru na polje Kosovo protiva caru Muratu pošalje vojenu pomoć od 20,000 vojnikah, i pred njima svog velikog vojvodu Vlatka

---

[3]) Vidi njegove povelje u sèrbskim spomenicima str. 80. broj 66. pisana u dvoru Tèrstivnici, u cèrkv sv. Gèrgura god. 1378. 10. aprila, u kojoj kaže, da je naslicdnik sèrbske i pomorske zemlje.

[4]) Vidi sèrbski spomenici str. 85. broj 68. „Pisano na Bišći u pogradi god. 1382. dec. 2.“

[5]) Lucius L. 5. Cap. 3.

Hranića. Vlatko i njegovi vojnici hrabro su Turke napadali, al Turci po izdajstvu Vuka Brankovića, zeta Lazarova, Sèrblje nadbiše 15. lipnja. To spazivši Vlatko vojsku svoju natrag povuče. Turci pako scieneći, da im je sada na sve strane razkèrčeno, nasèrnu i na Bosnu, al ih Vlatko junački dočeka, i s velikim njihovim gubitkom od bosanskih medjah odbije. Ovo je ona slavodobitna bitka o kojoj radost svoju izraživaše Trogirčanima[6]). Ove iste godine predobi Ugre, pod Vranom, kojih vodje biahu: Stiepan Losonczy i Albert vojvoda. Tvèrtko hoteći zahvalan biti svomu velikomu vojvodi Vlatku, na tolikoj vojničkoj uslugi, pokloni mu svu zemlju humsku, njemu i njegovoj porodici, da š njom upravljaju s priznanjem za gospodara kraljah bosanskih, t. j. što Latini reknu in feudum. Kralj ovi doisto može se brojiti medju pèrve ljude svog vremena u Europi, koi je ne samo znao predobiti svoje nepriatelje, već što je najviše, dèržavu svoju znao je urediti i od drugih se nezavisan učiniti. Kralj ovi, još kao ban počeo je kovati novce i po svoj prilici pèrvi od banah bosanskih. — Tvèrtko se je dvaput ženio: pèrva mu je žena bila Dorotia kći Stražimira cara vidinskog, koja je curom bila u zakladu kod Ljudevita kralja ugarskoga, drugu imao je Jelicu plemenitu Bosankinju, od nijedne poroda neimajući. Od Vukosave, žene nezakonite, imao je Tvèrtka, koi je poslie kraljem bio i Katarinu, udatu za Ulrika celjskog župana u Štajerskoj godine 1362. Umre godine 1391., dobe svoje 56 god. upravljanja kao ban 19., kao kralj 15. u sve vladao je 34 godine; gdie je ukopan, dogodopisci nespominju, ja dèržim, u cèrkvi sv. Gèrgura u Tèrstivnici — današnjoj Sutiskoj. — Cèrkvu ovu on je sagradio na čast svog odvietnika sv. Gèrgura; koja je kasnie cèrkva pripadala samostanu duvnah sv. Klare. Kojeg zakona sliedbenik bio je Tvèrtko? Orbini i Farlati, uzimljući u prizrenje tužbe njegovoga brata Stiepana Vukića, da ga brat porad toga što je katolik progoni, zatim što je u Mileševu krunjen

[6]) Lucius opet L. 5. Cap. 6.

za kralja od mitropolita gèrčkog, dèrže, da je bio iztočnog to jest gèrčkog zakona; al ova dokazanja u sebi ništa nevriede, buduć da je on brata, ne zato što je katolik mèrzio, već što je bio buntovnik i za banstvom težio, a šta je brat papi uzrok navodio, tomu se je lasno dosietiti, jer ako ovo nebi naveo, to papa nebí se ganuo; drugo, Tvèrtko htiući biti nasliednik sèrbskih kraljah, koji su iztočnog zakona bili, a uzimavši u obzir ondašnje okolnosti, činio se je kruniti od mitropolite gèrčkog, drugčie bi morao od pape iskati krunu, a papa mu je bez dopuštenja ugarskog kralja nebi poslao, a suviše papu bi mučno sklonio, buduć, da ga je brat kod njega ocèrnio; nesliedi dakle stoga, da je on bio gèrčkog zakona. Zabacivši sva moja mudrovanja, za dokazat, da je on bio katolik, navest ćemo samo njegove rieči. Andria Gualdi, arcibiskup splietski potuži se kralju Tvèrtku, kao splietskom gospodaru, da mu desetine neće da platjaju ni cèrkovnjaci ni svietovnjaci. Kralj mu dade povelju, u kojoj kaže, da je i on sàdić — plantula — cèrkve katoličanske, i rečenog arcibiskupa Andriu imenuje: „svojim viernim savietnikom i kapelanom duhovnim"[7]).

II. STIEPAN DABIŠA.

God. 1391—1396=5.

Sin naravni Miroslava, Tvèrtkova strica, koi premda u nemilosti radi bune učinjene biaše kod Tvèrtka, ipak po njegovoj smèrti od boljarah za kralja bi učinjen godine 1391.

---

[7]) Vidi povelju latinsku rečenom Guardu darovanu, koja počimlje: Tvartcho D. G. Rasciae, Bosnae Maritimeque Rex Omnibus, et singulis Christi fidelibus — — si Regia excellentia sublimatur — — cum subditis praemium juxta eorum merita pari sorte largiatur: quanto magis, si in Ecclesias fidei Catholicae, ecclesiasticasque personas, praecipue sibi subditas, et ob ejus reverentiam per quem Reges regnant et Principes dominantur praesertim in justis petitioni-

Pišu dogodopisci[8]) da je Dubrovnik htieo prevarom uzeti, medjutim vidi se da je s Dubrovčanima u priateljstvu bio, potvèrdivši im ugovore brata svog[9]) Tvèrtka od godine 1378. na molbu njihovih poklisarah, koji su bili došli u dvor kraljevski u Tèrstivnicu pod ugovorom, da platjaju dmitrova dne dvie tisuće perper dinarah dubrovačkih[10]). Ovi dug godišnji Dubrovčani su odprie platjali raškim gospodarima, al buduć da je Tvèrtko njihov nasliednik bio, to su poslie njemu i njegovim nasliednicima platjali, a to za zemlje što su u primorju iz dopuštjenja kraljah dèržali: Trebinje, Konavlje i Dračevicu[11]), — Godine 1391. Sigismundo ugarski kralj diže vojsku da od Tvèrtka preuzme zauzete zemlje u Dalmacii, al u tom umre Tvèrtko; medjutim umre i žena Sigismundova Maria godine 1392. Sad se Ugri pometu, odbacivajući jedni Sigismunda a hoteći za kralja imati Alberta Austrianca; drugi Hedvigu sestru Mariinu, a tretji s papom Ladislava Neapolitanca; nieki pako još pridèržavahu se kralja Sigismunda. Medju ovim biaše i Dabiša, koi pomože Sigismundu da se kraljestva opet dokopa. Sigismundo hoteći zahvalan biti Dabiši, učini s njime taki ugovor, da dok Dabiša uzživi, zadèrži Dalmaciu pod sobom, a poslie njegove smèrti da pripane Ugarskoj. Ugovor ovaj učinjen

---

bus, exhibet se gratiosam, favorabilem et benignam. Attento igitur hoc et quod per eum regnamus, qui fidei Catholicae, cujus plantulam me recolo fundator, caput et rector etc. datum in aula nostra regali Suteska, per manus fidelissimi dilecti Thome de Luzach, praefatas aulae nostrae Vice-Cancelari anno domini 1390. die 30. mensis aug. 13. indictione. Cielu povelju vidi kod Farlatia t. 3. pag. 334. — Pejačevića Coll. 12. pag. 395.

8) Du Cange §. 19.

9) Tvèrtko nije njegov brat bio, već je ovo samo iz običaj i uljudnosti prama svome predstavniku rečeno. Orbini pako piše da je bio brat bana Stiepana Stipića.

10) Vidi povelju u sèrbskim spomenicima str. 104. broj 81. „pisano va čestitoj vojsci u dolnjih krajih u Lušcih 1392. 17. julia.“

11) U sèrbskim spomenicima vidi povelju kralja Tvèrtka str. 80. br. 66.

je godine 1394.[12]) Iz povelje darovane Vukmiru Senkoviću[13]) vidi se, da je s Turcima u boju posla imao. Dabiša bio je oženjen s Jelinom od plemena županah Nelipićah, po nagovoru svoje žene digne vojsku protiva Gèrguru i Ladislavu Kurjaku — Chiriachu — koji biahu nepriatelji spomenutih županah; njihova dakle sela, tvèrdjave i imanja porobi i oplieni, vrativši se kući malo poslie godine 1396. umre. Žena mu nikakva poroda neimajući ode u samostan pokoru činiti[14]).

III. STIEPAN TVÈRTKO II. TVÈRTKOVIĆ.

God. 1396—1443.

Sin naravni — kopilan — kralja Tvèrtka I. od Vukosave njegove priložnice rodjen, nastupi po smèrti Dabišinoj godine 1396. na prestolje kraljevsko. Kako kratko tako i nemirno biaše njegovo vladanje. Ivan Hervoja, na ime kralja Sigismunda otme mu zemlje u Hèrvatskoj obližnje; Ostoja Kristić jedan od pèrvih bosanskih boljarah, prospe glas: da on nije naravni sin kralja Tvèrtka već podmetnuti za sina u vrieme poroda. Ova boljari povierovavši njega — t. j. Tvèrtkovića — skinu a spomenutog Ostoju za kralja proglase[15]).

---

[12]) Lucius L. 2. Cap. 3—13.

[13]) Povelju ovu u snimki s knjižicom „Objasnenie" izdao je pokojni Pavo Solarić u Mletcih godine 1815., koja počimlje: „Va ime otca i sina i svetoga duha Amin. Mi Stefan Dabiša po milosti gospoda Boga, kralj Sèrblem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dolnjim krajem, zapadnim stranam, Usori, Soli i Podrinju" — „pisano v' dvori kraljestva mè 1395. maja 17." — Ista ova diploma nalazi se i u sèrbskim spomenicima str. 342. br. 179. — Vidi još drugu povelju Dabišinu od godine 1394., darovanu knezu Gojku Marnaviću, u knjigama „Indiciae vetust. et nobilatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae Romae 1632." u ovoj povelji spominje se: kako je car Bajazet s vojskom u Bosni bio — i knez Gojko pomogao Turke protierati.

[14]) Du Cange §. 19. Pejačević i drugi.

[15]) Orbini, Du Cange, Farlati i drugi.

IV. STIEPAN OSTOJA.

God. 1397—1435.

Pavla Kristića sin, s pomoćju drugih boljarah protiera Tvèrtka II. s prestolja kraljevskog, a on se na njeg popne. Tvèrtko mu nije dao mirovati, jer otišavši k caru turskom, uzme od njega pomoć 10,000 vojnikah, obećavši mu svake godine davati 20,000 dukatah danka. S turskom dakle vojskom uviek je Ostoju uznemirivao i niekoliko zemaljah kraj Save prisvojio. Ostoja iz početka bio je priatelj s Dubrovčanima, kako se vidi iz njegovih poveljah[16]). Kasnie paku godine 1403. zarati se s njima, iz uzroka što su ovi bez njegova znanja i dopuštenja od Sandala bosanskog velikog vojvode kupili Konavlje i nieka sela u Primorju; pošalje na njih vojsku od 8,000 i pred njom vojvodu Radić Senkovića. Dubrovčani sdruže se s Tvèrtkom II. i s Hervojom, koi proglasi za kralja bosanskog na miesto Ostoje kneza Pavla Radišića[17]) te se pobiju s Ostojom i ovog predobiju[18]), koi bi usilovan

---

[16]) Od godine 1398. 20. Nov. i godine 1399. 15. jan. u pèrvoj obećao je platit dug brata kralja Tvèrtka : 2559 dukatah, a da se izplatjuje na godinu po 500 perperah, što su Dubrovčani na godinu za Stonj dužni davati pisano na Dumnè; u drugoj Stiepan Ostoja, neimajući priašnji kralji odvietnika, nastupio na kraljestvo bosansko, daruje Dubrovčanima od Kurila doli do Stonja, sva sela i zaseoke, pisano na Usori va slavnoj vojsci našoj u Lišnici. Vidi sèrbski spomenici str. 107. broj 83. i str. 109. br. 84. tretja povelja od godine 1399. febr. 5. str. 112. br. 85, sviedoči, da su mu dubrovački poklisari s mitom došli u kraljevski grad Podvisoki, molili ga da im potvèrdi uviete itd. koje su imali od priašnje gospode raške, sèrbske i bosanske. Ostoja potvèrdjuje sa svojom kraljicom Kujevom i s ostalim vlastelima. Pisano u Sutisci va slavnom dvoru kraljevskom.

[17]) Vidi povelju duke splietskog Hervoje: pisano u Zvečaju god. 1404. jan. 15. Sèrbski spomenici str. 119. br. 88.

[18]) Na dugo i široko pobiedu ovu Dubrovčanah opisujo M. Orbini, strana 363.

s njima mir učiniti. Ostoja videći se u tiesnacu, ostavi stranku Ladislava neapolitanskog, koi se otimaše za krunu ugarsku i pridruži se Sigismundu; naprotiv pako Tvèrtko s hercegom Hervojom i velikim vojvodom Sandaljom pridje na stranu Ladisavljevu[19]), utvèrdivši prie mir s Dubrovčanima[20]). Misljaše Tvèrtko, da će Ostoju sa svim svladati, al mu se dogodi protivno. Sigismundo, za lašnje moći svladati Ladislava Neapolitanskog, prie na njegova priatelja kralja Tvèrtka nasèrnu godine 1408. Otme mu: Srebrenik, Dobor i cienjenu tvèrdju Kliševac, Tvèrtka sa 126 prednjakah živih uhvati; od ovih mnoge posieče i bez glave ih baci sa zidinah Dobora u Bosnu; ostale pako sa sobom odvede u Budim, medju kojima i kralj Tvèrtko, koga prie nije pustio, dok mu neobeća viernost[21]). Ostoja izbavivši se Tvèrtka, šest godinah mirno je upravljao. Sigismundo godine 1414. podje na sabor konstantski povede sobom kralja Tvèrtka. Hervoja sad se vidivši sigurna od strane ugarske, uzme pomoć od Turakah, te nasèrne na gradove u Posavini, koji biahu zauzeti od ugarske vojske; obsiednutim u pomoć priteče ban hèrvatski Pavo Čupor. Al Hervoja nadvlada više prevarom nego junačtvom, bana živa uhvati, zašie ga u volujsku kožu, baci ga u rieku Bosnu govoreći: „koi u ljudskoj koži kao vó ručao si, volujsku sada s glasom kožu nosi"[22]). S tim se je htieo osvietiti Čuporu, koi se je jednoč

---

[19]) Lucius Lib. 5. Cap. 4. donosi povelju Ladislava Neapolitanca pisanu godine 1406. 26. kol. iz koje se doznaje, kako su kralj Tvèrtko II. Hervoja duka splietski i Sandalj bosanski veliki vojvoda, poslali svoje poklisare, moleći Ladislava, da im njihova posiedovanja potvèrdi i pod svoju obranu primi, što on spomenutom poveljom dragovoljno čini.

[20]) Vidi povelju kralja Stiepana Tvèrtka Tvèrtkovića pisanu na bielih selištih u Tèrstivnici god. 1405. 24. junia. Sèrbski spomenici str. 120. broj 89.

[21]) Vindeckius suvremeni pisaoc Cap. 18. godine 1408. kod Pejačevića Coll. 12.

[22]) Turocius Cap. 16. pag. 229. Bonfinius: Dec. 3. Lib. 3. boj ovi i Čuporov slučaj obširno opisuju; i zajedno primietju, da je Mehmed I.

u dvoru Sigismundovu narugao Hervoji, pozdravivši ga s ručanjem volujskim, buduć da je Hervoja krupan glas kao vó ímao[23]). — Bošnjaci nemogući više očima gledati, ni ušima slušati, kakvu bludnost činjaše kralj Ostoja, kako najuglednie

car uvidivši zgodnu prigodu postavio niekog pašu svog Ikača imenom za kralja bosanskog u onim predielima kraj Save, koje od Ugrah biaše Hervoja s turskom pomoćju oduzeo; al kako piše Turocius Cap. 18. Ikačevo kraljestvo od Ugrah bilo je nkinuto — i Ikač glavom platio.

[23]) Bnduć da u ovoj pov'estnici često napominje se Hervoja, od potrebe je, da njegov životopis u kratko predočimo. Hervoja Vukić, sin Vukca Hervatnića gospodara miestah u Bosni Jajca i Kotora i plemenite Dubrovkinje od obitieli Lukarića, rodjen je okó polovine XIV. stolietja. Za vrieme vladanja Tvèrtka I. bio je nad vojskom vojvoda; po smèrti kralja ugarskog Ljudevita pošalje ga Tvèrtko pred vojskom u Dalmaciu, da mu gradove dalmatinske na predaju siluje, a predane na uzdi dèrži. Umèrvši Tvèrtko, njegov nastupnik kralj Dabiša učini ga velikim vojvodom kraljestva bosanskoga, a kad i ovi umre i Bošnjaci odaberu za kralja Tvèrtka II. on protiva volji kralja Sigismunda, proglasi kraljom Stiepana Ostoju. Vidivši da se u mutnoj vodi najlašnje riba lovi, spriatelji se s hèrvatskim boljarima protiva kralju Sigismundu, te pozove Ladislava kraljevića neapolitanskog na prestolje ugarsko. Ladislav okrunivši se u Zadru naimenuje ga dukom splietskim; u družtvu s Ivanom županom cetinjskim osvoji gradove: Klis, Omiš i Vranu. Usiluje Šibeničane, da se pomire s Trogiranima i bosanskim kraljom i za Ladislava u Dalmacii i Bosni veliku stranku steče. Kralj Sigismundo pošalje na njega vojsku, koju Hervoja godine 1403. kod Bihača razbije i vodju ugarske vojske Pavla Bisena, živa uhvati i pokloni ga Aldemarišku neapolitanskom admiralju. Vladislav vrativši se u Napulju Hervoju učini svojim namiestnikom u Dalmacii preporučivši ga Mihovilu Stenu duki mletačkom 16. lipnja godine 1404., s čiom pomoćju osvojio je otok Rab od senjskih županah. Tako malo po malo Hervoja po dopuštenju kraljah Ladislava i Ostoje svoje gospodstvo vèrlo razširi; tako Ladislav osim što ga je dukom iliti knezom splietskim učinio, poklonio mu je otoke: Korčulu, Hvar, Vis i Brač; njegov naslov biaše: „Hervoja Dux Spalatri magnus Vojvoda regni Bosnae, ac vicarius generalis Regum Vladislavi et Ostoje.“ Pod ovim imenom mnoge e povelje dao: Tro-

gospoje, i gospodske kćeri oskvèrnjuje, dignu se protiva njemu, sbace ga s kraljestva, a miesto njega drugog učine kralja godine 1418.

---

giranim, Šibeničanim i drugim gradovima dalmatinskim od godine 1402—1404. koje se kod Lucia „Memorie di Trau" u knjigama nalaze. Za Splitčane na uzdi dèržati, sagradio je bio jednu tvèrdju, od koje se ostanci i sad vide, grad Jajce i Kotor-Bobac, po neapolitanskom architektu — neimaru — sagradio je i utvèrdio. Hervoja čoviek bio je bez značaja, on je samo onoga sliedio, kog je iz daleka jačjeg prividjao, ovo mu je iz početka za rukom išlo, te je dotlen svoje gospodstvo bio razširio, al nepravda sama sebe upropastjuje. — Hervoja godine 1396. dèržao se je strane Sigismundove, i na ime njegovo od Tvèrtka II. osvoji „dolnje krajeve Hèrvatske" godine pako 1398. odstupi od Sigismunda, protiva njegovoj volji proglasi za kralja bosanskoga Ostoju, i s ovog pomoćju Ladislava Neapolitanskog učini kraljom ugarskim; sàd pako kad Ladislav nemogući odèržati Dalmaciu, Mletčanima ju prodade za 100,000 dukatah: ovo on spazi, ostavi stranku Ladislavljevu, te se pridruži Sigismundu; ostavi i iznevieri se kralju Ostoji, te s Tvèrtkom II. i Dubrovčanim u Zvečaju god. 1404. ugovor učine protiva Ostoji, njemu za kralja podmetnu Pavla Radišića (Radinovića). Vidi sèrbski spomenici štr. 110. broj 88. povelju, u kojoj se štije njegov naslov: „Mi gospodin Hravoje po milosti božiei slavni duk Spalicki, i veomožni veliki vojvoda kraljestva bosanskog i ka tomu." Istina, da je Ostoja u bitki s Dubrovčanima moro mir iskati, ništa nemanje Hervoji za rukom neizadje Ostoju svèrgnuti, koi videći se u nevolji pridruži se Sigismundu. Hervoja u priateljstvu sa Sigismundom nebude za dugo. Uzrok tomu bio je ovi: nahodeći se on u dvoru Sigismundovu, ban hèrvatski Pavo Čupor, kako prie spomenuh, htiući mu se narugati što on krupno govori, pozdravi ga volujskim ručanjem, Hervoja potuži se kralju Sigismundu, i zato, što od njega nije dobio pravdu, naumi, uhvativši zgodu, osvetit se i jednom i drugom. Ta mu se zgoda vidiela godine 1414. kad je Sigismund u Konstancii na cèrkvenom saboru bio; posadu njegovu iz gradovah Srebrenika, Kliševca i Dobora protiera; nadošavšeg s vojskom bana Čupora živa uhvati, i svojoj živinskoj ćudi zadovolji; al i njega na skoro sreća iznevieri. Sigismundo pošalje na novo u Bosnu vojsku, miesta od njega zauzeta osvoji i vojsku mu razbije. Ostavljen od turske pomoći i neimajući ufanja, da će mu se Sigis-

V· STIEPAN OSTOJIĆ[24]).

1418—1424.

Boljari rad bludnosti protieravši Ostoju, njegovog sina sebi za kralja odaberu godine 1418. Ostoja izbačenje ovo nemogući podnieti, uteče se k caru turskom, car mu dade 10,000 vojnikah u pomoć a Ostoja obeća mu na godinu davati harača 20,000 talirah i sina svog Radivoja u zalogu dati. Ostojić sjedinivši se s Tvèrtkom II. dočekaju Ostoju i Turke; boj se zametne i buduć da se je uzalud kèrv prolivala, a čiji je razboj — mejdan — nije se znalo, to boljari za veće zlo ukloniti pomire ih godine 1422. medju sobom, tako, da do smèrti sva trojica zadèrže kraljevsku moć i dostojaustvo. Ostojić umro je godine 1424. vladavši samo 6 godinah bez poroda, buduć da se ni ženio nije. Ostoja njegov otac po smèrti svog sina još je jedanaest godinah u skladu živio s Tvèrtkom zajedno kraljujući. Umro je i on godine 1435. a kraljevanja 35 godinah. Žena mu je bila Kujeva[25]), od koje porodio je sinove: Stiepana, prie spomenutog, Tomaša i Radivoja.

---

mundo smilovati i oprostiti, kako ga moljaše, od žalosti prestavi se u svom gradu Kotoru godine 1416, rujna 15. vidi: Paulns de Paulo. Lucius i Du Cange, Cap. 10. pag. 125. Piše isti Du Cange, da kralj Ostoja hotiući se osvetit Hervoji, pustio svoju ženu Grubu i njegovu Jelicu sebi uzeo; imao je Hervoja sina Balšu i kčer Mariu, od matere udatu za Stiepana Šimrakovića, na kog su posiedovanja njegova prešla; imao je brata Dragišu i Vojsava, pèrvi se spominje u povelji od godine 1401. a drugi u povelji njegovog sinovca Juraja: Sèrbski spomenici str. 199. br. 118.

[24]) Orbini i za njim drugi pisaoci zovu ovoga Stiepana Jablanović! neznadući da je ovi bio sin Ostoje, kako se vidi iz njegovih poveljah. Sèrbski spomenici str. 134. br. 95.: pisano u gradu našem Zvečaju god. 1419. martia 5. i str. 141. broj 47. „pisano u stolnom miestu u Sutiscie 1419. decembra 4."

[25]) Lukarić i Orbini, a za njima i drugi pišu, da se je Ostojina žena zvala Gruba, i ovu da je godine 1415. pustio, te udovicu Hervo-

TVÈRTKO II. opet.

Umèrvši mu oba druga kralja, sám sad preuze vladu nad svom Bosnom, al mu mirnoću pokruti sin Ostojin Radivoj, koi biaše u zalogu kod cara turskog; ovi čuvši, da mu je otac umro, uzme pomoć od cara te dodje u Bosnu, da otčevinu od Tvèrtka uzme, al ga kralj dočeka snažno i razbije mu vojsku; a on pobiegne u Dubrovnik, gdie postane dubrovačkim plemićem i gradjaninom; na molbu Dubrovčanah Tvèrtko mu se smiluje i dade mu posiedovanja okolo „Kisele-vode“[26]), kog je vierozakona bio Tvèrtko? pisaoci nesudaraju se. Du Cange piše, da je bio Nestorianac; Bonfinius pako, da je bio nikakva uprav zakona[27]). Vadingus za utvornog katolika dèržaše ga, rad toga, što je od njegovih zasiedah Jakob Picenski, povierenik (Comis) Franciskanski morao se ukloniti iz Bosne; al dobro razgrizavši, što spomenuti Vadingo piše o ovoj stvari, valja da suprotivno dèržimo; piše on: „Godine 1432. dodje u Bosnu fra Jakov Picenski kao povierenik reda franciskanskog i za franciskane na staro pokorno življenje privesti, i ovi našavši, da fratri u Jajcu imaju dobra posiedovanja, a

---

jinu Jelicu uzeo za ženu. Ja se bolje vierujem u ovoj stvari „poveljama“, koje imamo od kralja Ostoje i njegovog sina Stiepana, u kojima se spominje: gospoja kraljica Kujeva, a Grube ni Jelice neima; ol može biti, da je Gruba i Kujeva jedna ista al su dva imena? ol mu je može biti bila priložnica iliti nezakonita žena.

[26]) Ovako piše Orbini, nadostavljajući, da za dugo nije živio, već da je umro od mnogog pitja vina s lędom; meni se stvar ova zakučita vidi, ol je Ostoja dva sina istog imena Radivoja imao? ol je ovi dulje imao živiti, buduć nam poviestnica kaže, da je svog brata Radivoj, kralja Tomaša, umorio godine 1460. kako ćemo niže vidieti.

[27]) Dec. 4. Vir Turcico ingenio, summa impietate, ac profana religione praeditus.

buduć da se to njihovoj upravi protivi, zapoviedi, da fratri odanle imaju otići; to Tvèrtku mučno budne, koi znadiaše, da medju narodom krivoviernim drugčie nemogu živieti, potuži se proti rečenom povierениku kod Sigismunda i pape, kod koga to učini, da franciskanima u Bosni povladi: da dobra i imanja dèržati i posiedovati slobodno mogu. Daklen, da Tvèrtko nije bio katolik, bili se on za ove katoličke redovnike toliko zauzimao. Nepriatelji kraljevi nalažu kod Jakova, da mu kralj prieti, te on ukloni se iz Bosne, to kralju mučno budne, potuži se na njega kod pape, koi mu zapoviedi, da se vrati u Bosnu, dapače istomu Jakovu piše s velikom poniznostju, nepristojnom kraljevskog veličanstva, moleći ga, da se dostoji vratiti u Bosnu[28]), koi došavši, kralj ga uljudno primi. Ovo moljkanje i želja, imati katoličkog povierenika, dokazuje po isti način, da je bio katolik, kanoti i sliedeće došastje njegovo na cèrkveni sabor u Konstanciu, iskanje poslanikah od pape Eugenia IV. i poslanje Tome hvarskog biskupa, naziv: „Dillecte fili“ — „poljubljeni sine“ od Eugenia IV., koi naziv samo se daje od dvora rimskog vladaocima katoličkim. Nadalje: obratjenje mnogih bogomilah na katolički zakon pod ovim kraljem[29]), zatim povelja njegova od godine 1436. pi-

---

[28]) Kod Farlatia t. 4. ovako mu piše: „Audivimus, quod vos Reverendissime Pater, forsan per nostros inimicos exhortati, in ira de nostro Regno secessistis. Nunc autem sancte Pater, hoc primum displicenter sentimus; et vos adeo pessime, de nobis judicare, non hominem Christianum reputando, sed tamquam paganum per Christianitatem diffamando. Quamobrem suplicamus humiliter Paternitati vestrae, intuitu Dei omnipotentis, venire ad nos dignemini, nosque coram auscultare etc. etc.

[29]) Kako sviedoči Eugenio IV. godine 1442. „Illyrios pro cognitione veritatis evangelicae ad suam et Florentini Concilii praesentiam cum Tribalis accessisse, et illustratos spiritu sancto, fidem Romanae Ecclesiae complexos esse et observare.“ Kod Pejačevića Colloquio 12. pag. 400. Po Ilirima razumiu se ovdie Bosnjaci: „Illyrii, quos Bosnenses . . . vocant“ Eneas Silvius in Europa. A pod Triballima, Sèrblje razumie.

sana u stolnom Biogradu[30]), kojom se dopuštja franciskanima u Bosni svoj: *„pripoviedati rieč božju i svete katoličke rimske cèrkve istinu."* Sva ova dokazuju da je bio katolik; al kakav? to ga je već Bog sudio. — Umrie Tvèrtko II. godine 1443. poslie 47 godinah smutjenog svog vladanja; imao je ženu od koliena Jablanovića Jelicu, od koje nikakva poroda neimajući, upiše i odredi sebi nasliednika svog sestrića Hermana župana celjskog i zagorskog, koi je bio sin Ulrika i njegove sestre Katarine; a ovog Hermana kći bila je žena kralja i cesara Sigismunda[31]). Al Bošnjaci za ovo ništa nemareći, odaberu sebi kralja.

VI. STIEPAN TOMAŠ OSTOJIĆ.

1443—1460.

Velikaši bosanski nepazeći na ugovor Tvèrtkov, odmah po njegovoj smèrti odaberu sebi za kralja Tomaša sina pokojnog kralja Ostoje[32]). Dok još Tvèrtko II. kraljevaše, papa Eugenio IV. na njegovu molbu poslaó mu je svog poklisara Tomu hvarskog biskupa godine 1439. Ovi papinski poklisar svu pomnju uloži za obratit na katoličku vieru novog kralja Tomu, koi nebiaše još kèrštjen, jerbo je bio bogomilac; trud mu nebude zaludan, kralj se obrati i bude kèrštjen od Ivana Karvajala auditora rimske rote godine 1446, poslie kardinala, koi se je tada u Bosni desio[33]), i uzme

[30]) Povelja ova latinski pisana je, nalazi se kod E. Pavića u knjigama: Ramus Viridantis Olivae etc.

[31]) Pejačević Coll. 12. pag. 399. Vidi na to ime povelju kralja Tvèrtka od godine 1427. kod Pray-a II. pag. 293.

[32]) Orbini, Du Cange i svi drugi pišu, da je Tomaš bio sin niekakvog plemića Pavla Kristića iliti Jablanovića! al istog kralja Tomaša povelja, suprotivno dokazuje, da je on bio sin kralja Ostoje. Vidi sèrbski spomenici str. 242: broj 136.

[33]) Obratjenja ovog sviedok je Eugenio IV. papa od godine 1446. medju ostalim na cèrkovnjake i velikaše ugarske, piše: Quod itaque

ime Stiepana, po običaju svojih predšastnikah. Papa po svom poklisaru ponudi mu kraljevsku krunu, i davaše mu oblast podignuti tri- četiri biskupske stolice obreda latinskog, što kralj nijedno nehtie primiti: krune nehtie uzeti, da cara turskog neuvriedi i protiva sebi digne, buduć da mu je od god. 1444. davao danak godišnji 25,000 dukatah; te bo godine Murat II. predobivši Ugre na Varni, nasèrne na Bosnu, koga Tomaš, od dalnjeg plienjenja mitom od 25,000 dukatah odvrati. Biskupate pako nehtie podignuti zato, da sliedbenike gèrčke cèrkve i bogomile nezbuni protiva sebi, nastojao je dakle svakomu ugoditi; al franciskani, koji se tad po Bosni biahu uzmnožali, nezadovoljni s pravovierstvom kraljevim, tuže ga kod pape da mnogo obći s bogomilcima i zabrane mu svetotajstva primati; al se kralj pred poslanikom papinim godine 1445. opravda. Sliedeće godine 1446. dèržao je u gradu Konjicu kod Neretve, sabor dèržavni, na koi biahu se skupili svetjenici gèrčki i latinski, herceg Stiepan, brat mu Radivoj i ostali plemići; u komu saboru odrediše: 1) Da Manikei iliti Patareni, novih cèrkvah negrade, a starih i razvaljenih nepopravljaju. 2) Dobra, darovana cèrkvi, da se neoduzimaju. 3) Ubojice, da se predadu kraljevskomu sudu u tamnicu, njegova dobra, da se na dvoje razdiele: jedan dio kralju, a drugi ubijenog rodbini. 4) Viećnici, tajnici vojvode i župani stolice kraljevske, primivši službu, imadu se svetačno zakleti kralju. 5) Herceg sv. Save, nezakonit je, ako ga neodabere ilirski iliti bosanski kralj, i poslie obranja valja da se kralju zakune, što ako nebi učinio, a službu bi činio, neka ga kazni kralj.

---

apud nos certum est, ac difusum, vobis omnibus, qui estis propinquiores notum esse non dubitamus: Charissimum in Christo filium nostrum Stephanum Thomam, Regem Bosnae illustrem, post multos, diversosque tractatus, diu habitos cum V. fratre nostro Episcopo Pharensi, quem apud illum in suo regno Apostolicae sedis Legatum, annis septem tenuimus, tandem factum fuisse Catholicum Christianum. Cielu knjigu vidi kod Pejačevića Coll. 12. pag. 403.

6) Oskvèrnitelji rodicah, glavom nek plate. 7) Izdajnici gradovah i svoje gospode, tako isto i kovači lažljivog novca nek se kazne kao nevierni[31]). Ovakim uredbama ne samo da je franciskanim već i papi dobro ugodio, osobito kasnie godine 1450. kad je sve bogomile iz svog kraljestva protierao, koji se nisu htieli obratiti; 2,000 samo ih se obrati, 40,000 pak Stiepan herceg primi ih pod svoju obranu i u svoju dèržavu naseli ih. Godine 1457. pošalje poklisare svoje k papi Kalikstu III. s molbom, da mu posveti zastavu — barjak — i križ, s kojim bi mogo križare dignuti protiva Turcima, što mu papa dragovoljno i učini; dapače svim svetjenicima zapoviedi platjati desetinu, u Ugarskoj, Bosni i Dalmacii, koja se na troje ima razdieliti: dio jedan Ladislavu ugarskom kralju, drugi Juraju Skenderbegu, a tretji njemu. Jeli ova desetina platjana, i jeli on mogo boj biti s Turcima, mi doisto sumnjimo. On zar videći sebe slaba, volio je u miru živiti s Turcima, dèržeći, da je bolje danak platjati, nego se u pogibio metnuti, rad toga na njega se razsèrdi kralj Matia, tuži ga papi osobito s toga, što mu je sin Stiepan brez velike potrebe grad Smederevo u Sèrbii na Dunavu ležeći predao Turcima. Zatim Stiepan herceg, koi je bio kraljev sluga nepokorni, tuži istog kralja Tomaša, da on mir učinjeni narušiva, dapače Turčina napušća u njegovu zemlju, predajući mu jaku tvèrdju Čiošinu. Razbravši ovo papa, naredi svom poklisaru, Tomi hvarskom biskupu, da ova iztraži, jesu li istinita godine 1460. siečnja 18. Al smèrt iztraživanju konac prekine. Dubrovački pisaoci: Lukarić i Orbini, pišu: Mehmed II. turski car, da bi lašnje Bosnu podložio, počme presvučen u kaludjersko odielo, uhodit gradove po Bosni; u Jajcu gradu, poznadu ga, uhite, i pred kralja Tomaša dovedu. Kralj miesto, što bi ga imao pogubiti

---

[31]) Kod Farlatia t 4. pag. 68. nalaze se ove naredbe s knjigom njegovog sina Stiepana, koje su izvadjene iz rkp. koi se je čuvao u samostanu fojničkom, koi rkp. već odavna izginuo je, po nepomnji čuvaoca.

il barem zatvoriti počasti ga, š njime se spriatelji i slobodna doprati u njegovo carstvo. Čuvši ova kralj Matiaš, razljuti se, te muče piše napose njegovu sinu Stiepanu, i bratu mu Radivoju, da kralja smaknu, obećavši svakomu njegovu krunu i kraljestvo. Kralj Tomaš neznam, rad kog uzroka, digne vojsku protiva Vukmanu banu i utaborivši se na polju bilajskomu, od brata Radivoja i naravnoga sina Stiepana, bude ob noć udušen godine 1460. razglasivši, da je kralj od običajne svoje bolesti naravno preminuo. — Da su ga sin i brat udavili, to je istina, al o uhodjenju Mehmedovu, i Matiaševu nagovaranju, bistro stvar razmatrajući, imamo sumnjiti pèrvo, što osim Dubrovčanah drugi pisaoci od onog vriemena o tom ništa nespominju. Kralj Matiaš premda je na njeg bio ljut, i kod pape rad manjih okolnostih osvadjo ga, ovo nigdie nespominja, što bi drugčie spomenuo, a osim toga, kralj Matiaš ne samo na otca već i na sina mu Stiepana, još gore mèrzio je, i težko ih je papa pomirio, kako ćemo doli niže vidieti; drugo, što nije vierojatno, da bi se turski car u takvu pogibio metnuo: po nepriateljskoj zemlji uhoda biti, a ni od Matiaša, da bi on na to zlo svog nepriatelja nagovorio! — pravi dakle uzrok ubojstva kraljeva, bila je pohlepnost za vladanjem. — Tomaševo mèrtvo tielo, odnešeno bude u Sutisku, gdie u samostanskoj cèrkvi svetog Ive kèrstitelja, bude pokopan. Samostan i cèrkvu ovu on je i sazidao[35]). Kraljevao je 17 godinah, imao je za ženu Katarinu kćer Stiepana hercega sv. Save, š njome imao je sina, kog ime Orbini nespominje, ovi došavši s materom na otok Mliet, ležeći u dubro-

[35]) Du Cange §. 23. Kralja ovog Tomaša, kog Bošnjaci po predanju za čovieka sveta i pobožna dèrže, nahode se dvie slike starinske u samostanu sutiskom, na onoj manjoj slikovan je kralj klečeći pred Isukèrstom, koi mu se je ukazao; meni su kod Bobovca i stienu kazivali, na kojoj se spasitelj dostojao je kralju ukazati; tako isto i misničko ruho, koje je njegova žena Katarina tkala; vidi Magazin dalmatinski godine 1843. str. 52.

vačkoj dèržavi, za pohodit čudotvornu priliku sv. Marie, umre tude od 14 godinah, i bude pokopan u cèrkvi benediktinskog samostana s grobnim nadpisom: „Hic jacet filius Tomasci Regis Bosnae“ t. j. *Ovdie leži sin Tomaša kralja bosanskoga*[36]). Zatim od iste imao je sina Sigismunda, i kćer Katarinu, koje se oboje poturči, koje godine, i rad kojeg uzroka? sgodopisci nespominju. Od priložnice Vojače imao je u zó čas po se, sina Stiepana, svog ubojicu i u kraljestvu nasliednika. Kraljica Katarina, kasnie razabravši, da joj je čoviek ne naravnom smèrtju umro, već da je umoren od Stiepana, potuži se kod svog priatelja cara Mehmeda, koi došavši s vojskom u Bosnu, za osvetit smèrt svog priatelja kralja Tomaša, porobi i popali, i mitom umoljen ode natrag. Katarina, videći da tursko priateljstvo i njihova osveta njoj nikakve koristi, a žalostnim podložnicima veliku štetu nanese, pokaja se, i otidje iz Bosne, malo vremena zadèržavši se u dubrovačkome primorskomu gradu Stonju, stiže u Rim. Upisa se u tretji red duvnah sv. Franje, ovdie oko 12 godinah od pape bude kraljevskim načinom uzdèržavana, zato u svojoj oporuci, učini papu rimskog kraljestva bosanskoga nasliednikom, ako se njezina dieca, Sigismundo i Katarina, nebi od turske viere odvratili, i na pravu vieru obratili[37]). Katarina, koju franciškani, u svom mučenikoslovu, kao *blaženu* štuju, umrie godine 1478. i bude pokopana u franciškanskoj cèrkvi *Ara coeli* zvanoj i nadgrobnici njezinoj sliedeći nadpis u ilirskom[38]) jeziku a azbukom bosanskom bude urezan:

Katarini kraljici bosanskoj
Stipana hercega od svetoga Save

[36]) Orbini, pag. 370.

[37]) Oporuku ovu iz rukopisa knjižnice vatikanske izpisao je Raynaldus Historiae Eccles. t. 7. nro. 43. čitaj ju kod Pejačevića cielu Coll. 12. pag. 419.

[38]) Nadpis ovi kasnie je bio nadostavljen i u latinskom jeziku; pèrvi ga je priobćio Kranjac Bohorić, o njemu su mnogi pisali, a najviše Katančić, vidi: Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum etc. Zagrabiae 1759. Libr. 3. 61 –71.

Od poroda Jeline i kuće cara Stipana
Rodjenoj, Tomaša kralja bosanskoga ženi
Koja živi godin 50 i 4 (54)
I priminu u Rimu na lito gospodina 1478.
Na 25. dni oktobra
Spominjak nje pismom postavljen.

VII. STIEPAN TOMAŠEVIĆ (kralj posliednji).

1460—1463.

Sin i ubojica svog otca, nastupi godine 1460. na prestolje. Očitovavši se, da je svog otca ubijo, mnogi se plemići od njega odvratiše. Katarina pozove svog priatelja Mehmeda II. da osveti smèrt njezinog čovieka. Car dodje u Bosnu, nju porobi i popali i jednu tvèrdju Šamac načini na ustju Bosne u Savu, i svoju posadu metne, i kraljevske nepriatelje u nju stane vabiti. Kralj videći se u tiesnacu, ponudi mu danak od 25,000 dukatah svake godine platjati; s tim načinom uklone se i Turci i Katarina iz Bosne. Matiaš kralj ugarski još od onog vremena, odkad je Stiepan Smederevo Turcima izdao, imao je zlu volju, k njemu dakle sad pošalje svoje poklisare moleći ga za oproštenje, i obećajući mu obližnje gradove kraj Save predati, da ih on čuva od navale turske. Matia se tako lasno nedade umoliti odmah, al po nastojanju papinom oprosti mu[39]). Stiepan posla svoje poklisare k papi, Piu II. moleći ga, da bi mu dopustio podignuti u Bosni tri- četiri biskupata, da bi mu poslao kraljevsku krunu i svoje poklisare. Papa mu dopusti biskupate podignuti, a krunu mu nedade, bojeći se uvriedit kralja ugarskog. — Nepovoljan papin odgovor, smutnje unutarnje, pripravljanje turskog cara na boj, različiti gla-

[39]) Vidi knjigu kralja Matiaša od godine 1462. na Pia II. pod br. XXVI i na kardinala od sv. Angela godine 1462. pod br. XXVIII. Epistolae Mathiae Corvini Reg. Ung. Tirnaviae 1746.

sovi, da se na njeg car sprema udariti Tomaševića u tiesno stanje vèrgoše. U to vrieme prispie turski poslanik, da primi od kralja obećani danak od 25,000 dukatah. U dvoru kraljevskomu, po smèrti Tome hvarskog biskupa, drugi papinski poslanik Nikola modruški biskup, čoviek dosta nesmotren, kralja nagovori: da Turčinu danak zaniče, obećajući mu papinsku pomoć i izpunjenje kod pape njegovih željah. Kralj takim riečma zanešen, uvede turskog poslanika u svoju bogatu blagajnicu, u kojoj preko dva miliona dukatah biaše, i ponosito reče mu: „evo vidiš, šta ja srebra i zlata imam! no nedam Turčinu nijedne mèrvice, nego ću za ovo vojsku sakupiti, a jedan dio u sigurnom miestu ostaviti, kako bi odtale, ako bi me sreća vojnička iznevierila, izvan otačbine živiti mogo“. Poslanik ga opomene na viernost i izpunjenje obećanja, metne mu pred oči zla sliedstva, koja ga mogu stignuti, ako s Turcima priateljstvo razkine, od kog zla njegovo bogatstvo neće ga spasiti, već će ga, možebiti drugi uživati. — Kralj dakle odpusti prazna turskog poslanika i tako s carom u očito nepriateljstvo stupi. Zato sad se na boj počme spremati i poklisare svoje godine 1463. k papi pošalje. Ti poklisari biahu dva starca, stasa visoka i pogleda junačkog, i govora uljudna; jedan od njih k papi Piu II. ovako progovori[40]: „Razumio sam, da Mehmed II. sultan turski, dojdućeg lieta na me udariti namierava i da se već na boj spravlja. Nisam taj, koi bi se podobnoj sili oprieti mogo. Molio sam Ugre i Mletčane, i Juru Kastriota, da mi pomognu. To isto i od tebe molim: niti novčane pomoći tražim, želio bi nepriateljim i sunarodnicima mojim to vidiono učiniti, da ćeš mi ti na ruoi biti. Kad čuju Bošnjaci, da neću sám na bojište poći, hrabrenie će vojevati, niti će Turci smieti upadati u zemlju moju, u koju je ulazak pretežak i koja na više miestah tvèrde gradove broji. Tvoj predšastnik Eugenio, otcu je momu krunu obećavao, i htieo u Bosni rimske biskupe da uvede. Sve je

[40]) Gobelinus Lib. XI. pag. 549. kod Assemana Cel. Eccles. tomo 5.

to otac mi odbio, da nebi Turke na se razdražio: jer je bio novokèrštjenik, niti je još Manikee iz svoje zemlje izagnao. Ja sam od dietinstva kèrštjen, latinsku knjigu učio, a Kèrstovu vieru sliedim: nebojim se čega mi se je otac bojao. Želim, da mi pošalješ krunu i biskupe? S tim ćeš pokazati, da mene u nevolji zaboravit nećeš. Ako se zaratim, ufanje ću podložnicima od tebe okrunjen, a strah nepriateljima biti. Zapoviedio si pod roditeljem mojim, da se vojena sila u Dalmacii pod upravom Mletčanah bivša, na miesto kèrstonosne k njemu pošalje. Ovo je vieću mletačkom nepovoljno bilo. Zapoviedi, da se sad meni pošalje. Valjda će ti rieč pretežnia biti, kad i Mletčani sad drugčie misle, i glasa se, hoće Turcima rat da objave. I ovo molim takodjer, da se poslanik i Ugrima pošalje, koi da moju stvar kralju preporuči i privolji ga, da sa mnom sajuz oružja učini; ovim se, a ne drugim načinom Bosna izbaviti može. — — Kad bi Mehmed samo moje kraljestvo tražio, i dalje mirovati namieravao, sudbinu bi moju ustèrpljivo podnosio, niti bi se pristojalo radi svoje vlastite obrane, ostalo kèrštjanstvo uznemirivati. No nezasitljiva želja vladanja, nikakve medje nepriznaje. Poslie mene hoće udarit na Ugre i Dalmatince Mletčanim podložne, i potražit će Italiu, za kojom čezne i o Rimu se često razgovara. Ako prepuste kèrstjani, te moje kraljestvo osvoji, najugodniu će oblast i miesta k dostiženju cielji svoje imati. Ja pèrvi očekujem navalu: poslie će mene Ugri, Mletčani i drugi narodi svoju sudbinu iskusiti, ni s Italiom se neće zadovoljit. Ovako misli neprialelj. Ova ti kao izviestna javljam, da nerekneš, da nisu bila predkazana, i da me za nebrežnost neosudiš. Moj je otac tvom predšastniku Nikoli i Mletčanima, padenje Carigrada predkazao. Nije se vierovalo: izgubilo je na svoju nesreću, kèrstjanstvo prestolni grad i patriaršku stolicu i stup Gèrčke. Sad ja o sebi proričem: ako mi uzvierujete i pomognete, spasen ću biti, a drugčie propadam, i padenje moje mnoge će za sobom povući". — — Papa odgovori: „Vierujemo poslaničtvu Stiepanovu. Ista nam se s više miestah javljaju. Za-

padno carstvo traži Mehmed, koi je iztočno razorio. Najprikladnia je želji njegovoj Bosna, ova će vrata, vierojatno je najprie da izstavi. Učinit neće, ako kralj bude smijo slobodnim duhom suprot stati. Pretežak je prelazak preko briegovah i pristup u dèržavu, koje lahko mogu ih malo smesti. Sdružit će oružje Ugri i Mletčani. Poslanika ćemo rad iste stvari k obojem narodu poslati. Obću ćemo stvar s obćim silama pomoći. Mi ćemo onoliko pomoći, koliko možemo. Vojena sila, koja je u Dalmacii, gledat ćemo, da se vama pošalje. Zapoviedit ćemo, da se saborne cèrkve u Bosni sazidaju i u sazidanim biskupi postave. Krunu poslati nemožemo, da neuvriedimo kralja ugarskog, komu je kralj bosanski vazal — podložnik — i kog je oblast kruniti ga. Razpitat ćemo: šta on o tom misli. Ako mu nebude nepovoljno, krunu, koja je gotova, poslat ćemo ti po poslaniku. Ako li se uzprotivi, nepravdu učinit mu nećemo, niti hoćemo onoga razdraživati, od koga se je pomoći nadati. Stiepan, ako je pametan, svakojako će gledati, da Matiaša sebi naklonjenim učini, s kojim ako se sdruži, težko će ga Turci moći nadvladati". — Dok su se ova u Rimu sbivala, car Mehmed, razumivši od svog poslanika, da je kralj Stiepan ne samo zanikao danak, već i tvèrdju njegovu na ustim Bosne u Savu, Šamac osvojio, razvalio i vojnike zarobio, glavom podje na Bosnu, povedavši sa sobom 150,000 samih konjanikah, osim nebrojenih piešakah, mieseca lipnja 14. godine 1463· neizkazanom hitrinom prispie pod grad *Bobovac*. Kralj, stric mu Radivoj i kraljica Maria prebiegnu u Jajce; grad Bobovac preporuči upravljanju svog vojvode Radaka; grad ovi sazidan na jednom neprikučljivom humiću, opasan je bio s dubokom jamom (endekom), dvie riečice koje se tude sastaju napunile su jamu vodom tako, da se k njemu približit nemogaše; osim toga, kèršoviti putići i stèrmene staze samo dvie biahu; top dakle nije mogo dóvest se, zato car pod njim je topove lievao; pet danah na njega je uzalud pucao, najposlie okani se, i put grada Visokoga podje. Vratnice, pó sata od Visokoga, miesto se danas zove,

što se je car odtale vratio opet pod Bobovac. Radak, bivši odprie bogomil (Manikeo), bio se je obratio javno na vieru katoličansku, al tajno i sèrdcem i dušom pravi Manikeo. Ovi, što iz osvete prama kralju, što iz pohlepnosti za blagom i gospodstvom, pošalje svog čovieka k caru obećajući mu za blagó izdati grad i svog gospodara. Car, naravno obeća mu sigurnost njegovog gospodstva i glave, zatim veliko bogatstvo u novcim i zemljama. Po takvomu sramotnomu pred Bogom i ljudma griešnom izdajstvu i neviernosti, car unidje u *Bobovac*, grad tog vremena najtvèrdji u svoj Bosni. Radak, donesavši ključ od grada duboki poklon caru učini — i očikajući svoje neviernosti i izdajstva pohvalu i obećano nadarenje; zasluženo nadarenje zaisto i primi. Car, izdrečivši na njega oči ljutito rekne mu: „Nevaljalico jadna! ti, koi tvome gospodaru od jedne viere nisi bio vieran i pouzdan, kako ćeš meni Turčinu biti vieran!?“ namigne na kèrvnika i odsieče mu glavu. *Radakovica*, golema stiena iz koje živa voda izvire, zove se i danas, gdie je ovi vojvoda i izdajnik poginuo. Stiena ova je na putu idjući iz Sutiske u Borovicu. Car, videći tvèrdoću ovog miesta i grada Bobovca i spazivši nepristupnost k njemu — obori ga, i pod proklestvo metne (nalet učini), da se nikad sagradit nesmije — a to stog uzroka: da se nebi opet uzalud mučio, osvajajući ga od nepriateljah, kad bi u njihove ruke pao. Kad je car pod Bobovcom razumio, da je kralj sa svim bogatstvom utekao u Jajce, opremi za njim Mehmeda vezira s vojskom; kralj dakle ni ovdie se siguran nevideći, pobiegne u grad Ključ, koi od Jajca k zapadu udaljen 10 satih biaše. Kralj se je uzdao ne toliko u tvèrdoću ovog grada, koi ležaše na visokom briegu pod planinom Šišom, koliko u rieku Sanu, koja kraj njega teče, scieneći, da Turci nemogu je pregaziti. Mehmed, vezir došavši pod Jajce, uzme ga na predaju i odmah za kraljom otisne — i pèrvi nagazi na Sanu, koju pregazivši obsiedne grad. Kralj se je tri dni turskoj sili odapiro, al za dalje opiranje nebiaše mu hrane u gradu, naumi dakle pod pogodbama sa

stricom svojim predati se pod pogodbom: da on Bosnu caru predaje, a car njemu i stricu da pokloni život i da im dade gospodstvo i zapovied u drugomu kraju svog carstva. Oh! moj nesretni kralju, zar neznaš: da je turska viera ko na vodi piena! Al griesi su te sapeli: Bilaj ti polje tamo za tobom samo 10 satih leži, tude jadan pamet tvoja čami i gleda mračnu sienu tvog otca, kog si nemilostno zadavio. — Vezir, na ime carevo podpiše tu pogodbu i grad zauzme, te Stiepana i Radivoja sa sobom natrag povede u Jajce, gdie je već i car s ostalom vojskom bio prispieo. Caru istina, draga biaše ova jabuka, što mu je vezir poklonio — t. j. Stiepana i Radivoja, al razumivši pogodbu, koju vezir na njegovo ime biaše ugovorio i podpisao, mučno biaše mu pokloniti glave onim, za čijom kèrvlju svedjer ževdjaše! Medjutim mufti — hodža carski, iznadje u svomu šeriatu, i dade caru fetvu, da on nije dužan slušati i obsluživati ugovor učinjen od mladjega na ime njegovo — dakle može ih slobodno pogubiti. Ta ga fetva razveseli. Al ga pogubit još odgodi, dok svom Bosnom nezavlada; kralju, obećanu sigurnost, pritvorno potvèrdi, ako još razpiše svim upraviteljim gradovah, da se dragovoljno predadu, sebe i gradove; što kralj morade učiniti i tako za 8 danah više od 70 gradovah na vieru predade se. Sad Mehmed car videći, da mu je prevara za rukom izašla: pogubi nesretnog kralja Stiepana Tomaševića[41]), strica mu Radivoja, mnoge druge knezove, vojvode i plemiće, koji se nisu uklonili oli poturčili godine 1463. lipnja 30. na polju blagajskom. Maria kraljica, a kći Lazara Brankovića, posliednjeg sèrbskog gospodara, bila je od kralja s mnogim blagom još iz Ključa pria došaštja Turakah odpravljena u Hèrvatsku, al došavši na prenoćenje

[41]) O načinu pogubljenja pisaoci različito pišu: Papa Pio II. u svojoj Bulli od godine 1463. veli, da ga je car vlastitom rukom posiekao. Ivan Leunklavio i Bonfin pišu, da ga je na miehe sadro. Joakim Kureus u silezkim lietopisima na strani 169. i Matia Mieccovita, da ga je za kolac privezao i strielama probó; najposlie dragi, da ga je svomu hodži Persiancu — učitelju — predao i ovi ga umorio.

k banu hèrvatskomu Pavlu, ki od njega u tamnicu bačena i sveg blaga lišena; al je i on svog neuljudstva i nepravde bèrzo platju primio: došavši na susriet Turcima, za obranit svoju zemlju od njihovog napadanja pogine, kojom prigodom Maria uteče iz tamnice, i ode k materi svojoj u Ugarsku, gdie u Požunu godine 1466. 20. lipnja od tuge i žalosti umre. Katarina žena Radivojeva a sestra Radoslava Pavlovića, sa Ljubešom sinom i mnogim velikašima bosanskim pobiegne u Dubrovnik[42]). Car podloživši zemlje i gradove kralja Stiepana, pošalje jedan dio vojske s vezirom tesalinskim Omer-pašom na Stiepana hercega, kog zemlju popali i porobi. Stiepan svojom vojskom bio je utekao u planinu, odklen Turcima dosta je jada zadavao, najposlie zaište mir obećavši dvostruk danak platjati davši im u zalogu sina svog najmladjeg Stiepana; na što Turci pristanu, te njegovu zemlju ostavivši, nasèrnu na zemlje Radosava Pavlovića, koi dèržaše Popovo, Trebinje i sve zemlje do Dubrovnika, kog pogube, gradove mu obore, njive popale, kuće poharaju, stanovnike zarobe i natrag se vrate. Tako bosanska sloboda i kraljestvo, koje je za 78 godinah samo trajalo: pade pod Turčina, pod kojim do današnjega dana stenje i gorko cvili, svoju biedu i nesreću preko 386 godinah oplakujući, i uzaludu očekujući izbavljenje od ovog nesretnog i nesnosnog robstva.

IV. Propast kraljestva bosanskoga i ove glavni uzroci.

Sudbina narodah u rukama je svemogućeg stvoritelja: koi narode jedne diže, a druge propasti pripustja, da koi nije dok je slobodan bio, pravednu stazu kriepostih sliedio, nauči se u robstvu svesèrdnie Bogu služiti! Kad su god ljudi odstupljivali od pravog svog zvanja, Bog ih je sad gladom sad pomorom pohodio i opominjao, a kad se ni tako nebi dozvali,

42) Lukari, Orbini i Du Cange itd.

onda slao bi im narode kèrvoločne, i ovi bi ih gnječili nemilosèrdno; ovo nas uči zgodopis novi i stari, cèrkovni i svietovni. Narod naš slavenski, primivši i naučivši griehe i zloću narodah romanskih, gèrmanskih i gèrčkih, a svoje se prostote zaboravivši, gotovo se je bio satro a i sad se tare od samosilnikah, i to veći dio ilirskih Slavenah. Iste opačine, koje upropastiše gèrčko carstvo, upropastiše i slavenske narode Bugare, Sèrblje i Bošnjake: oholost, bludnost i nenavidnost medju narodima sriednjeg vieka zavladaše; svak je hotio zapoviedati, a umio nije! Vladaoci, davši se za nasladnostju pùtenom, nisu mogli razumieti dužnosti svoje i svojih podložnikah: da mogu svojoj oholosti i bludnosti zadovoljiti, trebalo je bogatstva, koje u ono vrieme steći, drugog načina nisu znali, osim da jači od nejačeg kvači. Vladaoce sliedili su drugi, i to do njih u gospodstvu najbližji; sve se je dotlen gonilo, dok najposlie dèržava nebi podieljena medju plemiće i kmete, i ovi posliednji u vlastitoj zemlji svojoj postadoše robovi, a plemići iliti boljari njihovi gospodari i kralji. Boljar svaki, težio je za većom silom i gospodstvom. Što je narod, narodnost i sreća narodna, to onog vremena Bošnjaci nisu znali! Tko je više kèrvi prolio svojih zemljakah, otimajući i plieneći tudja imanja, nego oni koji po svom zvanju i dužnosti morali bi druge braniti, a zločince progoniti. — Svaki želeći gospodariti, nije čudo što je Bosna u jedno isto vrieme tri kralja imala, koi svaki za drugog oboriti, iskao je pomoć od Turčina, obećavajući danak — harač — platjati; platjanjem danka i sveudiljnim bojevima oslabiše i sebe i narod. U kralje ogledali su se drugi boljari: herceg Hervoja i herceg Stiepan Kosača, knez Radosav Pavlović, malo ol nimalo pripoznavaše vlast kraljevu. — Car Mehmed II. osvojivši osim aziatičkih dèržavah carstvo gèrčko, kraljestva bugarsko i sèrbsko, zgodnu prigodu gledaše da i ovu posliednju na jugu slavensku dèržavu, iz broja nezavisnih dèržavah izbriše i pomèrsi; jer mu je Bosna bila most, preko koga namieravaše preći u Italiu i sjedinit zapadno carstvo s iztočnim. — Tomašević posliednji

kralj, bivši nezakonit sin i ubojica svog otca, kao taki kod plemićah i puka ozloglašen, nikakve snage nije imao, nit su podložnici njegove zapoviedi slušali. Kralj bieži iz Bobovca u Jajce, iz Jajca u Ključ! bez vojske! gdie su mu plemići, veliki vojvode, herceg sa sinovima, knezovi, župani i vlasteli? sve se je ušutilo: gledaju propast svog kralja, nadaju se od Turčina većem bogatstvu i sreći; tako biva s narodom bezbožnim, kog su zloće i opačine obuzele: nad paklom stoji, propast svoju gleda a nevidi sliep! Prosti narod — kmeti — sa svim od gospodarah pritisnut, nije mogao a niti je znao braniti sebe i svog kralja, oni su bili upèrli oči u svoju gospodu, koja kad sramotno svog kralja iznevieri, začudjeni gladahu; osim toga kralja Tomaša zakoniti sin, Sigismundo, bivši se još davno poturčio, a sad nahodeći se u carevoj vojsci, ne samo plemiće, već isti prosti narod bunio je protiva kralju, da se podlože dragovoljno caru: plemićima razširenje posiedovanjah, a kmetima izbavljenje od plemićkog robstva obećavajući i lažući. — Kralj, doisto bio je čoviek nerazborit: njega je mudra žena mati Vojača svietovala, da tako naglo i nerazborito nerazmeće s Turcima priateljstva, mećući mu pred oči neposlušnost plemićah, primljući, hoće li obećana od pape, Ugrah i Mletčanah pomoć stignuti ol nestignuti na vrieme al zaludu on posluša više pobožnog neg razumnog papina poslanika. Svèrhu švega izdajstvo Radaka, i gradjanah jajačkih, koji da budu še opèrli i niekoje vrieme carevu silu zabavili, dok bi stigao Matiaš kralj iz Ugarske s vojskom, lasno bi se kralj obranio, nit bi tako lasno Turci Bosnu osvojili.

V. Gospodstvo ugarsko-hèrvatskih kraljah u Bosni.

Od godine 1463—1527.

Poslie tri mieseca neg je car Bosnu osvojio, gradove s vojnicima svojim napunio i već iz Bosne put Maćedonie otišo, kralj ugarski Matia Korvin s vojskom dodje u Bosnu, te ob-

siedne tvèrdo miesto grad Jajce, mieseca listopada god. 1463. po nagovaranju i nastojanju franciškanah[1]); varoš četvèrti dan osvoji; grad pak jedva tretji miesec, i to licem na božić, iz kog je isti dan u Budim pisao; mnogi Turci braneći grad izginuli su, a 400 zarobljeno. Osvojivši Jajce i još drugih 30 gradovah predobije, a toliko i još više predade mu se, medju kojima znatnii bili su: Banjaluka, Tešanj, Srebrenik i Sokol; mogadiaše i ostale još predobiti, da ga nepomete niešto zimno doba, niešto pak usèrnutje nepriateljah Čehah u Ugarsku pod vodjom Giškrom[2]). Ostavivši daklem u osvojenim gradovima jaku obranu, s ostalom vojskom vrati se u Ugarsku. Pitanje je važno: zašto Matiaš, koi na svaki turski korak paziaše, kad su ovi u Bosnu usèrnuli, nije za njima išao, te s bosanskim kraljom sjedinivši se, Bošnjake ohrabrio i toliku nesreću odvratio ol prepriečio! Kralj Matiaš o ovoj stvari pišući papi Piu II. po nieki način izgovara se[3]), da nije znao kud će car iz Sèrbie toliku vojsku okrenuti, da se je imao borit pria s Ali-begom vezirom sèrbianskim, koi je čuvao prelaze na Savi; ovoga morao je najpred zauzbit, da je car u Bosnu zovnut od niekih izdajicah Bošnjakah, najposlie veli Matiaš, da je car jednom *bèrzinom* osvojio Bosnu. Al tri mieseca očekivati i otezati, daje nam misliti, da je on hotimice očekivao, dok car vojsku iz Bosne izvede, nesmijući se možebiti s njime

---

[1]) Sviedoči knjiga pape Pavla II. pisana franciškanima godine 1467, vidi je kod Wadinga tom. XIII. pag. 405.

[2]) Vidi knjigu Matiaševu pisanu godine 1464. siečnja 27. papi Piu II. pod nr. LXXIII.

[3]) Vidi sad spomenutu knjigu, gdie medju ostalima sliedeće piše: At paulo post ambiguitas haec sublata fuit, palamque factum est, invitatum eum a quibusdam proditoribus Bosnam versus declinare. Eo dum festinus accessisset, suscepta proditione, quam ante paraverat, prius forte, quam eduxasiet gladium, vicit: proditoribus aeque, ut proditione potitus. Vinxit dein regem, arte et dolo, non armis superatum, demumque excrutiatum necat: Arces omnes et munitiones Regni in deditionem accepit, custodibus earum manus ultro porrigentibus etc. etc.

tuknuti? ol je, biti može, očekujući šta će s kraljem bosanskim biti, i želio po koi način, propast kraljevu, da tako lašnje Bosnu sjedini k ugarskoj kruni. — — — Sliedeće godine 1464. car na novo digne vojsku na Bosnu, i obsiedne sve gradove, koje su Ugri dèržali; pod Jajcom nečuvene veličine topove salije, te grad počme biti i lagume podkopavati, nasèrćući neprestance na grad 30 danah[4]); al čuvši, da Matiaš idje na njega, topove pobaca u vodu, i s vojskom pobiegne bez obzira. Pred vojskom ugarskom bio je Emerik Deák, kog Matiaš učini gubernatorom — upraviteljem — Bosne; i za ovoga Mirka Zapolju, bivšeg prie blagajnika. Matiaš moli papu Pavla II. godine 1465. da mu dopusti dohodke priorata vranskog u Dalmacii, da može lašnje Bosnu protiva Turcima braniti[5]). Matiaš iste godine bio je obsiednuo tvèrdi grad Zvornik, koga s jedne strane visoke stiene, a s druge rieka Drina brani, al zaludu: kako je car pria poplašio se njegova došastja, pobiego izpod Jajca, tako i sad Matiaš začuvši, da car glavom idje Zvorniku u pomoć, pobieže izpod njega. — Godine 1465. Matiaš opet silnu skupi vojsku, imajući odluku svu Bosnu od Turakah oteti, al došavši do Zagreba, čuje da su mu s ledjah unišli nepriatelji kèrstj. u Ugarsku imaše se vratiti. Godine 1471. Matiaš naimenuje kraljem bosanskim Lovru župana Iločkog u Sriemu — Ujlaky-a. Al ovi kralj Bosne ni vidio nije, već živio razkošno u dvoru Matiaševu. — Godine 1479. nebivši doma Matiaša poturice bosanske zalete se u dèržave prekosavske i do 30,000 roblja odvedu; za njima se sliedeće godine 1480. otisne Matiaš, te ih stigne medju Busovačom i Vitezom: Turke razbije, roblje gotovo sve povrati, i mnogo kèrstjanah sa sobom odvede u Ugarsku, a pošalje na Sarajevo Vuka Despota, koi Sarajevo porobi, popali[6])

---

[4]) Vidi knjigu Matiaševu godine 1464. na cesara rimskoga pod brojem LXXV.

[5]) Knjiga Mat. str. II. knjiga XXXII.

[6]) Rukopisna kronika, koja nekaže jeli ovo Zmaj Vuk Branković! a narod pieva i pripovieda Vuka Jajčanina.

i najvećeg sarajskog junaka, Gjerzeleza sestru odvede. Za vladanja Matiaševa Turci nisu mogli ugarske gradove u Bosni nikako posvojiti, al ni Matiaš nije mogao veći kakav napriedak učiniti, bivši uviek u boju s Niemcima, Česim i Poljacima. Matiaš umre godine 1490. — Godine 1500. pod kraljem ugarskim Vladislavom II. a turskim carom Bajazetom II. Veziri bosanski i sèrbianski skupe silnu vojsku, te obsiednu Jajce. Ivan Korvin, sin naravni Matiaša kralja, pod kojim ove zemlje biahu, zaište pomoć od kralja i dodje mu: Petar Gereb, ugarski nadvornik s 200 konjanikah i s dvie čete odabranih piešakah; zatim velikaši hèrvatski: Frankopan, Karlović i Zrinjski, svaki dovedavši svoje čete pod Jajce; tude se ogledaju s Turcima — i poslie kèrvavog boja, predobiju ih pogubivši 4,000; Hèrvatah pane 1,000 mèrtvih a toliko ih bude ranjeno. Korvin po ovoj bitci stekao je slavno ime; topove otete metnuo je na gradske bedeme jajačkog grada, kog je iz nova popravio, utvèrdio i s potrebitim stvarma napunio; upravljanje grada preporuči Ivanu Gjulanu čovieku viernu, koi je i prie grad ovi čuvao i snažno branio, a on se s družtvom povrati u Hèrvatsku[7]). — Godine 1519. vezir Mustafa bosanski i Bali-beg sèrbianski skupe vojsku te obsiednu grad Srebrenik; u gradu zapoviedao je Toma Matusnay čoviek nepomljiv, koi ne samo, da grad s potrebitim providi, već u najvećoj pogibelji, ostavivši grad i vojnike u velikoj smetnji, pobieže u Ugarsku; deset danah gradjani i vojnici branili su grad, al kad im nestade hrane, a ufanja neimajući da će im odkle pomoć doći, predadu Turcima grad na vieru, da će ih sve slobodne pustiti; al Turci vieru po svomu običaju oddèrže: posieku sve, malo da su koje diete ol liepu dievojku ostavili za se. Gradove: Sokol i Tešanj, vojnici ugarski upalivši uteku[8]). Sliedeće godine 1520. Turci potegnu vojsku svoju te otajno dodju do blizu Jajca, koje obnoć htiahu prevarom osvojiti. U gradu je

---

[7]) Ištvanfi Lib. 4. pag, 30.
[8]) Ištvanfi Lib. VI. pag. 55.

zapoviedao Petar Keglević, koi nije imao više od 200 konjanikah i malo više piešakah; po svojim uhodama razumivši, šta Turci namieravaju: pošalje tajno preko briega Blaža Keria sa 100 konjanikah, koi se blizu njih smiesti, da ga nisu Turci mogli spaziti, premda im je za ledja zašó; zatim pred mrak pošalje iz grada dievojke i mlade u dolinu blizu Turcim, da kolo uhvate i glasno zapievaju, slobodeći ih, da se ništa neboje, jer će im on u pomoć bèrzo doći. Turci, videći, da su od grada dievojke odmakle a zatravljeni sladkiem pievanjem, zaborave na grad Jajce te usèrnu medju njih i hvatat ih stanu; u taj hip Keri spreda a Keglević od traga s vojnicima na njih nasèrnu; oni se toj prevari nenadavši poplašeni smetu se i nagnu bieżati: mnogi zaglave a ostale pohvataju tako, da jedva je koi utekao, da kod kuće kaže, što im je bilo[9]). Turci svakako su nastojali ovi tvèrdi grad Jajce u svojim šakama (oblasti) imati, zato zaboravivši priašnjih godinah, šta su kèrvi pod njim prolili, opet ga obsiednu godine 1524. pod načelstvom triuh pašah Usrefom Vèrhbosne, koi je iste godine nastupio Feratpaši; drugi biaše Sinan monastirski a tretji Bali-beg biogradski i smederevski; imadiaše vojske 20,000, topovah velikih 8 a manjih množinu; u gradu zapoviednik biaše još Petar Keglević, koi nemogući tolikoj sili odolieti zaište pomoć od ugarskog kralja Ljudevita II., koi pošalje mu u pomoć: Ivana Karlovića, i Franju Batjania, Ilirie namiestne kralje, kojim još doda: Frankopana, Petra Kružića iz Kliša, Gèrgura Orlovića iz Senja, Juraja Blagaja, Ivana Zrinskoga i Ivana Tahia; s vojskom od 16,000, preko Dubice dodju u pomoć Jajcu; pèrva im briga biaše grad providiti s hranom, koje premda biaše težko kroz tolike nepriatelje prodèrti, ništa ne manje učini to silni junak Kružić — na silu u grad unidje; poslie tri dana boj se ozbiljni zametnu i kèrstjani pobiedu oddèržaše: paše uteku glavom bez obzira, dragocienjeni čador Usrefov i 60 zastavah otmu, topove u gradu namieste; mnogi Turci izginuše, mnoge

---

[9]) Ištvanfi na istomu miestu.

zarobiše, a najviše ih u vodi život izgubiše. Tako i ovi put Jajce bi sretno obranjeno[10]). Poslie nesretne bitke mohačke, kadno se Ferdinand i Ivan Zapolja otimaše za krunu i gospodstvo Ugarske, Turci po tom još većma ojačaše te gospodstvo i posiedovanja ugarska u Bosni godine 1527. preoteše. Petar Keglević, koi je dvaput silno se opró nasèrtanju turskomu, starostju oslabljen, grad Jajce predade caru Ferdinandu; ovi za upravitelje metne Stiepana Gorbonakia i Kociana, ljude strašljivice, kojim još malo niemačkih vojnikah dade. Turci za ove okolnosti dobro znadući, obsiednu Jajce i to paše bosanski, Usref i Mehmed Jahiogli sèrbianski. Stiepan nikakvoj pomoći iz Ugarske nenadajući se, poslie obsiednutja 10 danah predade grad Turcima, a ovi ih slobodne puste otići, ponesavši sve svoje osim topovah. Za ovo čuvši Andria Radalović upravitelj grada Banjuluke, nesmidući dočekati Turakah, grad upali i preko Save pobiegne; tako su učinili i ostalih gradovah upravitelji — upalivši ih pobiegli. Po taj način izgubiše Hèrvati sva svoja posiedovanja pod kraljem Ferdinandom, koja kralj Matiaš biaše od Turakah preoteo: dèržaše Jajce i ostala miesta 64 godine[11]).

VI. Vojevanje cesarah austrianskih t. j. niemačkih u Bosni.

Osvojivši Turci Budim i veliki dio ugarske zemlje, cesar niemački, koji biše zajedno i kralji ugarski, ne samo da nisu mogli izgubljena miesta u Bosni posvojiti, već što je više, bosanske poturice, pod načelničtvom svojih Begler-begah: osvojiše i opustošiše Liku, Kèrbavu, Slavoniu i do Štajerske i Kranjske dopiraše, a Dalmaciu gotovo svu izvan primorskih gradovah od Mletčanah oteše. Pod cesarom Leopoldom I. izgubivši

---

[10]) Ištvanfi Lib. VIII. pag. 67—69.

[11]) Ištvanfi Lib. IX. pag. 93. U Jajcu i drugim gradovima bosanskim topovi i oružje je starinsko, većinom je niemačko.

Budim, a pria toga pod Bečom strašno izginuvši Turci oslabiše: malo po malo sva miesta u Ugarskoj, Slavonii i Hèrvatskoj cesarova vojska zauze i medje medju Turskom i Niemačkom Sava i Una postade. Bečki dvor znadući, da je Bosna na ugarsko-hèrvatsku niekad krunu spadala, više putah prenosio je oružje preko Une i Save u Bosnu, al gotovo sve nesretno: što jednoč zavojevao bi, to bi drugim opet bojom izgubio. Godine 1688. Ljudevit knez badenski pod Leopoldom I. predobivši Turke u Bugarskoj dodje u Bosnu, osvoji Zvornik listopada 25. zatim miesta: Krapavu, Kazavu i Breške dodje pod Banjaluku, koju nemogne uzeti. Godine 1690. cesarski vojvoda Pèrčinlia kod Soli predobije Turke, kojom prigodom odvede sa sobom franciškane iz samostana gornje Soli i 3,000 katolikah. Godine 1693. Adam Batjani ban hèrvatski ote od Turčina: Vranograč, Novo-Todorovo i Veliku Kladušu, kojom prigodom mnogi se Turci pokèrstiše. — Od sviuh vojničkih pohodah, najznatnii je oni slavnog junaka Eugenia kneza sabaudskoga, koi predobivši slavno cara turskog kod Zente, godine 1697. sa 4,000 konjanikah i 2,000 samo piešakah predje Savu te nastavi put uz Bosnu rieku; tad na Bosni vezira nebiaše, buduć malo pria umro je Mustaj-paša. Znadući Turei junačka diela ovoga kneza, biahu se strašno poplašili. Eugenio s malom silom osvoji najprie grad Doboj,* a za ovim Maglaj oba na Bosni rieci; za tri dana dodje pod Žepče varoš, kog su Turci bili utvèrdili šancom, i 309 braniaše ga. Niemci i ovo miesto silom uzeše; mnoge Turke pogubivši i tvèrdju im zapalivši. Dok su se ova sbivala, Ćehaja-beg, sabravši vojsku izadje Niemcima na susriet, i put kraj Vranduka i onako utvèrdjenog miesta, dèrvetjem posiečenim i gromilama kamenja zaprieči. Eugenio, sad prosieče drugi put na desnoj obali Bosne, koi se i danas njegovim imenom naziva; medjutim dok se je ovi put kroz planinu Orahovicu prosiecao, pošalje napried svog četnika Kibu sa 200 piesakah i malo konjanikah; koi preko bèrdah i klanjacah prodre i skobi se sa 200 turskih konjanikah, koji su išli Žepču u pomoć neznajući da je Žepče osvojeno; ove,

većom stranom Kiba poubija a drugi se razbiegnu. Čehaja od bieżanacah razumivši ova, i suviše, da su Niemci svladali sve nezgode i zaprieke, poplašen pobieže bez obzira; ništa ne manje posliednju tursku četu dostigne Kiba, više gornje Zenice, kraj Bosne, i tude je strašno porazi; miesto ovo i danas zove se „Osiečenik“. Odavle krene se uz Bosnu te prispie u polje moštransko. Ovdie u tabor dodje jedna dievojka, niekakvog bogatog bega sarajskog kći želeći se pokèrstiti, dievojka bivši odveć pristala, da je se dva oka nije moglo nagledati, zatravi mnoge častnike: svaki je sebi želeći imati za drugaricu, i buduć, da rad nje gotovo kavga medju njima rodila se, Eugenio dievojku posieče. — Knez prie nego je stigo u Sarajevo, pošalje jednog trubaša i jednog zastavnika, k Sarajliam; ovi došavši u Sarajevo, trubaš zatrubi a zastavnik stane čitati kneževu naredbu, kojom obećavaše sigurnost imanja i života, ako se dobrovoljno predadu. Sarajlie s olovom iz pušakah odgovore; trubaš pogine, a zastavnik ranjen jedva uteče. Čuvši ova Eugenio, protiva narodnom pravu učinjena, začme na sèrdcu, pria neotić, dok sve ovake zločince neizkoreni i Sarajevo nepopali. Došavši bez ikakva otpora u Sarajevo, videći toliki i tako ugodni varoš, smiluje se i zabrani svako ubojstvo i palež. Da vojnicima kolikogod na volju učini: dapusti im, da mogu kuće oplieniti, al stanovnici, što su god imali posakrivali i sa sobom odnieli; vojnici nenašavši pliena sèrditi zapale ga i vas izgori varoš, samih džamiah izgori 150. — Eugenio, došavši u Bosnu, nadao se je, da će narod uz njega pristati, te da će lasno zavladati Bosnom svom; radi šta pisao je iz Posavine na franciškane niemački, da bi ovi narod na ustanak sklenili, al ovim je tursko robstvo bilo odavno omililo, nit su marili za narod, ol možebiti, da okolnosti, nisu im dopustile? Eugenio došavši do Sarajeva a videći da mu se narod nepridružuje, Sarajlie se u grad zatvorili, hoće da se brane, a pri tom zimno vrieme prikučilo — bojeći se medju nepriateljima bez hrane i providjenja ostati, vrati se natrag s vojskom u Slavoniu poslie 18 danah svog putovanja

mnoga, s malom štetom — 18 vojnikah samo izgubivši. Tad su se mnogi kèrštjani iz Bosne odselili, te po Baranji, Bačkoj i Slavonii naselili. Opisanje ovo izvadjeno je iz knjigah: Vita Eugenii Sabaudiae Ducis authore Gvido Ferrario. Tirnaviae 1765. Lib. I. pag, 67—71. i iz ilirske kronike samostana sutiskoga. — Godine 1699. siečnja 26. bi mir učinjen medju Turcim i Niemcima. po komu medja izmedju Bosne i Austrie Sava i Una do Novoga, kao što je danas, postavljena. Kasnie godine 1716. zarati se opet cesar i Mletčani s Turcima; sliedeće godine 1717. vojvoda cesarski Petraš osvojivši Doboj, Hodžak i još niekoje manje tvèrdje kraj Save, dodje pod Zvornik, drugi vojvoda Drašković namiestnik banski u isto vrieme obsiede Novi. bosanski, grad na sastanku Sane i Une, al na oba miesta Niemci strašno izginuše: pod Zvornikom bì ranjen Petraš u kolieno, a pod Novim zato, jer se Niemci s Hèrvatima svadiše, jedni govorahu: grad će biti naš, a drugi: neće, nego naš! — Tad na Bosni biaše vezir Osman-paša Ćuprilić, koi silovitu vojsku sakupi, on ode pod Zvornik a Alaj-bega Pašića Skopljaka posla pod Novi; na oba miesta kako spomenuh, Turci nadbiše. Pod Zvornikom pade od cesarske vojske oko 10,000, samih sužanjah 300 na hèrpi svezanih izsieče Ćuprilić, rad kogà kèrvoločstva kod cara potuži se Eugenio; i car Ćuprilića smače; pod Novim izgibe oko 8,000 ccsarovacah, i množtvo ih sužanjstva dopade. Ovako piše spomenuta kronika. Sliedeće godine 1718. bi mir učinjen 21. sèrpnja u Požarevcu medju Niemcim, Mletčanim i Turcima, kojim Niemci svoju medju u Bosnu preko Save prenosoše na 1. niemačku milju — 2 sata — a niegdie i šire. God. 1736. opet se zarati cesar niemački i ruski s carom turskim, sliedeće godine 1737. obsiednuše Niemci Kulin-vakuf i Ostèrvicu grad na Uni 20. sèrpnja pod načelničtvom barona Raunacha, al nesrietno: pogine ih tude 3,000, i uhvatiše dva kapetana i grofa Serrenia, osim ostalog roblja. Na 14. istog mieseca knez Josip Friderik Hildburghausen obsiedne grad na Vèrbasu Banjaluku, tad na Bosni vezir bio je Ali-paša Ećimović, skupi

20,000 Turakah, i podje Banjalučanima u pomoć 4. kolovoza iznenada udari na Niemce, s ove strane Verbasa, a budući niemačka sila preko Verbasa — i nemogući jedni druge pomoći, smetu se i Turcima pobiedu ostave, gdie do 1,000 mèrtvih cesarovacah ostane, i ob noć uklone se u Slavoniu. Poslie dvie godine 1739. rujna 18. učini se u Biogradu mir, po komu Karlo cesar sve ono u Sèrbii i Bosni izgubi, što je mirom požarevačkim bio steko; Sava i Dunavo opet ostane medja. — Kad se Katarina II. carica ruska zarati s Turčinom, njezin saveznik cesar Josip II. pomoći joj hotijući srietno boj zametne godine 1788. Slavni general Laudon osvojivši Biograd i Šabac u Sèrbii, prenese oružje u Bosnu te osvoji Drežnik i Cetin, tvèrdje preko Une, Novi bosanski na ustju Sane u Unu; Dubicu na Uni i Gradišku na Savi. Josip II. imao je sebi naklonjen narod u Bosni osobito katolike, a ovo je učinio po ondašnjemu biskupu Okiću; da bude se malko odmako od medje, i u nutra se pomako, lasno bi svu Bosnu osvojio; al ga smèrt smete. Leopoldo II. na zahtievanje Prusah, a bojeći se rata koi tad Francuzku poče komešati, mir učini s Turcima u Šistovu godine 1791. kolovoza 4. te Turčinu sve povrati osim Drežnika i Cetina*). Od toga doba Austria u Turčina miruje, samo što Krajišnici bosanski preko Une zarivaše na medji često putah: zato godine 1834. Rukavina popali Kladušu, a godine 1835. Valdstädten Izačić; al ova su bila bez ikakva vida političkog. Meternik svakim načinom rat je izbiegavao, dapače ni svomu saveznihu Rusu, — koi ipak pomože Austrii protiva Magjarima — godine 1828. nehtiede pomoći dati protiva Turčina. Kèršćjani obojeg obreda do to doba uviek su Austriu dèržali za svog izbavitelja: od tog doba sad su oči upèrli u Rusiu, i od nje se svomu izbavljenju od jarma nesnosnog nadaju. Prie niekoliko godinah, jedan franciškan niekog ministra bečkog molio, da se Austria zauzme kod turskog de-

*) Cetin godine 1809. bili su Bošnjaci osvojili, al ga Francuzima predadoše.

vieta, nebili koliko god kristjane od progonstva izbavio, i kakvu oblakšicu podielio. Ministar: „progoneli Turke u Bosni?“ Franciškan: „ne“ ministar opet: „a vi se izturčite, pak će vam bolje biti!“ Ovaki i slični austrianskih ministrah odgovori uticaj svaki kod kèrštjanah bosanskih oslabe, i pouzdanje unište; premda doskoro katolici u molitvam austrianskog cesara spominjali su se kano svog kralja; a i Turci do danas kèrštjanima običaju reći „vaš kralj“ razumeći cesara bečkog.

VII. Bosna pod Turcima

od godine 1463—1850. 387 godinah.

Moželi se s hudje zgode,
Ginut gorom smèrti kojom,
Neg živiet bez slobode,
Nebit voljan s dušom svojom.

— — — — — —

Sloboda se tva ponizi,
Dobro ti je svako oteto,
Za vrat dèrži te u verizi,
Samosilje tursko kleto.

I. Gundulić.

Mehmed II. podloživši Bosnu što prevarom što po izdajstvu i nemarnosti boljarah, tražio je način, s kojim bi najlašnje zemlju ovu mogo odèržati i s ostalim carstvom uže stopiti. Zato nepazeći na vieru zadatu, smakne Stiepana kralja, strica mu Radivoja, opakoga izdajicu grada Bobovca Radaka; gospodara od Popova i Trebinja Radosava Pavlovića, i još nieko poglavice, koji su mu se vidili pogibljivii, nemilosèrdno pogubi; u zadobivene gradove postavi svoje vojnike — gèrčke i sèrbske poturice — snagu bosansku 30,000 po izboru mladićah odvede sa sobom i učini od njih Jenjičare[1]) do 200,000

[1]) Kromer Historiae Poloniae Lib. XXVII. Mahumetes occupata Bosnia,

roblja mužka i ženska, odvedu vojnici sa sobom i razprodadu po maloj Azii; koji su mogli pobieći, osobito katolici biegali su u Dubrovnik, Dalmaciu, Ugarsku itd. Ovo bieżanje i selenje, malo zabrine cara: da mu zemlja pusta sa svim neostane, zovne preda se fra Angela Zvidovića, tadašnjeg starešinu franciškanskog dadne mu povelju[2]), da narod neodvratja od podložtva carskog, već da mogu slobodno zakon svoj overšivati i mnogim plemićima i gospodi, davši im berate, dopusti im njihove zemlje i posiedovanja uživati. — Poslie niekoliko godinah dodje na Bosnu za Begler-bega, Usren-beg carski zet, koji zovne svu gospodu bosansku, da donesu stare svoje povelje, da im ih potvèrdi, koje on imajući u rukama, baci na vatru a gospodu svu izsieče, samo ostadoše oni koji zakon primiše turski[3]). Ovi Usren-beg umrie u Sarajevu god. 1545. Druga pak gospoda, koja se nisu dala prevariti, pobiegla su u niemačke i mletačke dèržave, od kojih nieke i sada živu. Iz početka po svoj prilici samo su se gospoda turčila za uzdèržati svoja imanja, al kasnie ciela sela i obćine predjoše na turski zakon, tomu je uzrok, što Turci svetjenikah nisu tèrpili, da kristjani imaju, a oni na protiv obratjali su na svoj zakon i obratjaju sve do današnjega dana[4]); oni ovim

---

ex captiva juventute peditum 30,000 conflavit; atque hinc Janizarorum origo itd.

[2]) Koja se zove Ad-nahme t. j. ugovor po ovoj osiguravaju se franciškani u Bosni; čuva se u samostanu fojničkomu.

[3]) Kronika ilirska.

[4]) U stara vremena plemići, koji su se izturčili zovu se bezi, od kojih nieki ilirska prezimena promienili su u turska, i uprav se nezna kako im je bilo prezime n. p. Šerifi i beg Miralem; niekih pako i znade se n. p. Rajkovići, ovi se turskim jezikom Gjenetići, a perzianski Firduz, od gjenet i far-dazparadisus-raj. — Znatnii bezi u Bosni jesu: Babić, Baković, Bosnić, Cerić, Čekić, Dugalić, Dvagić, Filipović, Glumčić, Ljubović, Ljubunčić, Kopčić, Kresoević, Kulenović, Kukavičić, Skorbović, ovo su Pašići u Skoplju. Repovac, Šaranović, Vojniković, Vidaić, Sokolović, Zlatarović, i Ždralović. Kapetani: jajački, banjalučki, pridorski, staromajdan-

načinom pèrvo čine sevap — dielo kriepostno — drugo iz političke svèrhe, jer što ih god više lašnje Vlahu mogu zapoviedati, nit će se Vlah izpod njih moći izkopati — i zaisto Muhamedov zakon primljen je, s velikom našom nesrećom, gotovo od većeg diela naroda! a jer neće, ovi novi zakon: osigurao im je imanjstva i bogatsva, oslobodio od harača i svakog danka, dopuštao svako dielo griešno i nasladjenje tielesno, bez truda i radnje mogli su gospodstvo provoditi; osim toga mnogo roblje dovodili su iz niemačkih i mletačkih dèržavah, koje bi oni ovdie izturčili, kasnie pak kad su ugarske i ostale zemlje od Turakah preotete, svi Turci i poturice doselili su se u Bosnu, tako da Bosna gotovo mogla se je turska zemlja zvati, premda su ilirski govorili svi. Množtvo i bogatstvo bosanskih Turakah, maloća, siromaštvo i neznanstvo kèrštjanah, činilo je pèrve to jačim, a posliednje to nejačim i nevoljniim. U Europi neima dèržave, da su gdie, jedni druge rad zakona progonili, kao što ovdie progone i tlače do današnjeg dana Turci kèrštjane, koji su jednog roda i podrietla, al šta je, narod i narodnost, to kako Turci, tako i kèrštjani neznadu. —

Carski namiestnici u Bosni, prie zvani Begler-bezi stanovali su najprie u Sarajevu, potlam u Banjaluci, bili su podložni

---

ski, bihački, gradački itd. jesu bezi svi, al od koje porodice, to ni oni neznadu, premda stare povelje bosanskih vladaocah dobro čuvaju, al ih čitati neznaju, niti dadu komu viditi. Oni govore, da će im opet one valjati, kad kauri Bosnu otmu, a to če biti, kad se navèrši 400 godinah, da je car Bosnu oteo. Bezi bosanski svu gotovo zemlju, koju kristjani obradjuju, posieduju, i da znaju kao što neznaju živiti, strašno bi bogati i mogući bili, osobito kad bi toliku zapuštjenu i u šumu zarastlu zemlju, dopustili kèrčiti i obradjivati kèrštjanima. Ostali Turci po selima koji živu, istina imaju svoju zemlju, al budući im mèrzko raditi, a pri tom sve danke poreze osim harača i kèrčmarine platjati moraju, može se reći, da gore stoje nego isti kmeti; ovi bezi i ostali velikaši turski zovu Poturicama i Ćosama, a kèrštjani Baliama.

najprie budimskomu, poslie temišvarskomu velikomu veziru, a kad ova miesta Turci izgube, postavi se za Bosnu vezir, koi prenese stolicu u Travnik sve do danas. Namiestnici ovi iz pèrva bili su vodje, te su robili i osvajali zemlje niemačke i mletačke; kasnie pak poslie mira šištovskoga vladali su blizu nad samom rajom, i to samo u malim stvarima, a pravo gospodstvo i vladanje Bosne bilo u rakama kapetanah, i sarajskog Jeničar-hage. Kapetanah bilo je u Bosni 36, oni su dèržali gradove i gotovo neodvisni gospodari bili dotičnih nahiah, koje su se *kapetanie* zvale, ovi su kapetani bili nasliedni i jesu od pèrvih bosanskih plemićah potekli: svaki kapetan imao je oblast mača i viešalah, i kôca, a to samo za kristjane. Jeničar-haga sarajski, bio je namiestnik carigradskog, imo je pod sobom u samu mulaluku sarajevskom 12,000, po ostaloj Bosni dvaput toliko; ovi Jeničar-haga zajedno sa mulalom sarajevskim, osim mulaluka, gdie je ravan veziru bio po svoj Bosni širio je oblast svoju, i s kapetanima uviek u dobrom sporazumljenju bio. Svaki je vezir moro onako igrati, kako su mu ovi svirali, što ako nebi htio, dizali bi oružje i protierali ga izmedju sebe, ako im ovo za rukom nebi išlo, to bi ga tužili jeničar-hagi carigradskom, a ovi caru po nieki način usilovao bi, da vezira onog s Bosne digne, a često i smakne. Godine 1750. dodje iz Bosne strašna tužba protiva bašama, ne samo od raje, već i od istih Turakah, da se od njih živit nemože. Car pošalje Mehmed-pašu, koi je prie na Užicama bio, i odanle, neznam, rad koje krivice u prognanje poslat; ovi dodje u Sarajevo kao carski kul-ćehaja čineći se neviešt, pozove u Travnik sve usta-baše i eski-baše, da čuju carsku naredbu; ovi došavši 18 poglavitih bašah pošalje na konak u grad, gdie onu noć sve podavi. Godinu danah stajao je u Travniku, iztraživao baše te im odèrte i pamukom natèrpane glave, slao u Carigrad. I tako kul-ćehaja kukavica kad je umirio Bosnu krenuo se u Carigrad, al ga na putu susriete ferman, da se vrati natrag i da bude na Bosni vezirom, bio je niekoliko godinah, išo u Mostar i one baše razbašivati:

za vladanja njegovog bašaluka bio se je utèrno, ol pravie ušutio; i piesma o ovomu biaše izašla: „Dok biaše Kukavica paša“ Neznade se tko se zove baša!“ Smotaše saruke u sanduke“ „Jatagane baciše na tavane itd.“ Ali baše bosanske običajnim načinom opremiše posao u Carigradu. — Car pozove Kukavicu u Stambol, i na putu mu stiže odsuda: beg popije otrov i tako zaglavi; a baše bosanski opet ko i bili, dapače sve gore biesniše, kako cara tako još manje vezira bojaše se. Godine 1813. dodje na Bosnu za vezira *Derendelia*, ovi nit je znao štit ni pisati, a bio u Maćedonii vodja Kerdieliah, ovi istina, da je i kristjane gnječio, al po Turke strašan je bio, i više ih stotinah na oni sviet opremio, al i njega baše protieraju. Godine 1817. dodje novi vezir Dželaludin-paša, odpria bivši dèrviš od sliedbe Bektašah, njega je car uprav zato poslo, da bašinsku silu slomi, što je on slavno učinio, pogubivši sedam najsilniih kapetanah, i Bajbuta Kulinovića; pet je godinah ovi vezir na Bosni bio i samo dvojicu od kèrštjanah, i to ubojice, pogubio, a Turakah jest preko 300, taki je zadao strah Turcima, da su ga za Francuza dèržali, i mèrtva ga se bojali, govoreći, da on nije umro, već drugi miesto njega, a to s toga jerbo je često tevdilile — presvučen — uhodio njihove sbore i skupštine. Za njegovog vladanja nije se mogo čuti da ima gdie hajduk; pandurah on nije dèržao, već je muselime metnuo na odgovor, stvar izgubljena na miestu sagnjila bi, a nebi je nitko smio, do vlastnika, dignuti. Pod ovim vezirom kristjani su malko odahnuli i progledali: svaki zulum bio je dignut. Najposlie Bošnjaci mu doskočiše godine 1821. Car ga digne s Bosne, i učini ga seraskierom nad vojskom u Gèrčkoj; što njemu bude nepovoljno; otruje se i umrie u Travniku — 16. lipnja god. 1826. Car Mahmud II. nemogući više tèrpiti neposlušnost i samosilje jeničarsko, ukine ih s fermanom po svemu carstvu, a u Carigradu s prahom i olovom, u to vrieme bio je na Bosni Adži Mustafa-paša, koi kad carski ferman Bošnjacima proglasi, ovi ustanu na oružje a pred njima Ali-paša zvornički, te se s vezirom na Orlovom

polju pobiju i protieraju ga u Sèrbiu. Sliedeće godine 1827. biogradski paša Avduraman, dodje na Bosnu, te se smiesti u Zvorniku, tude pogubi niekoliko ustabašah, i poruči, da mu dodje sedam sarajskih poglavicah: Pinjo barjaktar, Jeničar-aga Ruščuklia, Ibrahim-aga Bakarović, dva brata Tomiščića, Feiz-aga i Adžiali-aga Turnadžići, koje pogubi, i krene put *Sarajeva*. Baše sarajski bili su se opèrli, al ih svlada i mnogo pogubi, iz Sarajeva ode u Mostar, te i ondie mnoge pohvatá i pogubi baše, tako isto i u Travniku; od ovog vremena nije se nitko više bašom i jeničarom smio zvati, ol Bošnjaci duhom bašinskim zadahnuti, dielom ostaše baše sve do današnjega dana, godine 1831. sva se Bosna, osim Krajine i Hercegovine, digne na oružje protiva caru, te njegovog vezira Ali-pašu Morulin protieraju i sebi vezira odaberu Useina kapetana gradačkoga, ovi skupi vojsku od 36,000, i podje prema Carigradu, tražili pravoga cara, dodju pod grad Peć — Ipek — ondašnjeg pašu nemogući sa sobom da idje usilovati, popali i oplieni grad. Veliki vezir Rešid-paša podje na susriet Bošnjacima, koje napred vodjaše Ali-paša Vidaić, ovi carsku vojsku uzbije. Rešid-paša, tad je bio u tiesnu, budući da je s druge strane neprieteljska vojska s ledjah Mustaj-pašu skadarskog sa 40,000 komu se je bio pridružio Karafejzia iz Sofie, oklopila ga, zato on se okrene na prevaru, te se stane miriti s Usein-kapetanom, šaljući u isto vrieme svoje ljude Mahmud-begu kapetanu tuzlanskomu, komu poručivaše: da je njemu sramota služiti Useina, koi je do jučer kèrmke po Posavini čuvao, a njegovo pleme da je od starine slavno. Što Usein traži, to je bolje i pristojnie zato: učinit će te car pašom i dat će ti 12 nahiah, ako odvedeš vojsku natrag i Usu ostaviš? — Useiau poručivao je: što je tolike ljude zatrudio uzalud? „Ja znam, šta ti od cara tražiš? *Bašaluk na Bosni!* to i kapetan Tuzla traži, al je pristojnie za te, ja ću ti ga od cara dobaviti, ako se vratiš kući.“ Sutrašnji dan bio je odredjen, da se pobiju. Usein gledao je na Mahmuda, ovi na njega, što neizlazi izpod čadora: najposlie Tuzla digne se, te svoju vojsku od 16,000

krene natrag; to vidivši Uso, povieruje se Rešidovoj poruci — da Tuzla o prevari radi, klone duhom, počme ugovarati, da mu Seresker dobavi vezirstvo — i on natrag vojsku krene. Seresker lako zavadivši dvie bosanske poturice glavne, osiguravši vojsci ledja, udari na Mustaj-pašu i Karafejziu, te ih kod Prilipa potuče. — Usein-kapetan, bio je čoviek liep, mlad, ponosit, rad njegovog slobodnog i junačkog sèrdca *Zmaj Bosanski* prozvan, svèrhu svega bio je bogat; al koja je korist od svega, kad nikakvog nauka ni ukustva nije imao! da je on umio, ko što je imao takvu vojsku i oduševljenje, te da ga nije prevario Seresker-paša, on je mogo slobodno govoreć, Carigrad zauzeti i na novo jeničare postaviti: entuziazam i fanatizam počamši od Bosne pa do Carigrada put otvorio i vojsku uzmnožio bi mu. Useina su Turci dèržali, kao jednog svetca, koi će ih od nepriatelja dina izbaviti! — On sad videći, da je prevaren, pošalje dva tatarina u Novipazar, te mu donesu ferman, kog je on sám načinio, da mu je na Bosni dato vezirstvo; te razdieliv̌ši teskare počme harače kupiti i vladati kao vezir. Al mu se gospodstvo bèrzo preokrene. Kara Mahmud-paša dodje u Bosnu sa 30,000 vojnikah — 18,000 Arnautah i 12,000 Nizamah. — Alaj-beg Todorović skupi jedno 800 Turakah, te kod Banjske, zasieče put tolikoj vojski, al ga uhvate i svezana u Stambol oprave, a Banjsku spale. Muselim priepoljski Adži-Mujaga, metne zasiede i nie-koliko topovah na mostu od Lima rieke kod Priepolja, i njemu bude uzaludu. Vezir napredovaše prama Sarajevu. Gradačac izadje mu na susriet sa 20,000, mogo je i veće dovesti, da nije jednu vojsku poslao na Stolac protiva Ali-agi; osim toga Tuzla i Pećki Asan-aga, glava od Krajišnikah, nisu ga poznavali za gospodara. Na *Palama* pobiju se, al od tolike vojske Useinove, samo se je 3,000 borilo, Bošnjaci budu svladani. Mahmud-paša unidje u Sarajevo, Bošnjaci se razbiegnu koje-kuda; Usein-beg, Mula sarajevski, Krupa kapetan sa 200 ostalih poglavicah, pobiegnu u Osiek, preko Save. Vezir nieke pohvata, medju kojima je bio Pećki Asan-aga, koi na putu

u Carigrad umrie, kud ga je bio opremio Usein-kapetan, vidivši da je prevaren od velikog vezira, pošalje poklisara u Beč fra Iliu Starčevića k cesaru Franji, ištući pomoć, a obećajući se njemu podložiti, ol ako ovo cesar neprimi, da mu barem zadade besiedu, da ga neće predati turskomu caru, ako bi pobiego u njegovu zemlju? Ovo mu drugo bude obećano, zato on najprie u Osieku, a potlam u Zemunu stajao je siguran; bečki dvor izradi kod cara te mu ovi prosti, i zovne ga u Carigrad; car mu obeća oproštenje i povratjenje u Bosnu, ako obuče nizamsko odielo i zauzme se za nove carske uredbe. Useinu kano pravomu Turčinu, to saviest nije dopuštala — on odabere u Trebizond u prognanje otići, nego to kaursko odielo obući, al pria neg iz Stambola podje, umrie. — Mahmud-paša bio je Bošnjacima zadao strah, u Sarajevu sagradio nad šeherom grad Goricu, i Sarajlie na uzdi dèržao; al ovo bi za malo: Ibrahim-paša biaše se pobijo s carom, vojska morade otići, dapače i mnoge Bošnjake odvedu na Mehmed-Aliu, i ovi se njemu odmah predadu. — Godine 1834. dodje iz Biograda za vezira Vehidži-paša, poznati kèrvolok i turski i kèrštjanski. Krajišnici i Lievnjaci godine 1836. pobune se, pred njima bio je Amet-beg Ljubunčić iz Lievna i Mustaj-beg petrovački kapetan, udare na Lievno i kapetana Firduza protieraju. Vehidži-paša predobije ih s pomoćju Osman-paše Skopljaka: Ljubunčića, Himza-agu banjalučkog ajana i Teskeredžiu pogubi. Dojduće godine 1837. požbuni se na novo Krajina i Posavina, pred Krajišnicima bio je Nazif-aga, Himza-agin sin, a pred Posavljacima Ali-paša Vidaić, ovo je oni isti koi je u Zemunu bio s Useinom i milost dobio, on je bio skupio 10,000 Posavacah, a toliko mu je u pomoć vodio Nazif, koga vezir stigne kod Vranduka, potuče i živa ga uhvati, a kasnie i u Bieljni pašu, koi je bio veliki pijanac, a Bošnjaci su ga prozvali *junakom bosanskim!* Odtale vezir krene se na Krajinu, Jasenicu, kulu Beširevićah razvali, i prednjake sve pohvata, medju ovima bio je Mehmed-beg kapetan krupski, Murat-beg Beširević ostrožački, Mustaj-beg

petrovački, Bošatlia iz Lievna, više begah posavskih, ove sve pošalje zajedno sa Nazifom i Vidaićom u Carigrad, car ih opremi u Trebizond u prognanje, koji se svi godine 1843. i osim Ali-paše, koi je umro, vrate u Bosnu, Vedži-paša ukine po carskoj naredbi kapetanie i postavi miesto njih *muselime*, koji će upravljati s nahiama. Vezir ovi predobivši Bošnjake poče strašno globiti i sieći ne samo raju već i iste Turke; koliko je on narod globio toliko su opet njegovi muselimi zato godine 1840. sèrpnja 16. dignu se na njega Sarajlie i š njima vas mulaluk a pred njima Glodjo Efendia, pobiju se na Vitezu, i premda vezir ni polovicu vojske nije imao koliko Sarajlie, koji su imali do 16,000 predobije ih, jer se nisu osim pèrvih stražah ni bili, već pobiegli. Glodjo i nieckoliko š njime prednjakah pobiegnu u Dubrovnik, odklen godine 1841. na vieru dodju u Travnik i budu opremljeni u Carigrad, a odavle u Trebizond. Godine 1844. opet se vrate u Bosnu. Sarajlie, načine mazare caru, da se oni nisu iz drugog uzroka požbunili, već porad zuluma, na koje prisilo podpisati i stare-šine svetjenikah kèrštjanskih, i tako Vehidžia ode s Bosne i miesto njega dodje Husref-paša, čoviek dosta dobar i razborit, al pri tom željan novacah. Krajišnici nenaučni davati, požbune se godine 1843., vodja im je bio Durat-beg, pećkog Hasan-age sin. Vezir dodje medju njih s vojskom, nesmiedu se š njime pobiti, već prošavši vezir kroz cielu Krajinu prednjake oglobi i vrati se u Travnik. Bošnjaci i Turci osvade ga i car ga krene, a miesto njega dodje iz Biograda Ćamil-paša sin poturčenika Čifuta. Ovi je dosta dobar bio i po raju i po Turke. Sarajliam je ugodio, što je car na njegovu molbu povratio Glodju, a Krajišnicima osobito, što je njihova dva najveća zulumčara Mahmut-pašu bihačkog, i Dèrviš-bega staro-majdanskog u prognanje poslao u Janjinu. Ovi vezir samo je godinu danah na Bosni bio, i godine 1845. dodje Osman-paša, čoviek lakom i nevaljal, ovi pusti Turcima na volju, da čine šta hoće: upravljao je godinu jednu, i digne se na Janjinu, gdie je umro; miesto njega dodje Mehmed Adži-Ćamil-paša,

rodom Čerkez. Ovi nemogući gledati, da Krajišnici ništa u haznu neplatjaju, mali niekakav danak nametne na njih, zato se oni dignu na oružje okolo 16,000, a pred njima Mehed-beg Ruslanbegović, bivši kadia bihački, te se pobije s vezirom. Vezir nije imao vojske više od 3,000, i niekoliko stotinah spahiah bosanskih i hercegovačkih, koje je predvodio vezira mostarskog sin, ovi vezira iz početka boja izneviere, ništa ne manje vezir ih predobije godine 1846. studenoga 6. na Dobrinji u banjalučkoj nahii; njihove prednjake pohvata oko 24, te opremi u Carigrad. Sliedeće godine 1847. sèrpnja 26. premieni se vezir ovi i dodje miesto njega sadašnji Tahir-paša, odpria bivši kapudan-paša a kasnie vezir u Drinopolju; svak se je nadao, da će ovi vezir Bošnjake urediti i kristjanima kakvu god oblakšicu učiniti, al se suprotivno dogodi. Godine 1848. bio niekakav dogovor medju Sarajliama i ostalim Turcima, al na što je ciljao? uprav se nezna, osim što se je očito govorilo po svoj Bosni, da će kristjane sieći. Vezir se digne mieseca rujna s niekoliko stotinah Nizamah u Sarajevo, kud su malo pria iz Rumenlie stigla dva tabora Nizamah, te pohvata prednjake sarajske do 26, a pred njima opet Glodju, te ih s Adži-dedom pošalje u prognanje u otok Kandiu — Kirit —. Tahir-paša ove opremivši, mislio je, da mu se neima tko oprieti, te stane nieke nove naredbe uvoditi; najpria medju gospodarim Turcima i kmetim kristjanima: ovi su pred kadiom i šurom najpria učinili ugovor u nahiama, poslie došavši u Travnik, taj ugovor pismeno predali veziru, a vezir bi svetjenike i spahie zaogèrnuo binjišom — kabanicom —, knezovima pak dao bi po 50 grošah. Uredba ova glasila je: da su i kmeti i gospodari za taj ugovor molili vezira (premda ni jedna ni druga strana, o tom nije ni sanjala, dapače, oni koji bi s podpisima zakasnili, bacali bi se u tamnicu, kao što se je dvojici popovah iz kulinske nahie dogodilo), da unapredak prestaje sa svim *beglučenje*, a miesto toga, da kmeti gospoderima platjaju od žita, voća i povèrtalja tretje, a od siena polovicu, gospodari pak, da tretju paru od pereza platjaju.

Ovi nauk dao je veziru Mustaj-paša Babić. Turci na ovu uredbu nisu se ljutili, a kristjani i onako naučni svaki zulum podnositi, šutili su. Ova uredba, ako se na vrieme nedigne, kmete će sa svim upropastiti, a kad ovi panu, ni gospodarima neće dobro biti; jer se oni nisu naučili o zemlji raditi, već gotovo: *daj Vlaše!* vikati. Nije šala, davši desetinu i trejtinu od žita, njemu ostaje polovina, a od siena desetinu davši, manje od polovine! sad kad se uzme sieme, koje je kmet često po groš kupovao, na stranu, ako je godina zlo prihvatila; to sav trud kmetski otišo je uzaludu, jer dohodak je gospodarski, pa da godina i dobro prihvati, kad u račun metne svoje volove i nadnice i ostale troškove: žito ga njegovo skuplje stoji, nego da ga kupuje u čaršii! Ovo mnogi uzmavši na pamet, ni pola nije usijao prošaste godine, koliko dosad; osim toga *siena* polovicu davati, od priašnje još naopačią! Poznato je, da u Bosni kristjani osim govedah i marve sitne ništa svog neimaju, odavlje oni smiruju harače, danke, globe i ostale svoje potrebe, sad davši polovicu siena gospodarima a devetinu spahiama, neimaju čim stoke hraniti, valja da je umetu. U spomenutoj uredbi stoji: da se begluk ukida, al poslиednjom zapoviedju naredjuje se, da kmeti dohodak pripadajući, moraju donieti u kuću gospodarima, ako će ovi i u tretjoj nahiii stajati, sad kako će on, da o žitu i drugom povèrtalju negovorimo, sieno na toliku daleċinu, ol u bližnju čaršiu s planine po osam satih goniti? jeda li to nije gori od priašnjega, begluk*). Vezir nadalje stane s početkom godine 1849. uredjivati Bošnjake i skupivši poglavice turske i iz svake nahie po dva kristjanina: danke i poreze sve zbije u dva poreza t. j. jurjevski i lučinski, da svaka kuća daje na pó godine po 44 groša, kako raja tako i Turci, osim toga raja harač od

*) Samo gdiekoji gospodari platiše tretjinu poreza i begluk ukidoše; al odkad se vezir s krajine sramotno vrati, od tad gospodari gone opet na begluk, poreza neće da platjaju, već i za njih kmeti platiše, a pri tom od svega tretjinu a od siena polovinu ko od duga dadoše.

mužke glave i od kuće kèrčmarie po 7 grošah na pó godine. Mnoge zemlje u Bosni nisu bile pod desetinom, već u ime desetine platjao se je dukat od ciele obćine u haznu: sad se dakle metne desetina i na ove zemlje, što Turke i Krajišnike, koji niti poreza niti desetine odpria nedavaše, nezadovoljne učini, te se dignu na oružje, a pred njima Alia Kedić. Vezir nemogući ih liepim načinom umiriti, digne se iz Travnika 27. kolovoza sa 3,000 Nizmanah, 600 Arnautah i 8 topovah, te dodje u Bihač, kog su bili obsieli Krajišnici, te se paša iz njega više od miesec danah branio; rujna 5. malo se pobija preko rieke Klokota i Krajišnici razbiegnu se, al videći, da ih vezir negoni, na novo se skupe, na Klokotu most presieku, te šanceve zakopaju. U vezirovoj vojsci počme kratelj moriti, od kog se i on razboli: preko 1000 Nizamah i Arnautah glavom plati, osim žalostnih komordžiah, kojih preko 300 zaglavi. Tako vezira, što ovi nesrietni dogadjaj, što još ako mu je iz Carigrada naredjeno, s Krajišnicima pomiri se i poslie 50 danah vrati se u Travnik, žalostne kristjane u cèrno zavivši: koji su sav trošak ovog rata i pohoda morali dati i tolike konje i volove pogubiti. —

Poslie dignutja Jeničarah, kapia — porta — carigradska, nastojala je sve do danas silu bosanskih Turakah satèrti, njihovog se imanja i bogatstva dokopati i predat ga u osmanlijske ruke; na ovo ih je navodila niešto prirodna lakomost, niešto pak bojaz, da se Bošnjaci neodmetnu na način paše skadarskog, janjinskog i misirskog. I doisto moć bosanskih begovah preko pola satèrvena je: oni su oslabili i osiromašili hodajući prognani po Azii, a drugi moraju se odkupljivati novcima kod vezirah. Jeli se po tomu što god kristjanstvu oblakšalo? ni mèrvice! jer svi ovi domaći meteži prelazili su preko našeg vrata — i mi morali smo i Bošnjacim i Osmanliama vas ratni trošak davati, brez ikakvog naplatjenja. Mnogi inostranci, koji stoje za niekoje vrieme u glavnomu gradu Carigradu, koji su u parobrodu došli i prošli kroz tursko carstvo, dèrže i pišu, da je u Turskoj za kristjane kapia tolika

dobra učinila i popravke uvela! Evo 10 godinah, kako ja stojim u Bosni, a za nikakvo dobro neznam? već tuga, jad i čemer, ako se dobrim može nazvati?! Godine 1839. car izdao je Hatišerif od *Gjulhane* po komu se kristjani u jedan red s Turcima meću, t. j. jednakost uvodi; al u Bosni o tomu neima ni uspomene, taj Hatišerif služi političarim englezkim francezkim, da imaju šta blebetati po svojim žurnalima, da je u Turskoj Eldorado. Veziri, koji god jedan za drugim dodju na Bosnu, druge brige neimaju, već kako će nakupiti od sirotinje blaga, a to ovim načinom: on prepusti muselimu, kadiam i drugim velikašima turskim, da rade od kristjanah što hoće, ovi silno blago globeći i cieneći saberu, raja se potuži kod vezira, ondak on vezir, što su god od raje pootimali sve sebi od njih uzme, i opet njih opravdane šalje na muselimluke, a raju praznu pusti, često pak i njih pritvori i oglobi. Da vezir hoće pravo: on bi oduzete novce vratio raji, a onim nebi davao prigode, da opet na novo globe raju. — Kristjanin u Bosni, ako se prije s Turčinom, nikad nemože imati na sudu pravo: jer protiva Turčinu, koi nemože slagati, osobito ako je biele brade, ništa osviedočiti nemože! Kadia i šura kaže: „More! Vlaše, više zna jedan Turčin nego hiljada Vlahah? ovo je zemlja turska, vi ste raja, još ovdie zvono nekuca, već se turski ezan uči itd.“ Ovo su odsude na carskim mešćemama. Kristjanin i dan danas nemože nikakvu službu dèržavnu imati, već sami obriezani Turci. U Bosni kristjani cèrkvu novu načiniti, ol staru popraviti, tko bi samo o tomu spomenuo, naopako bi mu bilo; već jadnici gole obrijane glave na dvoru po sniegu slišaju molitvu, doisto se čovieku, gledajući, koža ježi. Ne mali dohodak veziru i ostalim sudcima dolazi od *globe*. Hajdukah pune su planine, a varoši kesedžiah, ovi osim što globe i ciene kristjane, često i ubojstvo učine, na to dodje vezirov mubašir i njemu valja platiti 3—6 kesah*). Putove i mostove načinjati, o tome se oni

*) Ove zločince i razbojnike isti muselimi dèrže i brane ih, a oni njima na miesec po nekoliko kesah platjaju: Muselimi su dakle j a t a c i.

nebrinu, zato mnogi putnici svake godine vrat ulome, ol utonu, a sela obližnja valja niekoliko kesah, da plate globe! — Tko je izvan Bosne, te negleda i nekuša na svojim ledjima progonstvo i zlobu turskog suda i upravljanja, taj ni u pameti začeti nemože šta mi tèrpimo i podnosimo, a izpisati naše tuge neznamo! — Englezi i Francezi, afrikanske robove odkupljuju, tèrgovanje s robovima zabranjuju, i tim niekakvu zaslugu traže kod prosvietljene Europe, a za nas tužne robove kristjane u Turskoj ni znati neće; već što je žalostnie i ujamčili se za cielost turskog carstva, koje oni za zakonito dèrže, a jesu li ga po zakonu utemeljili, to diplomatički ljudi ostavljaju zgodopiscima, da glavu taru, oni hoće da se odèrži: „Statusquo" pak nietko od muke sutra puko! Mi jadni kristjani u Bosni još imamo ufanje u Boga, koga s poniznostju molimo, da takne sèrdca kristjanskih vladaocah, da nas oni preporuče kod našeg sultana, te da nam ovi po smislu izišavših fermanah, podieli polašticu i pripozna nas za svoje vierne gradjane i dèržavljane, da nepatimo sveudamiu pod imenom „Raje" a dielom pravi robovi, već da i mi jednoč odahnemo poslie 400-godišnjeg blizu robovanja, a Bog će vam platiti na ovomu i na drugomu svietu.

Nadostavak.

Pokraj najbolje želje i volje čestitog našeg cara, da se Bosna već jednoč uredi, tanzimat uvede, jednakost na sudu kristjanima podieli, nemožemo se nadati ikakvomu napredku i oblakšicu očekivati, ako bude carigradski ministerij onako u Bosni razredjivati unapredak, kao što je dosad!? Ministeria dosadanja nastojanja, bila su samo za financiu obogatiti: sve što se i na što se god u Austrii i Francezkoj platja, to je kod nas sad uvedeno, da platjamo. Al u nas neima tèrgovine, zanatah, neima fabrikah, neima školah, nikakve industrie, nikakvih manufakturah! kako ćemo dakle mi imati tolike danke i odklen smirivati!? Ja bi želio, da mi i više u haznu dajemo, al nek nam vlada carigradska dade sriedstva i način kako ćemo i nama i njima steći? al o tome ni najmanje da se je tko pobrinuo! Evo 15 godinah imade, da je u Bosnu nizam uveden, pak za tog vremena šta je učinjeno, za duševnu i materialnu korist ove pokrajine? nijedna učionica nebi utemeljena po vladi, nijedna stazica nebi prosiečena! Veziri i njihovi činovnici, na njih gledajući, reko bi, to su ti ljudi prosvietjeni za napriedkom težeći, pravi Francezi, Prusi itd. al malko promotrivši: *iz dvora bubanj a iz nutra šušanj!* Osim one uniforme, ništa drugo! Vlada dakle, drugi način potrebno je, da uzme, — pak joj neće trebovati toliki troškovi za expedicie vojničke, koje su dosad sve brez koristi ostale, a sa štetom dèržave velikom — bivale, što ako neučini, doisto će mnogo štete sama sebi nanieti, jer: *Kristjani, neimajući odakle više platjati, dotierani do najvećeg siromaštva, bit će*

usilovani seliti se u obližnje inostranske dèržave, ol poskapati od glada! — — Najveća je naša to nevolja, što naš dobri car, nije dobro o' nama izviestjen, što mu nemožemo naše tuge i nevolje priobćiti, što mu naše rane odkriti nesmijemo, da ih izlieći, suze naše ukazati, da ih otare, želje naše očitovati, da nam ih izpuni! ? Sami do cara doći nije moguće, jer s pogibeljom glave valjalo bi mnoge cariće obići. No uzdamo se u naše i čoviečanstva priatelje, da će caru naše želje i molbe podnieti i preporučiti kako ovdie sliede:

ŽELJE I MOLBE

KRISTJANAH U BOSNI I HERCEGOVINI, KOJE PONIZNO PRIKAZUJU NJEGOVOM CARSKOM VELIČANSTVU SRETNOVLADAJUĆEM SULTANU

Abdul-Medžidu.

Vaše veličanstvo!

Preko 600,000 kristjanah živi u ova dva ejaleta Bosne i Hercegovine Vaših viernih podložnikah, koji oslanjajući se na svoju viernost, prama visokomu turskomu devletu za četiri stolietja zasviedočenu, ponizno mole, da po prirodjenoj sebi dobroti, pogledate na naše uzdisaje pobožne, te nam sliedeće milosti dopustiti i pokloniti blagoizvolite:

1. Da se više uezovemo *raja*[1]), već gradjani i dèržavljani cielokupnog turskog carstva, uslied toga:

2. Na sudu da smo jednaki s Turcima, zato unapriedak: ne po vierozakona prednosti, već da po pravdi bude izrečena osuda[2]), zato:

3. Sve *šure*, da budu sastavljene iz jednakog broja članovah oba vierozakona turskog i kristjanskoga[3]).

4. Danke i poreze kristjani svoje, a Turci svoje napose da kupe i veziru predaju[4]).

5. Danci i porezi da se nerazrezuju po broju kućah već po imanju i posiedovanju[5]).

6. *Harač*, što sad kristjani od mužke glave platjaju, da se za naviek digne, kanoti jednakosti dèržavljanskoj protivan[6]), zato:

7. Da se kristjani primaju u vojnike koliko u nizame toliko i u redife i da imaju svoje svetjenike[7]).

8. Carska *desetina* od žita i siena, da se uračuna u porez i da se u novcima daje[8]).

9. Kmeti gospodarima, da samo od žita, siena i duhana platjaju *šestinu*, a gospodari da nisu dužni kmetskog poreza platjat, a ovi opet da nisu dužni gospodarima dohodak kućama nositi[9]).

10. Da nikad gospodar samovoljno nemože kmeta sa zemlje dignuti, već ako dokaže na sudu njegovu nevaljaštinu, a u tom slučaju da ima kmetu trošak platiti, što je ovaj potrošio kèrčeći, sadeći voćke i zgrade načinjajući[10]).

11. Beglučenje gospodarima, želimo, da se više nikad neuvodi[11]).

12. Prenos vezirah, vojnikah i carskih kapidžiah neka se iz zemaljske kese platja[12]).

13. Opravljanje putovah i mostovah, uvodenje pošte i ostalih potrebitih sriedstvah za promicanje tèrgovine i zanatah, da se što pria o zemaljskom trošku započme[13]).

14. Da se o zemaljskomu trošku uvede štamparnica za kristjane[14]).

15. Da je slobodno kristjanima gèrčkog obreda sebi posebi arhiepiskopa i episkope izbirati, koji jezik i običaje zemaljske znadu, a ove za odobrenje vašemu veličanstvu prikazati[15]).

16. Slobodno obsluživanje svog vierozakona; uslied toga, da nam je slobodno: stare cèrkve i monastire popravljati, razširivati i gdie je potrebito iznova

graditi; zvona i zvonike imati i javno naše obrede obděržavati[16]).

17. Da se pazari s nedielje prenesu u drugi radietni dan[17]).

18. Da je slobodno svakoj obćini: učionice — škole — zavoditi, učitelje potrebne iz druge zemlje zovnuti, i ovi, da se iz zemaljske kese platjaju; da je slobodno učenike radi većeg napredka u druge děržave slati[18]).

19. Da bi se i od nas učenici primali u carigradsko učilište *liekarsko* i *inženirsko* na carski trošak[19]).

20. Da možemo dva naša pouzdana čovieka imati, o našemu trošku kod visokoga vašeg devleta, koji će naše želje i molbe vama vierno priobćivati, kod děržavnih sudovah glas imati i děržavne naredbe nami priobćivati[20]).

21. Da se svi činovnici kristjanski i turski iz zemaljske kese platjaju, da nebi morali od mita i globe živiti[21]).

22. Da se *kèrvarina* ukine, da kèrv ubijenog neplatjaju obćine, već sudac neka ubojicu hvata[22]).

23. Da se Bosna i Hercogovina opet sjedine pod jednim vezirom: ovo bo u obziru ekonomičkomu *bilo* bi za blagajnu i narod vèrlo probitačno[23]).

24. Tčrgovina i zanati, brez obzira na vierozakon neka su svakomu slobodni i pristupni[24]).

25. Da se o svim zemaljskim dohodcima i troškovima javno računi vode i narodu priobćivaju[25]).

26. Da nam se čarske i děržavne zapoviedi i naredbe, pokraj turskoga i bosanskim jezikom priobćuju; jerbo po dosadašnjemu priobćivanju, nikad podpuno nismo znali, šta nam se zapovieda i naredjuje[26]).

27. Da nam je slobodno sastajati se brez oružja, i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičkim[27]).

28. Da nam je slobodno u druge děržave, izvan carstva seliti se[28]).

Ovo su naše ponizne želje i molbe, osnovane po načelu jednakosti, koju vaš dobri uspomene otac, i vi njegov vriedni nasliednik, toliko putah javno i svečano obrekoste, al da se izvede i život pretvori kod nas u Bosni, neprijatne okolnosti nedopustiše.

Mi vruće molimo Boga, da takne vaše carsko sèrdce, te nam se smilujete, i više rečene molbe odobrite, koje će carstvo bolje ukriepiti, ako nas toliko robovah pomilujete. Svemogući Bog neka blagoslovi vaše vladanje. Amen.

Na ove „želje i molbe“ više hiljadah Vaših podložnikah podpisalo bi se, ali nesmije! Mi smo više putah tamo do vašeg prestolja slali naše ljude, koji su većom stranom od miestnih vezirah poubijani a mnogi ni danas nesmiju u svoju otačbinu doći zato, što su se usudili vama molbe podnieti ol na njih se podpisati.

Pisano u Bosni 1. svibnja 1850.

Izjasnjenja.

[1]) Po turskomu zakoniku *raja* svi su oni koji u carstvu turskomu živu, a nisu viere Muhamedove, niti su obrezani već okapinu — prepucium — nose. Raja od roba samo u tomu različna je, što je nemože Turčin prodati, u ostalomu sa svim je rob pravi, niti ikakva preimućstva može imati, ni u čemu s Turcima se izjednačiti: *„Raju je Bog Turcima poklonio, da Turčinu izmet — službu — čini“* kažu bosanske kadie — sudci. —

[2]) Na sudu kod istog vezira, ako se prije kristjanin s Turčinom, to kristjanin mora izgubiti, jer sve valja osviedočiti sa dva sviedoka, i budać da kristjanin Turčina nikad nemože naći da ovi protiva svomu bratu sviedoči, a kristjanin *nemože* protiva Turčinu sviedočiti; Turci dakle uviek na sudu imadu pravo, a kristjani krivo! Vezir kaže: *„Jedan Turčin više znade nego hiljada Vlahah.“*

[3]) *Šura* jest saviet od 6—12 ljudih u svakoj nahii, koji sudbene stvari u družtvu s kadiom razpravljaju. Ovo je uvedeno pria 5 godinah, i bilo je odredjeno, da i kristjani primaju se u te šure; samo u 6 nahiah za niekoje vrieme pozvani su u šuru — brez platje — al ne da pravice razpravljaju, već obično služili su Turcima vatru na lulu noseći, kavu dodavajući itd. Carska dobra je namiera bila, uvesti ove šure za obuzdanje kadiah, i njihovog samovoljstva, al nama time gore je učinjeno, jer u šuri siede najžeštje baše i kèrvopie naše, koji obično odsudjuju: *„Na dvor! lipovi kèrste, ovo je zemlja turska, nekuca još ovdie zvono, već se turski ezan uči!“* U ove šure trebalo bi ljude namiestiti poštene, koji bi i u kristjanima poznavali čovieka.

[4]) Tako bi se mnoga zla prepriečila, koja čine Turci sabirajući danke.

[5]) Od vezira dodje porez na nahiu, sad Turci pobroje kuće svoje i kristjanske i tako po broju kućah odvale pola ol dvie tretjine na kristjane, buduć da kristjanskih kućah gotovo svagdie ima više nego turskih, al koja je korist od broja, kad jedan Turčin u Bosni više posieduje zemlje i ostalog imanja, nego svi ostali kèršljani, a tako i u ostalim obćinama: *dvie* turske kuće više posieduju nego 200 kristjanskih, ovo se obično može računati.

[6]) Po hatišerifu od *Gjulhane* svi su stanovnici jednaki, tako se tamo kaže! zašto dakle mi platjamo harač, a Turci neplatjaju!?

[7]) Zato su kristjani morali *harač* platjati, što nisu vojevali, ako smo dakle jednaki s Turcima, zašto i mi naše carstvo nebi branili? Istina da kristjani nisu vojevali obično, al morali su uviek uz vojsku ići s Turcima, o svomu trošku i hrani njima služiti, konje i podvoz dati i još troška za put Turcima dati. *„Ol kosio, ol vodu nosio“* sve je jedno.

[8]) Dvostruka je *desetina* u Bosni, nieka miesta daju caru, a druga bosanskim spahiama, koju car hoće da oduzme spahiama; dobro bi dakle bilo, da se u novcima uzima i za te-

žake i za blagajnu; blagajna nebi morala tolike subaše platjati, a težaci bi se oprostili ovih zlikovacah i zulumčarah.

[9]) Odpria kmet davao je gospodaru u različitim miestima različito: u Posavini i Krajini 6—9, al morao mu je gotovo svaki dan beglučiti, u drugim miestima davali su 3—5, al samo kadkad beglučíti; ovo je bio Tahir-paša ukinuo, zapoviedivši jednako po svoj Bosni, da se od svega zemaljskog proizvoda tretje a od siena polovica daje, a Turci tretji dio od poreza da platjaju, begluČenje da sa svim prestaje, gospodari što je za njih bolje, to su uzeli tretjinu i polovicu, al neće da plate poreza, već kmet mora platiti; a dok privuče hranu i sieno gospodarima, gdiegdie i 6 satih treba vući — kud će mu gore beglučenje.

[10]) Kad jedan kmet okèrči njive, nasadi i uredi bašće, ponačinja potrebne zgrade, i već počme štogod na stranu metati, dodje drugi lienčina, te gospodaru pokloni vola, a kadkad i dva, te onoga pèrvoga odtiera sa svoje zemlje i ovog nastani; ol ako se nikakav kmet drugi nije nametnuo, to gospodar svake godine cieni ga, sad ištući vola sad konja, prieti, da će ga dignuti i drugoga naseliti, kmet tu ucienu mora svake godine platjati, drugčie valja mu se seliti. Zarad ovog neurednog načina nikomu se i nemili kèrčiti, bašću saditi ol zgrade načinjati, već su im kuće kao vlaške zemunice.

[11]) Malo pria spomenuli smo, da je *beglučenje* ukinuto, al ga gospodari pod različitim izgovorima uvode opet, prieteći kmetu, da će ga dignuti sa zemlje, ako neposluša.

[12]) Kuda vezir i drugi poglavari putuju, tuda strašno narod propada i bieži, sa puta uklanjaju kuće, jer ne samo da moraju sve dati, već još aziatički i bijeni biti; poslie toga razreže se na svu zemlju, da je ovoga i onoga dohodak vezira oli kapidžie, toliko troška stalo; to se od naroda pokupi i to idje njima, a ne onim koji su dali podvoz.

[13]) Sva nastojanja praviteljstva turskoga za Bosnu urediti, dosad su se samo u tomu stajala, kako će veće dohodke pri-

11

mati, al narodu valja pružiti sriedstva, da ovo ima odklen platjati: jer gdie je mala tèrgovina, zlo zemljodielje, zanati i fabrike nikakve, kako će odolieti tolikim iziskavanjima? ako ovako uztraje propast ćemo sa svim.

[14]) Da je potrebita štamparnica svakomu narodu od toga netreba ni sumnjati, ako hoće praviteljstvo da napredujemo.

[15]) Gèrčke vladike, koje od patriarha carigradskog zakupljuju eparkie, k nama dolaze: neznajući narodnog jezika ni običajah, šta mogu nama koristiti, da bi i htieli? doisto ništa! Od njih nikakve duhovne pomoći neimamo, već samo, da narod gule, glupost uzdèržaju, to im je jedina pastva. Oni se nebrinu za odhranjenjem sveštenstva, njima je sve jedno pop zna li čitati ol nečitati, samo ako ima platiti, odmah ga zapope, kasnie opet ga ciene, i ako neima više odklen platiti toga na kèrvoločki način izlupa i razpopi. Kanone i svete naše cèrkve uredbe svojevoljno tlačeći i za novce prodavajući kao Čarovnik Simeon. Jedna od najvećih za nas milostih carskih ta bi bila, kad bi nas ovih nezvanih pastirah oslobodio.

[16]) Neima primiera u cielom turskom carstvu, da kristjani tako su stiešnjeni u obsluživanju svog vierozakona, kao u *Bosni*! Mi se nadamo od razumnog turskog praviteljstva, da će nam se u ovomu oblakšati, da i mi možemo Boga pod krovom hvaliti, a ne na sniegu i tvèrdoj ciči na dvoru.

[17]) Žalostno je doisto kad čoviek nedieljnim danom u tiešini valja da sèrdce svoje k Bogu digne, da od 6 danah samo sedmi Bogu posveti, mora najviše raditi, gdie su u nedielju pazari; nadamo se od dobrote carske, da će svoje oko milostivo i okó ove naše želje svérnuti, te zapoviediti nadležnome bosanskome praviteljstvu, da pazare s nedielje u ponedieljak ol u drugi koi dan prenese.

[18]) Učionice i dobri učitelji svagdie i svakad bili su potrebni, brez nauka neima sreće, neima blagostanja; pravedno je dakle, da nam se dopusti ova želja, te da se zemaljsko poglavarstvo za ovo zauzme.

[19]) Od svakog naroda učenici primaju se u ova učilišta, iz kojih sposobni službenici izhode, samo mi Bošnjaci, kako nikakve tako ni ove milosti carske neuživamo.

[20]) Dosad što nam je god car dopuštao, to je dolazilo u ruke naših nepriateljah, koji su uviek znali potèrpati i od nas sakriti carske milosti, svèrhu načina potrebno je, da dva kristjanska činovnika imademo u Carigradu.

[21]) Da je i ovo potrebito svak vidi, jer tko dèržavi služi neka ga dèržava i uzdèržava.

[22]) *Kèrvarina* davala se je dosad pola rodjacima ubijenog, a druga polovina pripadala je kadii i muselimu. Danas, kaže vezir: *kèrvarinu car je ukinuo;* kadia ode ol pošalje momka te izvidi — češ učini — kako je i od koga je ubijen, uzme za trud 30 grošah, i šta je čuo i vidio javi veziru. Ovi tad pošalje jednog kavaza svog, da na novo ubojstvo izvidi, i njemu valja platiti niekoliko 6—12—15 kesah a kadkad i više; jeda li to nije prava *kèrvarina.*

[23]) Mnogo je lašnje jednog vezira narodu platjati nego dva. Od toliko stotinah godinah svom Bosnom, pod kojom razumi se i Hercegovina, upravljao je jedan vezir, zašto nebi mogao i sad? Mostarski vezir, premda ni tretji dio neima, koliko travanjski, to se on napinje i dèrži dvor sjajan kao i ovi: koliko to narod stoji.

[24]) Turci kristjanima nieke zanate nepripuštaju raditi, a ti su saračluk — remenarstvo, — tabakluk — kožarstvo, — mumluk — sviećarstvo — i nedadu tèrgovati s robom rumenlinskom; bakal t. j. koi prodaje: med, maslo itd., nemože biti kristjanin.

[25]) Da nebi po dosadašnjem običaju narod varali, i s njihovom-propastju, sebe bogatili.

[26]) Kod nas je turski jezik ne samo kod kristjanah nepoznat već kod istih Turakah; samo po većim varošim po niekoliko Turakah ima, da turski znadu, a manja miesta, nikad točno nerazumiu carske zapoviedi.

[27]) Ako carska dobrota smiluje nam se, te ove milosti dopusti nam, to je potrebito, da se možemo sastajati i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičkim.

[28]) Ako nebudemo dostojni carskog pomilovanja, te nam više izložene *želje* i *molbe* neodobri, to barem nek nam dopusti, da za korom kruha možemo u druge dèržave ići, da ovdie od gladi i siromaštva neumiremo. — Naše su nevolje mnogo veće, nego što bi ih znali opisati. Narod strašno strada i propada. Naše jedino ufanje je Bog pak čestiti car, koji nam pomoći mogu, ako smo zaslužili.